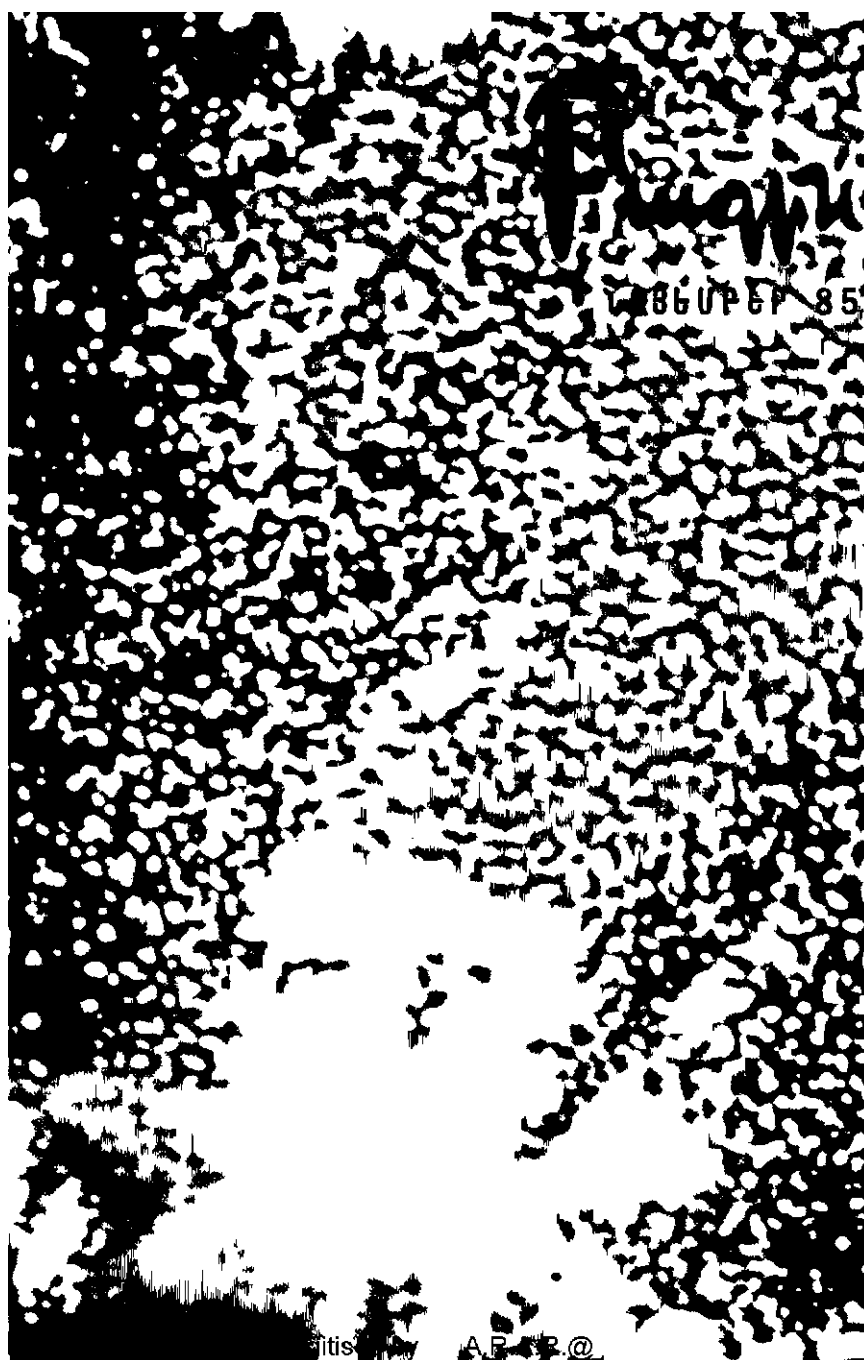

1985

1985

1985

1985

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- 1.— * * * Յ. Կաթապեղ
- 2.— Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ Հեռակայ գրոյց
Յ. Կաթապեղի հետ
- 19.— Յ. ԿԱՐԱՊԵՆՅ Լոգիս
- 33.— Վ. ԹԻՔԵԱՆ Ապահարզան
- 43.— Ն. ՊԵՏԻԿՈՒՇԵԱՆ Միֆոնեզիա
- 49.— Զ. ԽՏԸՇԵԱՆ Յուշարձանը
- 56.— Ս. ԱՂԱԲԱԲԵԱՆ Վարուժանի ասանդները
գործազուրեան մէջ
- 62.— Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ Ռուբէն Սեւակ
- 76.— Ռ. ՍԵՒԱԿ Զանգակմէր գանգակներ
- 77.— Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ Հրաչեայ Աճառեանի նամակները
Վիեննայի Միֆոնեզիանում

Բագրու

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Դ. ԶԱՐԻ ԹԻՒ 11 ՀԱՅՍՏԱՆԻ 1963 ՎԵՐՈՒՄ

ՅԱԿՈԲ ԿԱՐԱԿԵՆՑ

Եթե Սփուռքի մեր ժամույրը, ինչպես նաև մշակութային միությունները սովորութիւն ունենալին անդրադառնալու գրողներու եւ արուեստագէտներու ծննդեան այսինչ կամ գործունեութեան այսինչ ամեակին, տարակիյս չկայ, որ այս տարւան ընթացքին ամենէն աւելի հորովոյց անուններէն մէկը պիտի ըլլար Յ. Կարապետեան՝ իր գրական գործունեութեան քառասուն եւ ծննդեան վաթսուն ամեակներուն առիթով:

Այդ թուականները պատեն առիթներ չամարեցիք արժանաւորին ընծայելու համար մեր հայրեր, եւ ըսինք պատճառը՝ մէկի պակտող աւանդութեան ընդմեջ, բայց Կարապետեան ինք քառանկէն նման պահ մը մեզի համար, մեր ըսելիքին ու արքայիքին զույգ աւելի զեղեցիկ ձեռնարկի մը ընդմեջէն, պատմութեամբ մը, — ՎՍՄՄ մնացիմ 1925 թուականի ծննդեանը, — որ լոյս տեսաւ Վրացիներ այս տարւան Փետրուարի համարին մէջ: Բանաստեղծութեան մարդին մէջ ընթերցողը հանդիպած է ամեակներու, քառանկանակ, յիմնական, եւայն, բայց պոնէ մենք չենք լինի հեղինակ մը, որ արժանի, ու արուեստով, արժանապատ ըլլայ իր ազդեցիկները: Իր յաջողմով, մթնոլորտով, գործողութեան արագութեամբ թէ տիպարներուն աշխուժութեամբ, ինչպէս նաև հանաւորական արժէքով ուշադրու պատմութեամբ մը է ՎՍՄՄ մնացիմը ու մէկը Յ. Կարապետեանի ամենէն քառասուն իրադրութեաններէն:

Կարապետեանի հասարակայն վստակին կողքին՝ ինչպիսի աւարակայ պատմութեամբ անպայման եղաւ միջին ազգայնական մէկը, որ Եւրոպայի Պէրպլեռնաւ վերադարձեալ անկէ Կարապետեանի ընտանիքի հետքերն ու առանձին գործունեութեանը:

անոնց յազան հարցերուն թիւադրութեամբ տալանդաւոր գրագէտին հետ ունենայ հետադարձ աշխատակցութիւն, որ կը ներկայացնէ հետադարձ կենսական գործունեութեան վրայ լոյս ընտել հետադարձ իրարեւ կենդանի վաւերաթուղթ մը:

Հարազատ արիւնք մը սերտ եւ անհարազատ միջավայրի մը մէջ միւս ու սփուռ կազման անհատն է Սփուռքի գրագէտը եւ հիմնականին մէջ այդ երկու լինելութիւններուն ընդմեջ է Յ. Կարապետեանի գրականութեանը, որուն մասը երակները պեղուած ու լուսարձակուած կը գտնեն ընթերցողը ներկայ գրողին մէջ:

0831.114

170-2.111

Digitised by A.R.A.R.®

ՀԵՌԱԿԱՅ ԶՐՈՅՑ

3. ԿԱՐԱՊԵՆՑԻ ՀԵՏ

● Միևիլի Կարապետյան, հակառակ 50-ական թուականներում ձեր ստորագրած պատմաւածքներում, 1965-ի շուրջ է, որ ձեր պատմաւածքները կը սկսին յետադարձ փոխարկել կամ ձեր առկա: Փաստօրէն, «Անծանօթ Հոգիներ»-ում մաս կազմող պատմաւածքներում կէտը գրեւոր է այդ թուականներում: Ի՞նչ պատահեցաւ այդ թուականին, կամ՝ ձեր գրականութեան մէջ հաստատութեան տարրեր թուական մը կը մկատէ՞ այդ թուականը:

— Սկզբից էլ ես ինձ փորձական ու, նաեւ, փորձնապաշտ գրող եմ համարել, մէկը, որ ջանում է նախ գտնել իրեն, ապա փորձարկման ենթարկել իր արւեստը, միշտ ձգտելով յայտնաբերել իրեն, եւ իր հետ՝ նաեւ ձեւի ու բովանդակութեան շփոթումը արտահայտել: Այս հոլովոյթը շարունակուած է նաեւ այսօր: Այլ խօսքով՝ ծնացել եմ սկսնակ եւ փորձում եմ պահպանել սկսնակութիւնս, որպէսզի չլինի թէ յանկարծ քաւանամ: Արդէն, անկախ ձեր կամքի, արուեստը բնաւ կատարելութեան չի հասնում: Այո, դրեւ եմ ոկոն՝ վաղ պատանեկան տարիքից, սակայն այլոց կողմից գրող ճանաչուելուց ամբողջ քսան տարի յետոյ միայն համարձակուեցի հրատարակութեան յանձնել իմ առաջին հատորը՝ «Անծանօթ հոգիներ»-ը, որը տրգիւնքն էր մինչ այդ կուտակուած փորձարկումների: Հասունութիւնս Քաւ

լիցի: Պարզապէս, հասել էր պահը դրսևորուելու ներաշխարհի նախադասիթներում թաքնուած անծանօթներին, որոնք օրն ի քուն ճշում էին: Եթէ այդ պատմաւածքները 60-ական թուականների ստարագրութիւն են կրում, այդ ընդ պատահականութեան արդիւնք է, թանի որ նրանք վաղուց ի վեր յղացուել էին, պատահ առիթի էին սպասում՝ կէպարանք ստանալու համար: Այդ պատմաւածքները հաւանաբար աւելի շուտ գրեւոր էին, եթէ չլինէր ռադիօ-լրագրական իմ հոգեմալ աշխատանքը, որը զամում էր իմ աւելնը՝ կէտգիծերային նեղ ժամերին թողնելով գրելու արարը: Ուրեմն, փաստօրէն որեւէ արտաոց բան չպատահեց այդ թուականների, բացի այն, ինչ պատահում է ընդոր արւեստագէտների: Հրաբուխը պիտի ժայթքէր: Ու ժայթքեց, այսպէս թէ աշնպէս:

● Զեր պատմաւածքներու առաջին իսկ հատորէն առանձին գիծ մը կ'առանձնանայ. կարծէք շահագրգրուած է՞ ձեր տիպարներու կեանքին առանձնայատուկ մէկ պահով: «Փայտե ճօրցը» պատմաւածքին մէջ՝ այս մէկը ամերիկական Հրամայի եւ հայաստանցի Սոմայի համոյիպման օրն է, «Վերջերս ո՞ր է գնացել Հայիֆաքս»ի մէջ՝ Արմէնի մահուան կամ անձնասպանութեան օրը, «Անծանօթ Հոգիներ» պատմաւածքին մէջ՝ ռուսագրական վլադիմիր

Պիվավավորի կեկամ՝ ժեմիայի ման-
ւամ օրը... ԻՅՅպէ՞ս կը բացատրէ՞
ժամանակայինն որոշ պահի մը վրայ այս
կեղքեմեցումը :

— Քառասուն տարի առաջ, 1945
թուի Յուլիոս 16/ին, ժամը 5:29:45, երբ
Նիւ Մեքսիկոյի անապատում կատարուեց
Հիւլիան աստիճան փորձարկումը, յատ-
կանչօրէն Յօրնադա Դէլ Մուէրտօ, այն է՝
Մանուան ճամբորդութիւն վայրում, ապա
երեւ շարաք յետոյ Հիւրոշիման ու Նա-
չատակին կործանուեցին Հիւլիան
... մը պայթիւններէց, ժամանակը կուշ
եկաւ համամարդկային մի մղձաւանջի
մէջ: Անասելի սարսափից մարդը փոք-
րացաւ, խտացաւ ինքն իր մէջ, իր մէջ
հիւլիանի նաեւ հորիզոնը: Այս անաղմուկ
ճիւղը իր անմիջական արտացոլումը գտաւ
արուեստի մէջ, ուր երբեմնի այն պատ-
ուաների փոխարէն, գրողը սպասինեց
խիստ ներշնչեցողութեան՝ նուազագրե-
ւով խօսքը եւ խօսքի հետ նաեւ իր աշ-
խարհը: Նա ընդհանրականից իջաւ մաս-
նաւորին եւ մասնաւորի մի դրուագին,
որը եթէ չուէի տեղեկեային չունէ ու տա-
լանք, սակայն նոյնքան ահաբեկ է, որ-
բան Հիւլիան ուժը, որովհետեւ քա-
սերը այլեւս ապագայ սերունդի համար
չեն գրուում, ինչպէս, ասենք, գրել են
Տոլստոյին ու Ֆլորենս: Այսօրուայ ա-
ղամանդացած բառերը կարող են պայթել
որեւէ վայրկեան:

Իմաստասիրութեան հարց չէ, ոչ է՝
նախամտածուած կազադարի: Մենք՝
միջուկային աշխարհակրօնան ուսմբի
վկաներս, դիտենք այդ: Ու բնագրմամբ,
դիտակցաբար, ենթադիտակցաբար, ու
նաեւ բնագրանգաբար շարունակ ապրում
ենք մղձաւանջի եւ ժամանակ չկայ: Ա-
հա թէ ինչու իմ պատմութեանս, ե-
թէ ուղարկութեամբ նայէք, կարծիք թե-
յի պէս անցնում է անցողական պահի,
երբեմն մի պահ ճառագում է յոյսը, ա-
պա խամբում, մարդը ծուղակն է ընկել,
զուլս զուլի կարողանում, մնացել են
օրերը, օրերի մէջ ճակատագրական օրը:
Այլ խօսքով՝ ճշմարտութեան պահը, ու
ընդ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մէկ հանդուր-
ստութեան օրերի, որը սակայն անխու-

սափելի է, հետեւաբար հե՛լ փախճանա-
կան ու ողբերգական: Ուզում եմ ասե՛լ,
որ մերը դատապարտուած օրերնեղն է,
որին պակասում է տեղակալը, դադա-
մարականն ու երազը, թօնած արարած-
ների բանակը, որի գլխին Դամոկլիան
սուրբ պէս կանգնած է միջուկային ա-
հա, իրքի ապառնությունը: Այս բոլորով
հանդերձ, «Անծանօթ հագլմեր» գրքի
մէջ առկայ է նաեւ սփիւթեան իրակա-
նութիւնը, դոնէ 60ական թուականների
աշխարհում իրականութիւնը, երբ բա-
ղարձակ կողմակի էր վերածուել հայ
մարդը, հիմա, այստեղ ու այնտեղ հա-
ւաքուել, խնջոյք են անում: Այն օրերին
Արմէնը միակ հայն էր Հայիֆաբում,
թէեւ վստահ չեմ, թէ այսօրուայ տեղա-
հար ժխտի մէջ պակաս չեն մենաւոր
Արմէնները: Իմ մտտեւեւումը միշտ է՝
եղել է անհատը եւ նրա միջոցով հաւա-
քակտել, միշտ մասնաւորը եւ նրա կեան-
քի ճիւղը, որը եթէ համոզիչ է, ապա ա-
նապանդն է ընդհանրութեան:

Ժիւղ էք, ինձ հմայում է ժամանա-
կային պատճը, որը նոյնիսկ երբեմն դառ-
նում է մի յաճախանք, այն աստեղան,
որ այլեւս ամբողջ մի կեանք բիւրեղա-
նում է մի պահի մէջ, տաղնապալի պա-
հի մէջ, ուր այլեւս մերկ է մարդը, ան-
շարք, անքաղքենի, ուստի եւ՝ անստա-
յրական թեքիքի ու նաեւ աշխարհը-
կաման հարց է, միակ ձեւն է, որով փոք-
րում եմ հաղորդակցել, ուրիշ կերպ չը-
դիտեմ, չեմ ուզեցել փորձել: Այս տարբը
ուկնքախ է յատկապէս իմ պատմութեանս
ների նոր ժողովածուի մէջ, սակայն
անտիպ, ուր մտասեւեւում կայ էական
լարումը դրսեւորել առօրեայ երեւոյթնե-
լի մէջ:

● Ձեր գրականութեամ մէջ կեանքանի
ներկայութիւն է ամերիկեան շրջապատը:
Ձեզ կամխաղ այլ ամերիկեանայ արձակա-
գիրի մը՝ Համաստեղի հետ փոքր բազալա-
տութիւն մը կատարելով կը տեսնեմք, չը
միջն Համաստեղի հերոսները Ամերիկե
նասում հայրենիք կ'երազն, այդ երկրով
կ'ապրին, յամախ շահանկով շրջապատը,
հեր տիպարները, հակառակ իրենց ան-

հաստակամ կամ հաւաքական հարցերում, շաղուած են ամերիկեան շրջապատիմ հետ, կ'ապրին զայն: Աւելի'ն՝ օտարը այնչափ ծիտական կերպար չէ, իմպէտ, օրինակ, Փրանսահայ արձակագիրներում մօտ փրանսուցիմ (Շուշանեան, Շահնուր, Է.Ա.), այսինքն՝ հայոս-օտարի յարաբերութիւնը տեւ-մերմակի շեմայիմ մէջ չեն դիտարկու: Այս կեցուածքը, ինքնին, փիւտեա-հայ իրականութեան մէջ տարբեր համ-զերումն չէ՞ միտմեր:

— Այո, նոր հանգրուան ու, նաեւ, դուցէ՛ ինքնուրոյն տնտեսականութեան օկիգրը: Սփիւռքը թէեւ իր ներթիւնէն ու հողիդէն լարերով կապուած է Մայր Հայ-րենիքին՝ նրանից տանայով իր դիտակ-ցական գոյութեան ու պատմական առա-քելութեան աւելը, այդուհանդերձ, հե-տըզհեաէ, անկախ իր կամքի, վեր է ած-ւում մի անկախ միաւորի՝ տնօրինելով իր սեփական կեանքը ըստ տեղական պայ-մանների: Այս իրողութիւնը ինձ աւելի պարզուեց «Աղամի գիրք» գրելուց յե-տոյ, երբ կեանքը հետեւեց արուեստին:

Ինչպէս գիտէք, ես Սփիւռքի ծը-նունդ եմ, աւելի սփիւռքահայ, քան պարսկահայ կամ ամերիկահայ: Սփիւռ-քից զատ այլ աշխարհ չգիտեմ եւ, իր բոլոր հակասականութիւններով, ինձ հարազատ եմ զգում Սփիւռքի ճամբա-ներում, երբեմն նոյնիսկ ինձ քղալով աշխարհադաշտայն: Այս լա՛ւ է, թէ վատ, չգիտեմ: Միայն այն գիտեմ, որ մենք կամուրջ ենք հանդիսանում Անա-պատի Սերունդին եւ նորագոյն Սփիւռքի միջեւ, մի ահադին առաքելութիւն, որ իրականութիւնը գրել է մեր ուսերին: Ինչպէս էր ու, պատիւ իրեն, որ Հա-մաստեղը Ամերիկա նստած Երկիրը եր-գեց: Ես հիացմունք ունեմ Համաստեղի ոն նզակից գրիչների հանդէպ, որ իրենց գործերում վերակերտեցին Հայրենի ծը-խանը՝ այդ թանկագին աւանդը թող-նելով հայ գրականութեան: Ես չեմ կա-րող երդել Երկիրը, որովհետեւ կենսա-մօրժը չունեմ: Իմ գիտադաշտը աշխարհն է եւ, տուեալ զէպքում, Ամերիկան, ուր ապրել եմ կեանքիս մեծ մասը՝ իւրա-

ցունելով երկիրն ու ժողովուրդին, որպէս է Պուրիբուս Ունուս, երբեմն որպէս երկկենցաղ մի էակ, մերթ՝ վալարուելով երկուութեան անվերջ փապուղիներում, սակայն միշտ գիտակ տանտէրիս իրա-ւունքին, ուստի եւ՝ գերեւ անհատական կամ ազգային ինքնանուստացման ըզ-պացումից:

Յաճախ հիւրընկալ ժողովուրդը չէ, որ խորթ է մեր նկատմամբ, այլ մենք ենք, որ խորթ ենք զգում մեզ հիւրընկալ երկրում: Շատ վստահ եմ, որ այսօրուայ Ֆրանսահայ գրողները զհայու-օտարի յարաբերութեան սեւի-մերմակին Շահ-նուր-Շուշանեան երբեմնի բովից անցած՝ իրենց մասն են համարում Ֆրանսիայի համայնքի, միաժամանակ ծառայելով հայ գրականութեան: Այլ խօսքով՝ հա-սել է Սփիւռքը թէ՛ որպէս հոգեբանու-թիւն եւ թէ՛ որպէս ամբողջականութիւն: Իբր մասնիկը այդ ամբողջականութեան, ես փորձում եմ արտացոլել այս իրա-կանութիւնը, անկախ այն հանգաման-քից, թէ դրական է երեւոյթը, թէ բա-ցասական, որովհետեւ, ըստ իս, արուես-տի նպատակը բարոյախոսութիւն չէ, չի կարող լինել, եթէ ջանում է հասնել ճամբորդութեան ակունքին:

Ի վերջոյ, սփիւռքահայ գրականու-թիւնը սփիւռքահայ կեանքը պիտի առ-տացուի, մեր արդի վերելվալումները, մեր անհատական ու հասարական տաղ-նապները, սերնդափոխութեան հարցը, հայապաշտպանման ժշտապայ թնճուկը, աւանգուրիւնների տեղատուութիւնը, բարբերի ու սովորութիւնների յեղա-շրջումը, նոր մարդը, բազմադաշտա-ցի հայը, որը տառապում է տնտեսա-կան յինակի կառուցման եւ ցեղի ձայնի գնալով նուազող արժագանդներին մի-ջեւ: Ահա այն բեմահարթակը, որի վրայ փորձում եմ շունչ պարգեւել իմ տիպա-րենին, բնականաբար, երեւոյթները իմ տնտեսական պրիսմակից քամելով:

Բարեբախտաբար, սփիւռքահայ ինք-նութեան հարցը եթէ տակաւին չի օղո-վել մեր գրական ճիգերը, գոնէ նկատելի է այս նոր տիպարի կերտման նկատմամբ օրէցօր աճող գիտակցութիւնը, իմ արտ-

ծը լով նախափորձեր են այդ ուղղու-
թեամբ:

● Վերի ակնարկութիւնը մկատի ու-
նենալով համոզեմ, իբրեւ հեղինակային
գիրքորոշում, որոշ տատանում գգալի է
ձեր առաջին հատարմբում մէջ: Մինչ
«կարթագէնի դուստրը» երբեմն հայերե-
նով գրուած ամերիկեան վէպ մը կը թուի
ըլլալ (որում միայն մէկ կերպարը հայ
է), «Նոր աշխարհի հին սերմնացանները»
հայ տիպարներ կը բերեն, որոնք կարծէ-
կը վախճան իրենց պատանմէն դուրս գա-
լու: Հատորին սկզբնաւորութեամբ յառա-
ջաւորի փոխարէն ձեր մարդ գիրքորոշու-
մի դժուարութիւն մը կը մտնուի: Ամէն
պարագայի, ճշուած ծրկու պարագաներն
ալ ծայրայեղ կեցումներ են. այսին-
քով տեղ մը հեղինակը տմբողջութեամբ
«դուրս» կը գտնուի, այլաւր՝ գրեթէ ամ-
բողջութեամբ «ներս» քաշուած: Ինչո՞ւ
այս երկու հակադիր գիրքորոշումները-
մինչդեռ, մասնաւոր, տեղ տարբերում
միջեւ հաւատարմակշռութիւնը տեսնելի
է, ինչպէս պիտի տեսնուի աւելի ուշ
(«Միջնորդ» աւ «Աղամի գիրքը»): Ինչ-
պէ՞ս կը բացատրէք այս երկու տարբեր
կեցումները:

— Այո՛, տարբեր են այդ երկու դը-
բերը, որոնքը հեղինակի տարբեր նը-
պատակագրումներն են, որոնք զուգահե-
շեթանում են նրա ներաշխարհի քարտե-
սանքներում: «Կարթագէնի դուստրը» ար-
ւեստի դուրս է, արտաքինապէս տախտա-
կամած սեննետով Վիեննայի պատե-
րազմը, իսկ ներքուստ՝ սպառողական
հասարակարգերին սպառնացող անխու-
սափելի փլուզումը, երբ յանուն շահոյթի
շուկայաշահում են ձրկրի նիւթական
ու բարոյական բոլոր հարստութիւնները՝
բաղաճները վերածելով կարթագէնեան
աւերակոյտերի: Այսօրուայ նիւ Երբքը
այդչէն այդ ընթացքի մէջ է, եթէ առկու-
լառնուի վիթխարի վատնումի: Սնահա-
ների կեանքերից առանձին՝ այդ վէպում
խտացուած են խորհրդապաշտական
բազմաթիւ պահեր ու պատկերներ, որոնք
համագրութեամբ գտնուում են աւազանդ:

Փրկութիւնը Ալմիրան է, դժբաղատ հո-
գին, որը իր ամէն քայլին մի կաթիլ
մարդկութիւն է ցանում, մի կերպ փըր-
կելու մարդկութեան ծագիկը: Ես աւա-
մայից անցայ վէպի վերլուծման, որը
մեր նպատակը չէ, յատկապէս անյարիւր
հեղինակին, ունէ հեղինակի:

Ուրեմն, «Կարթագէնի դուստրը»
դուրս է աղգային որեւէ սահմանափա-
կումից՝ ենթահոգ ունենալով արդի քա-
ղաքակրթութիւնը: Այն կարող էր դըր-
ւած լինել անգլերէն, ծրաներէն կամ
ռուսերէն: Սակայն որովհետեւ հայերէն
է գրուած, ապա պատկանում է հայ դը-
րականութեան, եթէ նոյնիսկ վէպի մէջ
հանգէն է պալիս միայն մէկ հայ տիպար:
Սուրենը շատ դիւրութեամբ կարող էր
Սմիթ կամ Մերթ լինել, ոչինչ չէր փոխ-
ւել: Աւելի շուտ, այն դուրս է յանու-
ղըականութեան:

Սեղիակային որեւէ դիրքորոշում
չեմ տեսնում առաջինի եւ «Նոր աշխար-
ի» եին սերմնացանները՝ հասարկ միջնա-
կն արտադրութիւնը, որ միտումնաւոր հեռա-
ցում ու մտեցում չկայ հայ իրողու-
թեան նկատմամբ: Կայ հեղինակը, որը
«Նոր աշխարհի» եին սերմնացանները
գրքով ջանացել է իր արեան տուրքը տալ
Սփիւքի առաջին սերունդին, որը հո-
դին երկրում թողած՝ սեղմուել էր իր
պատեանի մէջ, օտար արեւում՝ վերա-
դառնալու կարօտը այլեւս պղտորուած
աչքերի մէջ: Այդպէս էլ ասուած է նե-
րածականի մէջ, ամբողջ դրքի մէջ, ես
միանգամայն հաշտ եմ այս երկու դը-
բերի հետ, դառնելով, որ նրանցից իւրա-
քանիւրը արտայայտութիւնն է տուեալ
պահի ներքին դրսեւորման:

Կայ նաեւ մի այլ հանգամանք: Ընդ-
հանրապէս ջանում եմ խուսափել թեմա-
տիկ նոյն նիւթերից ու կառոյցի նոյն
կաղապարներից: Այդպիսով վերանորոգ-
ում եմ, երբեմն նոյնիսկ խտովելով
յղկուածութեան նշաններ ցուցաբերող
օճից, վախճանելով, որ շատ մշակուելու
դէպքում կարող է անբակտիւ սքեմ
դառնալ, հետզհետէ խեղդելով ինձ: Եւ
այս՝ հաւատարիմ փորձնականութեան իմ
սկզբնական հանգանակի, միշտ փորձե-
լով, խիղախելով, հոգ չէ, թէ եղած-չե-

դած մեր մի բուռ պրաքննադատները սփիւրբաւ մեռն կայարանի տոջեւ, երբ զնացքը վաղուց գնացել է:

Նիւթից շեղուիցի: Բայց ոչ շատ: Համաձայն եմ ձեզ, որ զգալի տարբերութիւն կայ այդ երկու գրքերի միջեւ, ասկայն ոչ տատանում, ոչ «զրոյից» «ներս» զայնու ցեղահոգեբանական պահանջ: Պարզապէս, օղակոխութեան գնացիւնք: Արդէն կոտորել էր, որ ես գոտական չեմ: Հետեւաբար, ինչպէ՞ս ակնկալել փորձնապաշտից դասական հիմունքների հետեւադականութիւն, երբ նոյնը չեմ ակնկալում ձեզանից, որ արդիապաշտ բանաստեղծ էք: Այլ կերպ ասած՝ ես չեմ չեմ կարողանում տեղափոխել որեւէ տեղ: Երբ տեղափոխում լինեմ, կը նշանակի այնքան անկէք չունեմ, որ տակնը տակ եմ, ինչպէս Սերվանտեսը, Գոստոնսկին, ինչպէս Պոլսեցիները:

● Որոշ վերացականութիւն մը ըզգալի է մեր գործերում մէջ, ասոր կողմէն՝ այլարանական տարրը յաճախ կ'առանձնանայ: Օրինակ՝ «Արար» պատմութեան մէջ փոքրիկ ծովը կամ «Աթալայայ»-ի փոքրիկը: Նոյնիսկ «Գրեհա»-ի բոլոր վերացականութեան մէջ կը գտնուի: Իսկ երբեմն՝ ժամանակին ու տարածութեան քաղաքները, ինչպէս վաղեմ վաճառականը Հայաստանի մէջ («Մի մարդ եւ երկու շիրիմ»), կամ էմփայր Սթեյք երկնաճերի տանիքին վրայ Հրանդի եւ Սոմայի միջեւ ստեղծուած մթնոլորտը («Փայտէ նոյնը»): Այսպէս՝ «Միջնաբերդ» կամ «Հինգ հոգի կորսնագոյում» մերի պատմութեան մէջ կ'ընդգծուի այլարանական տարրը: Նոյն՝ կարապետները եւսմար ի՞նչ կը նշանակի ժամանակէն ու տարածութեան քաղաքային վայրը կամ մթնոլորտը, այսինքն՝ ինչպէ՞ս այս կեդրոնացումը այլարանականին վրայ:

— Ինչ ուղղակի համայն է նիւթական գոյականի ու վերացական գոյականի գոյականների միջև, այն պահի, երբ անունը ստացական ակում է չնչի, կերպարանափոխուել, ինչպէս կ'եսանում, այնպէս էլ արուեստի մէջ ամենալինջ

ու ամենախորունկ պահերը այն վայրկեաններն են, երբ իրականին մերուած է բնականականը: Մեր լաւագոյն ապրումները մի-մի բեկորներ են այդ ակնթարթային փորձառութեան, որոնք անբացարձակ լինելով հանգերով, անմար կրակի պէս վառում են մեր ենթագիտակցութեան քուրայում, կիզելով, ու չնչացնելով, աստուածացնելով ձեզ, նման աստեղադարձ գիշերին, երբ մեր ընկալած տիեզերքի թաւալումն ենք դիտում: Եւ ջանում եմ բռնել այդ պահն ու ստեղծել, ստեղծելուց յետոյ ընդարձակել, այնքան, մինչեւ որ նիւթն ու խոշոր ձուլուն իրար, զառնալով ամբողջութիւն, որը իմ հասկացած իրականութիւնն է եւ, որին, պայմանականորէն վերացականութիւն բնութագրումն ենք տալիս:

Փաստօրէն, եղածը ուղեւորի հարց է, իրերը լարումի տարբեր աստիճաններէ իրար տարբերութիւն, երբեք այնքան լայն տարածումով, որ իրականութիւնը սկսում է հշալ, իսկ երբեմն էլ հոգ թաշկնով ուղեւորի տոջեւ՝ միզաժամ միջոցառումի միջից զարուսագրելու երեւոյթները: Նոյնն է բնութեան հետ: Եւ լուի ընդօրինակում եմ բնութեան խորհրդաւոր խաղերը, այն տարբերութեամբ սակայն, որ այդ արարքի ընթացքում ականջալուր եմ իմ կենսափորձի արձագանդներին, ներառել այն գիտակցութիւնը, թէ մարդկութեան ողջ մշակութիւնն ու զարգացման թիւնը հիմնուած է երկրի, ուստի եւ՝ արեգակնային համակարգութեան ձգողական ուժի օրէնքի վրայ: Այսինքն, աւելի հեռունները չգնալու համար:

Ինչ վերաբերում է այլարանական տարրին, ուղեւորական ու զիջարանական հնարքներից առուել՝ ապա ինքն եմ ծէսին, համոզուած լինելով, որ էւտեր մի անվերջ ծիսակատարութիւն է, տուրիայ բարեկից սկսած մինչեւ թագմանական արարողութիւնը, մի կերպ տանելի դարձնելու համար դոյնութեան կ'ընդանական տաղտուկը եւ քիչ թէ շատ իմաստ պարզեւելու մեր անցողական երթին: Այլ խօսքով՝ մարդը եկել, խորհրդարաններում ու ծէսերով լցրել է կեանք

քը, երբ չի հասկացել — եւ յաճախ չի հասկանում — ապա կառչել է խորհրդապաշտութեան: Եւ ընկել եմ այդ երկուսի արանքում եւ, որովհետեւ յաճախ չգիտեմ, ուստի՝ սուղում եմ ենթադրական ցութեան մինչ այդ չհպուած հոսանքներում, ուր իրականը աւելի հասանելի է, ինքնամատուց, երբեմն նոյնիսկ յոտակ: Այդանդից էլ ծովը որպէս կեանքի ու մահուան մշտանորոգ աւազանը, յարն ու քարին, քարեկամն ու թնամին, սիրունին ու գոթունին: Որպէս վկան: Հին դասական ձեւ է, որ միշտ դործանւել է, քնորոշելու համար ենթակա ի ներաշխարհը՝ Համերոսից սկսած մինչեւ Հէմինգուէյ: Ինձ մօտ ծովը նաեւ զոյու-լենական պայքարի խորհրդանշն է, ռաբիական անոյց ու սակայն աննա-հանջ մարտումի կենսասեւեռումը, հոգի է, թէ Սիդիփոսի ուսերին այլեւս ծան-րացած է աշխարհի բոլոր: Ծովը նաեւ կերք է: Պատահականութեան արդիւնք է, որ փոթորկի ժամանակ, երբ վերա-հաս է արհաւիրքը, իմ տիպարները յա-ճախ սեռային յարաբերութիւն են ունե-նում՝ մի կերպ վերանորոգելու ապրե-ուիտը: Չգիտեմ, թէ ի՞նչ պիտի ծնի ծովը: Ուրեմն, այն ինչ երեւութապէս վերացական ու այլարանական է թուում, խորքում շարախուած է կարծր իրական-նութեամբ: Իսկ երբեմն էլ ճիշդ հակա-ռակը՝ Երկու գէպում էլ շարունակ-ում է ծէսը:

Գայով ժամանակին ու տարածու-թեանը, ձեր մատնանշած պատմութե-ներում եւ իմ մի շարք այլ գործերում առկայ են ժամանակի հասկացողութեան երկու աւազներ: Ժամացոյցի ժամանակը: Եւ, այսպէս ասած՝ տիեզերային ժամա-նակը, որը սահման չունի, կարգ ու կա-նոն չունի, իրադրութիւնները լողում են առանց նախատեսուած օրէնքի, ուր անց-կալ, ներկայ ու ապանի խոսնում են իրար արարելին, քառասուն, ինչպէս կեանքն ու իրադրութիւնները, մինչեւ որ պայտ է արուեստը սահման ու կա-զապար գնելու, շրջանակի մէջ աւնեւու սկիզբն ու վերջը, ուստի եւ՝ պատմութի մէջ բիրեն զարգացած պահը, գրքերի մէջ կուտակուած բառերը, կամ քարացած

արձանը: Գրականութեան գէպում, վի-պր, պատմութեան ու բանաստեղծու-թիւնը այնքան չեն վերադարձում կեան-քը, որքան կերտում մեր հրապած իրա-կանութիւնը: Տիեզերային այս ճօճանակը ինձ պատեհութիւն է տալիս սահմարձակու-րէն թուփանցելու իմ տիպարների ներքին անձանքի խորքերը, չարժեքու մինչ այդ անթափանց տիգմիքը, երեւան բե-րելու ա՛յն՝ ինչ միշտ կար եւ որքան ան-զէտակ էին իրենք: Արարքը տեղի է ու-նենում մեծ մասամբ ենթադրական հոսքի միջոցով, երկվայրկեանի ընթաց-քում կամքի յոյժ անցեալն ու ապագան, ապրե՛ով ա՛յն՝ ինչ եղել էր, ա՛յն՝ ինչ է՛, եւ ա՛յն՝ ինչ պիտի լինի: Այսպիսով, տիպարը թաքնուելու տեղ չունի, Հան-գէս է գալիս արտաբանու-թեան ներքեւ: Գիտեմ, որ մը-տանդաւոր թեքնիք է: Ոմանք կարող են զառանցանքի վերադառնալ, ոմանք չգիտեն մատնուել, սակայն ահագանքի պէտք չկայ: Ամէն մարդ օրական բազմաթիւ անգամներ ենթադրական կեանքի ճախարանքներ է ունենում՝ ինչ-ինչ բա-նելի վերադարձով գործութիւնը: Բա-նաստեղծութիւնը, որը խոսքի ամենա-բիրենդացած կառույցն է, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ենթադրական կեանքի ընթաց-քային միտորէց մինչեւ տիեզերային անհունութիւնը:

Վերջինք «Հինգ հսկի կորնապա-շտմա՝ պատմութեանը: Բացառութիւն չէ, որ պիտի տամ, այլ հարցադրում, որովհետեւ ինձ էլ հետաքրքրում է հար-ը: Գոյութիւն ունի՞ Կորնապա անապա-տային կայարանը: Ե՛րբ է տեղի ունե-նում գործողութիւնը: Ո՞վ է մարտնչում ճամբորդը, ո՞վ է իմանալու Ստեփա-գոն, Քալլոյը, Բրենթը, Վանեսան: Ի՞նչ գործ ունեն Կորնապայում: Գնացքի՞ են ապաստում, թէ այլ բանի: Գնացքը պիտի դա՞ն: Ինչո՞ւ ապառի ժամացոյցի սլաք-ները չեն շարժում: Նախաինամու-թեան վերադարձ ճամբորդի եղբորական վախճանը: Չա՞րը յաղթեց, եթէ այո՞ ինչու: Իրական է գէպը, թե բնա-զանցական: Չի՞նի՞ ժամանակը կանգ է առել Կորնապայում: Ո՞ր ժամանակը: Չգիտեմ: Չգիտեմ: Ըստ երեւոյթի,

պատմութեամբ աւարտուելուց յետոյ տակաւին շարունակուեմ է, այդպէս ասացին ոմանք: Ամէն պարագայի, տակաւմ մեռում է փորձառութիւնը, որը, յոյս ունեւ, մտածել է տալիս ընթերցողին ըստեղծագործական արարքի անհեթեթութեան ու հրատապութեան մասին (Մանտիպոն Գրիստոսի զլուխը քանդակելիս), մարդկային յարաբերութիւնների մասին, նոր հորիզոնների ծարաւի մասին, շարիքի յաւիտենական ներկայութեան մասին, սիրոյ ու սպասումի մասին, կամ միշտուց մարդկային յանգիստների մասին: Ժամանակի մասին: Ժամանակը, որը թերեւս այնքան արագ է ընթացել, որ թուացել է անշարժ ու անժամանակ:

Ի վերջոյ, մասնում ու զգացում ինչո՞ք բռնեմ են՝ մէջնեղում ունենալով իշխանի ու զգայականների ցանցերը: Արեւելոյ որեւէ գործ այս համակարգերի միջոցով հանում է ուղեղին, որը արժանազան է եղելութիւնը, առանց պատգամի, առանց տարրալուծման: Յետոյ է, որ մեր նախկին փորձառութիւնների վրայ հիմնուած՝ ոկուսում ենք բազմապատկեան դնել մեր ամբարած փաստերը, յանգելով որոշ եզրակացութեան: Հետեւաբար, արուեստի անմիջական նպատակը պատգամ էլ է, այլ անհանդիմ էականը ստեղծելը, յանուն արարի, յանուն ստեղծագործական ընթացակարգի: Ուրեմն, հակադրական կը լինի անպատճառ իմաստ որոնելը կամ բարոյական կուսանքի փնտռելը, երբ ճշմարիտ արուեստի որեւէ գործ պարտադրում է իր ուրոյն իմաստն ու իր ուրոյն բարոյականը:

● Այս մթնոլորտին մէջ՝ Կարապետի կին տիպարը եւս որոշ խորքաշարժութեամբ կը յայտնուի: Դա կատարական կիմն է ան՝ խորհրդաւոր անցեալով ու մոգական ազդեցութեամբ: Նկատի աւելնիմ Ալմիրան («Կարթագէնի դուստրը»), Դարիան («Արտորը») կամ Բիանան («Բըրդեակը»), Ուղիսմոսայէտ մեայտան յարաբերութիւն մը չենք տեսնել ձեր հերոսներուն եւ հերոսուհիներուն միջեւ: Այս

տիպարները կարծէք շրջան մը պիտի հանդիպին ու անցնին: Միլիան օտարացած պիտի զգայ իր ամուսինն («Ուրաշած տրապորտը»), Զելլամ մահաւան («Աղամի դերքը»), Ալմիրան պիտի տաւայի իր տարբեր ձեւի սերերուն միջեւ եւ վերջնականապէս բաժնուի անմեղմ («Կարթագէնի դուստրը») պատկանելու համար առանձին ոչ ոքի: Օրինակները կարելի է երկարել: Մարդու եւ կմոջ միջեւ մեայտան յարաբերութիւն մը արդեօք այլեւս անկարելի՞ կը նկատէք:

— Դուք լաւագոյնս բնորոշեցիք կընդ տիպարը իմ գործերում, թէեւ իմ պատմութեան ճանքի վերջին ու տակաւին անհայտ ժողովածուի մէջ կենը հանդէս է դալիս նուազ ճակատագրական ու, կարելի է ասել, առարկայական հանգրգանքով: Ըստ էրեւոյթին, ճանաչման հոլովոյթը շարունակուեմ է: Մակայն այդ մասին չէ ձեր խօսքը:

Այսպէս մօտենանք հարցին: Կենքի մէջ սիրոյ պահեր կան, ժամանակի տարածներ, երբ բնախօսական, հոգեբանական, քննական ու ինչ-ինչ այլ ազդակներ ըրբումով, որոնք երկարելով մեզ մինչեւ ծրույզ կը տանեն, պայթում է հարթուելը՝ հուր ու լաւայ ցանկով շորս դին, կրկին մարելով, ստեղծով, վերադառնալիս ժամեղելու ընդերքային պոթիկումով: Իմ ոսպնեակը կանգ է առնում կենդանի հարթութիւն վրայ, երբ ետում է խառնարանը, խուսափելով անխուսափելի սատուածից, Այդ պահերին՝ կենը, ըստ իս, իր գոյութեան գազաթնակէտին է դանդում՝ բացելով իր ներքին էութիւնը, որը ուժեղ է, խորհրդաւոր, կենսալի, մոգական ու ճակատագրական: Հակասական: Եթէ դիտարկեն չփակուի, ապա կը բացուի մի նոր աշխարհ, ուր հետզհետէ սպիտակող կրակի հանգոյն, զգացմունքների խուրձի վրայ պիտի նստեն կենսակցութիւնը, ամուսնական փոխադարձութիւնները, ընտանեկան պարտականութիւնները, ընտելութիւնն ու սիրոյ սովորութիւնը: Այստեղ գործ ունենք միափող լեռան հետ, որը հարուստ չափ մարան է գիպսանի համար: Եւ այդ

տակաւին չեմ փորձել, որովհետեւ ներսում ծաղապատիկ նստած զոյապաշտը թոյլ չի տուել:

Ահա թատերաբեմը իմ հերոսուհիներին, որոնք մասամբ իրական են, մասամբ իդէալականացուած, մինչեւ որ հանդէս պայ միւսը, որին չեմ ճանաչում:

Յետոյ ժամանակի տեղադրեամբ չէ, որ ես չափում եմ այդ-կին յարաբերութիւնների խորութիւնը: Դուք նկատած կը լինէք, թէ իրենց տրուած ժամանակամիջոցի ընթացքում որքան արագ են ապրում իմ կենտրոնական տիպարները. եւ այստեղ ապրումը ապրումի՛ իմաստով, որքան հնարաւոր է շուտ լեցունել անջնայտը, հեւհեւ, մոլեգին թափով, որովհետեւ եղածը այս է, որ կայ: Ես սիրում եմ յուսալ, որ եթէ հարցնելու լինէիք Ամիրային, Դարբային, Սերվա-յին, Բիանային կամ Զեյլային, նրանք պիտի պատասխանէին, թէ նախընտրում են իրենց միմեկուրեւ ճակատագրերը, որ զոնէ առիթ ունեցան մի պահ բորբոքելու թէ՛ խառնարանը, խանձելու իրենց թեւերը, երբ մեղանից շատերը գլխահակ լուռ անցնում են մեծ ասնահանդէսի մուտքի առջեւից:

Կայ մարդ լինելու ողբերգութիւնը, որից խուսափում չկայ. Սակայն խորքին մէջ ողբերգական դրուագների պատկերումը ինքնանպատակ չէ, այլ սթափումի ազդեցակ, եթէ կ'ուզէք, հրաւէր դէպի կենսաբի կրկնք, մխրճուելու, մաքառելու, մասնակից դառնալու եւ, ի հարկին՝ սպառուելու յանուն անկարելի երազին, ինչպէս պիտի ասէր Սերվանտեսը: Ուզում եմ ասել՝ զոյոթեցնական յայտաբարութիւն է, առնուազն այդ է եղել իմ նպատակը:

Իմաստասէր բարոյագէտի սքեմ չեմ ուղում հազնել, սակայն գտնում եմ, որ այդ ու կնոջ միջեւ հնարաւոր է մնալուն յարաբերութիւնը, եթէ չարունակ ու ամէն օր թարմ խունկ լեցուի բուրվառի մէջ, ամէն պահը որպէս հանդիպման առաջին պահ:

● Յաճախ բրտութեամ կամ բիրտ մտեւրու կը հանդիպինք ձեր գործերում,

մասնաւորաբար «Միջնարար» մէջ: Նրկատի Եւրինք «Այսօր մի մարդ սպանեցին այգում», «Եւ եւս խաղաղութեան զՏէք աղաչեցուք» կամ «Անտառում» պէս պատմութիւններ: «Կարթագէնի դաստը» վեպին հերոսներէն Տէյվիտ Օկլիվի կըրտսերի տղուն՝ Ռայֆի անձնատպանութիւնը եւս բիրտ մահ մըմ է: Հաւամաբար ժամանակակից հայ արձակագիրներու մօտ ամէնէն շատ ձեր գրականութեան մէջ շեշտուած է քրտութեան կամ յարձակողականութեան (aggression) գիծը: Ձեր գրականութեան մէջ Եւրիկ՝ կը բխի այս երեւոյթը. ամերիկեան իրականութեմէ՛ն կու գայ, ընդհանրակա՞մ է, ա՞յլ...

— Դարեւս հիւանդութիւնն է:

Մենք աչք բացեցինք Հայոց Մեծ Եղեռնի եւ Համաշխարհային Առաջին պատերազմի տակաւին շնտած ժողիւրների տակ: Հազիւ կողմնորոշուած երկրորդի մի պատառի վրայ, եւ դեռ պատանի, ականատես եղանք Համաշխարհային Երկրորդ պատերազմի արհաւիրքին, որը փնտրեց մարդկութեան լաւագոյն արդարեւ: Այդ աշխարհամարտից ի վեր, վերջին համեմատաբար խաղաղ քառասուն տարիների ընթացքում տեղի են ունեցել աւելի քան 130 պատերազմներ՝ իւր լելով աւելի քան 18 միլիոն կեանք: Այս պահին անհաշիւ մարդիկ են կոտորում աշխարհի տարբեր մասերում քոնկած ձէ պատերազմներում, խռովութիւններում ու ապստամբութիւններում: Եւ քառասուն տարի է, ինչ միլիոնային ռումբը կախուած է մեռւած աշխարհի գլխին:

Պաշտօնական եւ ոչ-պաշտօնական ըստականութիւնը դարձել է առօրեայ հրեւոյթ:

«Այսօր մի մարդ սպանեցին այգում» պատմութեմքի նիւթը առնուած է իրական դէպքից, երբ Լոնդ Այլընդում, ուշ գիշերին աշխատանքից տուն վերադարձող մի երիտասարդ սպասուհի բազմիցս դաշունահարուեց մի անծանօթի կողմից՝ պատուհաններից գլուխները դուրս երկարած հարեւաւոր ականատեսների ներկայութեան: Ես պարագ զգացի Ջենովիտի, այդպէս էր զոհի անունը, յիշատակը յարգել:

«Եւ եւս խաղաղութեամբ գտէր աղա-
չեսցաւք» պատմութեան տուն տուն
դէպքը ինձ հետ է պատահել, երբ Պօղոս
Սնապեանի պատուին տրուած ընդունե-
լութիւնից պատգով վերադառնալիս, Ման-
հատի լուսաւոր սրտում երեք սպա-
հակների յարձակման թիրախ դարձաւ:
Ախոս էր ձեռքից տալ նման փորձառու-
թիւնը: Գրեցի:

«Ամուսնութեամբ պատմութեան
դաբանացած տարրերակն է Ջան Ֆից-
ջերալդ Քենեդիի սպանութեան: Նոյն ան-
հեթեմ արարքը, կենսագրական որոշ դու-
րահետքերով, մի մարդու, որի կո-
րուստը տակաւին սգում է:

«Կարբազեմի դուստրը» վէպի տե-
պարներէց Ռալֆի կեանքն ու մահը վե-
րակերտումն է Սիլվիոյ Սպրինգի մեր հա-
րեւանութեան մէջ ապրող մի երիտասար-
դի, որը Վիկթորիայի պատերազմից վերա-
դառնալով անձնասպանութիւն գործեց:

Տեւեռ՝ էջ, թէ կեանքն ու վէպը
որքան դուրսնալ են դնում: Նկատեցի՞ք
նաեւ, որ զուր միշտ իմ հերոսն է, թա-
կարդուած արտաքին գործօնների ծու-
ղակում: Հասաւ Արմէնեանը, որն ուզում
է բանաստեղծութիւն կարդալ եւ որ սա-
կայն խորտակուած է Լիբանանի քաղա-
քացիական խռովիւնների պատերազ-
մում: Մենք ծնունդից վայրագ աշխար-
հում եւ վայրագութիւնը օրըստօրէ սաստ-
կանում է: Պետութիւններ ու հասարա-
կարդեր կան այսօր, որոնք կամայական
բիրտ ուժի վրայ են հիմնուած՝ իրենց
հակակշիռ տակ դառնուող երկրները վե-
րածած լինելով համատարած բանտերի:
Եթէ հիշդ է այն տեսութիւնը, որին հս
հաւատում եմ, թէ արեւեստագէտը, այս
դէպքում վիպասանը, է՛ նաեւ պատմա-
բան, ապա նա իր գործերում արտացոլում
է ժամանակի կենցաղն ու բարքերը, հա-
սարակական հոգեբանութիւնն ու քա-
ղաքատնտեսական դրոշմները: Ես ջա-
նում եմ հաւատարիմ մնալ այդ կոչմա-
նը:

Այդուամենայնիւ, մեծ հակասակա-
նք Ամերիկայն է, որը համայնապատկերն
է իմ գործերի: Այս խաղաղասէր, օրի-

նասպահ, մարդասէր ու երբեմն միամիտ
ժողովուրդը ունակ է բրտութիւնների,
բրտութեան նուազների, որոնք յանկարծ
դուրս են բարձրացնում, ասենք, Հիբրո-
շիմայում, Դրեզդէնում կամ ամերիկեան
որեւէ փողոցում, անակնկալ, անզսպա-
նակ, յաճախ անմիտ ու խօշտկան՝ մահ
սփռելով շուրս դին: Այս դէպքը, ըստ երե-
ւոյթի, դալիս է երկրի միջին ու արեւ-
մըտեան շրջանների նուաճման օրերից,
երբ հրացանի փողն էր օրէնքը: Պատա-
հակա՛նութեան արդիւնք է, որ արկածա-
խնդիր աւազակների տիպարները մաս են
կազմում ամերիկեան փախչողների: Յաճախ
անտեղի է եղել կարմրամորթ ցեղախմբ-
ների սպանոց: Եւ ահա ինքնութիւնն ան-
յայտ մէկը ձեռք է բարձրացնում ու տա-
պալում ժողովուրդի առաջնորդին: Արարքը
մնում է Լեթադիտակցութեան մէջ՝ մի
այլ առիթով, կամ առանց առիթի, կըր-
կին պայթելու:

Իմ վիպային միջավայրը չէր կարող
գերծ մնալ, եթէ հարազատօրէն պիտի առ-
տացուէր իրականութիւնը: Գրողը բարձ-
րախօս չէ, պէտք չէ լինի, սակայն իր բո-
նազդներով ու բարոյական չափանիւթով
նա միշտ գոհ է, անիրաւութիւն կողմն է,
անկախ իրենից իր գործը դառնալով բա-
րոյական արարք: Երբ ես լուսարձակի
տակ եմ դնում յարձակողականութեան
որեւէ քայլ, նպատակս զուր փրկելն է ու
ազէտի ախտագեղձում, առանց քարոզ-
չութեան: Եթէ ցնցում է ընթերցողին ու
արդա՛նատանք առաջացնում նրա մէջ, ա-
պա հասել եմ նպատակիս: Այլ խօսքով՝
զործ ունենք մեր բնկուած դարի հետ,
ուր ջարդուած հայելու մէջ իրերն ու ե-
րեւոյթները ալանդակ կերպարանք են
ստացել:

● Ձեր գրականութեան մէջ երբեմն
այն տպավորութիւնը կ'ունենանք, որ մեր
խաղաղութիւնը անախտութեամբ ու
վտանգի սեմին է: «Միջնորար» պատմը-
ւածքին մէջ մարդկութիւնը դուրս եկած
է կարծէ՛ք եկեղեցական օղբակիցում եւ
կը փորձէ վերապրել... Իսկ երբեմն ձեր
հերոսները այնպէս կը գգան, որ աշխար-

ևի վախճանն է ու իրենց միակ վերապա-
րագները («Դ՛ուհեակը»)։ Ինչպե՞ս էլ ըս-
տարե՛ք այս հոգեվիճակը։ արդեօք երև-
նակամ մտասեւեռո՞ւմ է՝ ձեզի համար...

— Ուրախ էլ թափառում ենք, նորից
վերադառնում ենք նոյն կէտին՝ իրավաբա-
նականների նոյն յարաբերու-
թյուններին, որը ընթացման ընթացքում
պայծառ հեռանկարներ էին սպասում
մարդկությանը, երբ առաջին անգամ
ճշգրտեց հիւսիսը, որի ահաբեկ ուժը պի-
տի ստեղծուի, բարեկամները ուսումնա-
ցործուէր, լուսաւորէր մոլորակը եւ փո-
խարինէր բնական պաշարներին, որոնք
սպասման փուլի մէջ էին դառնում։ Հիւ-
սիսական ուժը պիտի լինէր մարդու քա-
նդակը՝ ընդմիջում նրան ձերբազատելով
կարիքի ճիւղերէն։ Նոր դարաշրջան
պիտի բացուէր։ Այդպէս էլ շեփորուեց։
Փոխարէն, օրըստօրէ՛ գիշուեցին մի-
ջուրային ուժերը՝ խթանելով սպասա-
կանութեան մի աննախընթաց մրցումը,
այն աստիճան, որ գոյութիւն ունեցող
այդ գէնքերի մէջ քառորդը բաւական է
ի սպառ կործանելու մեր ժողովուրդը։ Ու-
սակաւոր գիշուեց են գէնքերը։ Վերջնա-
րապէս պատմութեան մէջ ահապահ է
հասնակալութեան դէմ, թէ՛ս միամիտ
մի ահապահ, երբ այն պրոպագանդ 14 տա-
րի յետոյ համընդհանուր ողջակիզումից
վերադարձու յոյսը դժոխային հեղանք է
թուում։ Սարսափելին հենց Վերջնաբարձը
դրեւում արարեց է։ Ուրեմն, քրեականները
կարողացան այդ հասնակալութիւնը
դրոշմել հեղինակի մտքում, ուրեմն, ան-
կարելի մի օր կարող է կարելի դառնալ,
ուրեմն, հուզեղալուացի մասնագէտները
հասան իրենց նպատակին։ Այսօր, ապա-
մալարական ընդերքերէն լուսաւոր խու-
ղերում խօսում են մասնակի հարուածի
մասին, 100 միլիոն զոհի մասին, 200 մի-
լիոն զոհի մասին, աշխարհամասերի կոր-
ծանման մասին, որպէս թէ սրտակից
դուրս ճողողարած հիւսիսական դեւը խրա-
ւութիւն պիտի դնի սեւի ու սպիտակի,
կարմիրի ու կապոյտի միջեւ։

Այլ անկիւնից մօտենալով խնդրին, կը
տեսնենք, որ «Վերջնաբարձ» հատորի են-

թահողը ճարտարարուեստականացած հա-
սարակարգի սրբնթաց երախում մոլոր-
ւած մարդն է, որը շարունակ դոյնդոյն
կոնսիւնէր է սեղմում, սակայն չգիտէ
պատճառը։ Էլեկտրոնիկ կազմաները
վայրենանալու հրաշքեր են գործում,
մարդը լուսին է իջնում, հաղորդակցում
աստղերի հետ, սակայն անկարող է հա-
ղորդակցելու իր հարեւանի հետ։ Քաղա-
քակրթութեան հիմքը միշտ էլ փրիստ-
փայտութիւնն է եղել, որի վրայ կառուե-
ւել են ընկերաբանական ու քաղաքական
տեսութիւնները, մշակութային ուղղու-
թիւններն ու անտեսական այն գործունե-
ւոր, որոնց հաւաքաբար արդիւնաբերական
յառաջդիմութիւն ենք ընդունում։ Արդիւ-
նաբերական յեղաշրջման երբորդ փուլի
մէջ ենք ու սակայն արդի քաղաքակր-
թութեանը պակասում է փրիստփայտա-
յին անհրաժեշտ յենակը, առանց որի,
յնացքը անդուլի ու աննպատակ առաջ է
ուռում, քանդելով իր ճամբին զանազ
շարաւոր հանգանակները։ Փրիստփայ-
տայն մտքի բացակայութեան հետեւանքով
խարխուլում են բարոյական շարժանքնե-
րը, աշխարհակալութեան հասկացո-
ղութիւնները, դուռնափառում արուեստի
նկրտումները։ Մարդը մնում է մենակ,
նոյնիսկ անպիտակ, թէ՛ իր շուրջ, իր
փայտայնած քաղաքակրթութիւնը փլուզ-
ման անդունդներից է անցնում։ Այս
մօտայնու անանկութիւնն է, որ ապրում
են իմ հերոսները։ Յապանաշական է նաեւ
այն փաստը, որ ի հետեւան փրիստ-
փայտայն կոտանների աղքատութեան,
մարդկութիւնը վերադառնում է պահպա-
նողականութեան՝ հին փորձաքարերի
վրայ դառնելու իր ապաւէնը։

● Այլ ձեռի տիպարներու շարքի մը
ես կը հանդիպեմք ձեր գործերում մէջ-
առմէ մարդիկ եմ, քրոնք միջալուծում
բաշ բարոյութիւն ապահովում ըլլալով,
այլու իրենց ըմտանքին մէջ իսկ տառ-
ծին կը գտնուի, հաղորդակցութեան կտր-
ւած եւ, հետեւաբար, նոր սերունդ աւ գր-
դիւններ կը փնտռեն։ Կամ յանկարծ ճամ-
բու կիսում կը կանգնին եւ հարց կու
տան, քե՛ս կ'երթամ, ի՞նչ կ'ընեն

կամ ո՞ւր կ'առաջնորդէ իրենց հեռասպառ վազքը... Այս կերպարը հաւամարաք ձեր ամենեւնի կայուն կամ յաճախ վերայայտնուող տիպարն է: Ինչպէ՞ս պէտք է ընկալել կամ հասկնալ զինք: Իսկ ամկախ այս տիպարի բարօր կացութեան կամ անկամայ էազեմի վերածուած վիճակէն, այս մէկը, միաժամանակ, միջին տարիքի հերոսի տագնապները, անձկութիւնը կամ հոգեվիճակը չի՞ քննարկ:

— Այս հարցումը յարակցուած է նախորդին, այն առումով, որ արդէ քաղաքակրթութիւնը մարդուն ընձեռել է նիւթական հնարաւորութիւններ, որոնք կուտակուելով նրան պիտի բերէին երջանկութիւն: Արդիւնաբերական մեքենան նրան համոզել է, որ լայն սպառման ապրանքը աստուած է, յաջողութեան չափանիշ, ինչպէս նաեւ ուժի ու հեղինակութեան զբաւական: Նա էլ առել, տունը լորել է ամէն տեսակ իրերով, գործիքներով ու առարկաներով, մի քիչ խաղացել, սպառել է գինի, մոռացել: Նա անից դուրս դալու պէտք չունի: Հեռուստացոյցի լուսապատարը օրուէ յետոյ Մեծ Եղբոր պէս նրան կապում է աշխարհի հետ, աշխարհի այն լարերի հետ, ուր պերճաւոր ընկերութիւնները ապակի հեքիաթների միջոց նրան ծախում են ահագին շտեմարաններում կուտակուած իրենց անպէտք ու պարանքները: Նա անբան կլանուած է գիծացի տուփի մէջ տեղի ունեցող կենսոգով, որ մոռացել է իր սեփական կենսոգը: Կենդանի խօսում, ոչ էլ զաւակներէ: Մարդկային հաղորդակցութիւնը կտրուել է: Հեռուստացոյցի խօսում է մէկի հետ, որի ղէմքը այլեւս չի յիշում: Դուրս է գալիս կանաչ արարածների իր փողոցը: Մարդ-մարդատան շփոյ: Ամէն ոք Թիւփի է գիտում: Զարահատ, խօսում է զրացու շան հետ, որը մէկ ոտքը բարձրացնելով միղում է նրա առաքալի վրայ: Առաւօտեան ինքնաշարժը նստում, գործի է գնում, երեկոյան ինքնաշարժը նստած տուն վերադառնում: Զամբին ոչ մի ղէպք, ոչ մի հայեացք, կրքերի ու բայման ոչ մի պատահութիւն: Իր կարգացած մեքենայի զիրքը Մարք Թուէյնի «Հալփրի» ֆիմնն է,

այն էլ զպրոցական տարիքում՝ Միսիկ Հինգբերնի փրփրի յորդորով: Փամանակ ու տրամադրութիւն չկայ զիրք կարգաւոր: Թերթերը նոյն բանն են ասում: Անք է բացում, զաւակները մեծացել, խորթացել, իրեն չեն ճանաչում, ոչ էլ ինքը՝ զաւակներին: Կինը յոնկարծ թառամել է, շարունակ գլխացաւ ունի: Զանձրոյթից դնում, սոխ ջարդելու մեքենայ է գնում, որը գերվաճառանոցում այնքան դուրս էր գալուց յետոյ այժմ լուել է, չի աշխատում: Փոխարէն, սառցարանից դարձելի մի չիլ է հանում, փուռում բազմակոտորն: Հեռուստացոյցի տուփը բեմադրում է մի բան, որը որեւէ աւերչուրիւն չունի իր հետ, իրական կենսոգի հետ, իր ունեցած որեւէ փորձառութեան հետ: Յայրուղ առաւօտեան սուրճը խմելիս անակնկալօրէն մի միտք է յղանում: Վառել լուցկին, կրակ տալ տունը:

Նա մենակ չէ: Ամբողջ Ամերիկան յարակուել է տաղտուկով: Ոչ միայն Ամերիկան: Ուր որ մուտք է դործել ճարտարարուեստական արդի ճաղաքակրթութիւնը: Նախնական միջոց յետոյ նստել է տաղտուկը: Նայն սպառման ապրանքը գիրութիւն է ընձեռում, սակայն ոչ երջանկութիւն, թէկուզ որդան էլ ջանայ հակառակը ապացուցել նորին մեծութիւն առեւտրա-արդիւնաբերական համայնքը:

Արդի այս մարդու միջոցն է, որ մտահոգում է ինձ, մենակ, աննպատակ, աներազ ու, ամենապատթաւը՝ անկիրք: Ահա թէ ինչու հարցականների առջեւ են կանգնած իմ հերոսները, համոզուելով, որ սեռային յարաբերութիւնը տակաւին սէր չէ, որ նիւթական բարօրութիւնը տակաւին յաջողութիւն չէ, որ գիրք ու հոյակ տակաւին ոյնչ են նշանակում, եթէ պակսում է ներքին խաբխիւր, այն է՝ կենսոգի փիլիսոփայական յեղաշրջում:

Երբ դրա վրայ աւելցնենք նաեւ խալաղ թափով տեղի ունեցող ճարտարարուեստական, ուստի եւ՝ ընկերային յեղաշրջումները, որոնց հետեւանքով դանդաղածային յարաբերւած շարժման մէջ հասարակայնութիւնը՝ գիւղատնտեսական շրջաններից ղէպի քաղաք, քաղաք

փրկ դէպի արուարձան, կրկին դէպի բա-
ղաք ու անտեսական ետեւն զոտիկները,
այսպէս իր տեսնելի, թէ ինչու հետզհետեւ
շարժուելով է ընտանեկան աստղադասին
կուռոյցը՝ միաժամանակ անհատից խլել-
նով որեւէ վարքի ու համարիչի պատկառ-
նեւել գազցումով: Այս վրաստիք մտէնից
շատ դուրս է երիտասարդութիւնը, որը
չկարողանալով իր տեղը գտնել հասա-
րակարգում, իսկուրադէտ բաներ է
էնգնում, մաշկերը խուլում, կամ քեի ու
միտումը պահում, փողոցը իշխում և բո-
ղոքի ցոյցներ կազմակերպում իշխող շրջ-
բանակներին դէմ, երբեմն արարք, եր-
բեմն անմիտ, սակայն միշտ ձգտելով
սթիւնէ կերպ գրանշուրկի իր ինքնութիւնը,
հսկ իր չի յաջողում, այսպէս թրեցու-
ցիչին է դիմում, չկարողանալով հան-
դարձել իրականութիւնը:

Եւ Հակոբասականն այն է, որ այս ինք-
նամոփոփ մեծնութիւնը, այս շփոթահար
վիճակը տիրական է մի Հասարակար-
դոսմ, որն ամէնից շարժունն ու ուսա-
կանն է Համայն պատմութեան մէջ: Այս
պարադոքսն արդիւնք են իմ որոշ Հե-
լարանները:

● Ձեր պատմության մեջ երբեմն կ'երևի իմ հոր հերոսը մե, որ առաջինը է՝ ձեր հայ հերոսներու անցեալին՝ մահկաքիճի կամ պատմաւրիքին, Պարսկաստան եւ Հայաստանի Հանրապետութիւն։ Ինչպէս տեղ մը կ'ըսէք։ «...Վերադառնալ սկզբնաւորութեան, սկսել սկզբից, հոր քի Հայրը ողջ էր, երբ մէն ինչ կ'աղւառ էր, մնալուն, զբոյժէր յարեանական» (ԵՍՆ եւս Խաղաղութեան գոտի ազգայնացում)։ Այն զգարանաւոր տակաւն հաստատումը որքան հոգեբանութիւն մը կը զատկեցեացնէ, ճշգրտան իմնականեցեացնալով տուիալները կը պարտաւանկէ կարծիքէ։ Այն տպաւորութիւնը ունիմք, որ մտան անցեալ մը կամ հերոսառը մը կը բաժնէ մասն հեր վերջին վեպին հերոսը՝ Ալաւը։ Ի՞նչ կը խորհիք այս տարբերութեան։

— Հօր կերպարը իր մէջ պարզակում է թէ՛ ինքնակենսադրական եւ թէ՛ հա-

ազատիկան ստորերը: Հայրս սիրոյ մշտա-
վատ այն խորհրդի էր, որ ջերմացրեց իմ
մտնելուքեան ձեռներ: Հայրս մէջ եւ չօրս
միջոցոյն եւ ճանաչելիք այն սխարհը: Հայրս
բարոյաբառ չէր, նոյնիսկ աւանդական
ստուգումը կատարեց Հայր չէր, ապէս
դր նմանեալս օրինակով իմ մէջ դուր-
մեջ այն բոլոր նախատարբերը, որոնց
համարուած էի ներկայ ինքնութիւնն է,
գէշ Բէշ շինակ, կարեւոր չէր, կարեւոր
նախ քան, որ ինձ պարզեցնէր ներքին ազա-
տագրումը, մարդ գտանալու կողմը,
որը արեւութեան շընչանիւր պէս կրօն էի
օրերին ճակտին: Մտնելութեանս ու վաղ
պատմեանեկութեանս այդ սոսկեհունձ ա-
տուտն է, որ շարունակ լուսաւորեց է
ճամբաս: Նմապայայն է, որ անխիմբերը
անկատար մտային, ստուշ հաղորդու-
թիւնը եւ եւ պատշեհութիւն յունեցող
ստիպողէս ճանաչելու ջրան: Այն միւս
անխառնութիւն է, որ ինձ ցուց է պատճառուած
եւ որացան կարօտի նման ձեռնով նե-
ղեալխարհիս պատմութիւնը: Իմ միջրկն պատ-
մըսմը քննելիք մէջէ՞ր՝ զայրոս հեծ մի քան
պիտի գտնես խորաշրջով, չօրս մասին
դէս ու դէն երեսցած ակնարկներն անմա-
խաւտ արձանագրութիւնն է, լուսազոյն
զի պատճ՝ նորից հիմապատար:

Անձնական հօր պատկերի հետ զուգընթաց՝ կայ նաև համամարդկային հայրը, կան հայրերն ու որդիները, միմեանց կիսկրեւելով՝ քրոջ, քրոջ որդու հետ՝ յոր՝ սիրելի, աստուծոյն, ուժի ու հեղինակութեան հարկազրկ ու համակուտ լորտերն որում։ Արունների մշտնջենական կուրսը, որը զարկի է պատուելիքան կազմակերպական խորհրդի, Շատ չի խորտանում ոչ այսինքն, ոչ այստեղ, որովհետեւ երեսուցիք ընդհանրական է, միտնումայն ընական ու որդեգրական։

Հայաստանի Հանրապետությունը սեփական պատմական մի զրուսով արձանագրություն է, այնինչ խորհրդանիշը հայ ազատագրությանն է: Այս պատմիչ դրաման իր մեջ մարմնավորում է իմ քաղաքական դաշտանները, այն է՝ ազատություն, անկախություն, փողովքավորություն — դադարեցնելու հայ ազատագրական պայքարի:

● Ինչպե՞ս ձեր եկեղեցիները գլխաւորաբար մտաւորականներէ, արուեստագետներէ կամ մտածող մարդոցմէ կը բաղկանան: Անշուշտ բացառութիւններ կան, մասնաւորաբար «Նոր աշխարհ» հին սերմնացանները մէջ: Սակայն, ձեր տիպարները հիմնականօրէն Ազամի պէտ, ջութակահար Արմէնի պէտ կամ Համէր Արմաթրոնկի նման անձեր են: Այսպիսի մարմնավորութիւն մը կը «սահմանափակէ» ձեզ, կամ՝ ուրիշ՝ կը թոյլի:

— Նիւթն է պարտադրում: Իմ ուսանողները հանգոյցներն ու իմաստասիրական ենթահոգի համար անհրաժեշտ են մտածող տիպարներ, մարդիկ, որոնք հարցեր են յարուցում եւ հարցականներ առկէն կտնդնում: Որքան մշակուած է միտքը, այնքան խոր՝ կասկածը բացարձականի նկատմամբ: Շարքային քաղաքացին համեմատաբար առողջ է, իր մօտ նուազ են սուսայտանքները, նա քիչ թէ շատ գիտէ իր քնալիք ճամբան եւ մեծ մասամբ ընդունում է կեանքը ինչպէ՞ս որ է: Մինչ մասաւոր քուրախից անցած մէկի մօտ աւելի յաճախ են ծանախում կասկածները ճշմարիտի, արդարի եւ ընդունում հասկացողութիւնների հանդէպ: Նա թերահաւատ է, ճիշդ իմ փրկումն է մարդը՝ միւրեղեւ նրան երկուստեքիւնների ոտտային մէջ: Եւ որովհետեւ փորապէս զգալ ու մտածել զիտէ, ապա իր ճաշած աշխարհի ողջ բարդութիւնները, յուսախտութիւնն ու յեղափոխութիւնը: Նրա միջոցով ես փորձում եմ հասնել եթէ ոչ պատասխանին, զոնէ ճիշդ հարցադրումին:

Այդ չի նշանակում սակայն, որ բացառւած են ոչ մտաւորականներն ու արուեստագետները: Ես մի շարք նոր դործեր ունեմ, որոնք գրուած են, այսպէս ասած՝ արտաբերման մակարդակի վրայ, ուր նուազագոյն թիւն միջոցով ջանացել եմ երեւութապէս անգոյն ու սովորական տիպարներին մէջ ստեղծել այն նոյն լարւածութիւնը, ինչ կիրառել եմ մինչ այժմեայ ներքին մենախօսութիւններում, այն ասարբերութեամբ, որ վերջինների մէջ շատուած խօսքերն ու շիրադործուած

դործողութիւնները նոյնքան պայթուցիկ են, որքան նախկին ճակատագրական պահերը: Ամէն պարագայի, նոր փորձ է, արուեստագէտի զարգացման հոլովոյթի մի փուլը, անկախ այն հանգամանքից յաջողութե՞լ է, թէ ոչ:

Ինչո՞ւ խօսեցի նոր դործերի մասին, որովհետեւ նախորդ դրէքը այլեւս գրուած են եւ որոշ առումով այլեւս ինձ չեն պատկանում: Այդ դրէքը լոյս տեսնելուց յետոյ ես չեմ կարդացել՝ միշտ մը տածելով յաջորդ աշխատանքի մասին: Եւ զնալով անջրպետը խորանում է իմ եւ նախորդ դրէքին միջեւ: Մտասեւեռումս ներկայ արարքն է, որը աւարտուելուց յետոյ անմիջապէս հեռանում է ինձանից: Այնպէ՞ս որ, այս պահին ինձ թւում է, թէ հին դեւերի հետ դործ ունեմ, երբ խօսում եմք էջերի արանքից դուրս ուղղակի տիպարների մասին, ինձ թւում է, թէ վաղուայ ասելիքս աւելի կորեւոր է լինելու:

Վերադառնալով ձեր հարցումի հիմնական կէտին, պիտի աւելացնեմ, որ հեղինակային վերոյիշեալ առաջադրանքի հետ միասին նոյնքան յատկանշական է իմ կենսափորձը, այն ինչ վերաբերում է մասաւոր որոշ մակարդակի տիպարներ ստեղծելու նախապատուութեանը: Կեանքի ու միջավայրի բերումով աւելի լաւ եմ ճանաչում նրանց, ինձ աւելի հարազատ եմ զգում նրանց մէջ, յատկապէս օգտագործելով նրանց մտածելու եւ արտայայտուելու դիրքութիւնը: Տուեալ նախագիծում նրանք ծառայում են իմ դրական նպատակներին՝ արտաբերելով ըզրգայնութիւններ ու անդրադարձներ, որոնք խամրած վիճակում գոյութիւն ունեն մեղանից իւրաքանչիւրի մէջ եւ որ սակայն հրահրումի են սպասում, վերջապէս կայծկումու համար: Սահմանափակում: Ոչ: Ընդհակառակը, իմ ընթերցողներից շատերը, անկախ իրենց մշակութային մակարդակի, համիքնութիւն են տեսնում այդ տիպարների մէջ:

● Նկատի ունենալով, որ գլխաւորաբար պատմաւածքներ կամ վեպեր կը ստորագրեմ, ձեր կարծիքով, ո՞ր հայ

կամ օտար հեղինակները ազդած են ձեր կազմաւորումին վրայ: Կամ՝ քիչ հեղինակներուն կ'երթայ ձեր ցանկանութիւնը:

— Իմ գրական նկարագրի կազմաւորումը կրել է բազմաթիւ ազդեցութիւններ եւ այդ ընթացքը տակաւին շարունակուած է: Փաստօրէն, ամէն երեսոյթ ու ճանդիպում, լինի գրական թէ ընթացիկ, իր ազդեցութիւնն է գործում իմ շարժարկի կազմաւորման վրայ, սակայն հիմնականում իմ անհատականութիւնն է, որ գերակշռում է: Ահաբանեան ու Շանթ, Նարեկացի ու Սայաթ-Նովա, Սիւսանյան, Լաւրէնտի, ու տաւալուն, Զարեհ, Մեծարեհ, Զօհրապ, Ինքուր ու Կոստան Զարեան, Նաեւ Յակոբ Օշական նպաստել են՝ Հայերէնի անհուն հնարաւորութիւնները դուրս բանալով իմ առջեւ: Նախահայերէն եղան Տոլստոյ, Դոստոեւսկի, Դիւրբը, Սերգեյեւն ու Կաֆկա: Այնուհետեւ խոսքի բանակը համաշխարհային մեծ ու փոքր տիւաններէ, որոնց հետ հաղորդակցուեց լատի, նրանցից իւրաքանչիւրը լատի մի շարք թողցնաւ մտապահելիս վրայ: Հակադիր այնպիսի գրողներ, ինչպիսիք են Հեմինգուէյը, Դոստոեւսկի, Լորենտ Դիւրբըն ու Քամբը, հարաւարդակի իրենց բաժինն ունեցան իմ ոճի կերտման գործում, որը հետզհետէ ազատագրուելով՝ իր ուրոյն վրանը խփեց ամերիկեան գրականութեան բանակ խաղաղութիւն վրայ: Ներկայ իմ նախընտրած գրողներն են Գարբիէլ Գարսիա Մարքէս, Խորդէ Լուիս Բորգէս, Օկտաւիո Պաս, Հայրիսի Բէռլ, Գոնթիէր Գրաս, Թամար Պիլնոն, Ռէյնոլդ Քարթըր, Թերզերի Բարթելմի ու միշտ՝ Ջէյմս Զոյս: Վաղը կարող է փոխուել նախընտրութիւնը, երբ ընկերային նոր հոլովոյթից անցնի հասարակայնութիւնը: Առայժմ սակայն յիշաւորներն ու նրանց ուղեկիցները լուսաւորին արտայայտում են մեր ժամանակների տաղանայնները:

● Իսկ ի՞նչ կարծիք ունիք ժամանակակից ամերիկեան վեպի մասին:

— Ամերիկեան արդի գրականութիւնը

չը ինքնավարութեան բովից է անցնում:

Մի կողմից հիւշական դուրսի սպառնալիքը, միւս կողմից՝ քաղաքական ու տնտեսական անկայուն կացութիւնը ըստիպել են մարդուն դէպքի հսկողութեան կեանք: Թէեւ իրականութիւն է թուր հասարակարգերում, սակայն աւելի շեշտուած է ամերիկեան կեանքում, որ երբ սերունդների փոփոխութիւն է տեղի ունենում, այդ փոփոխութիւնից առաջին հերթին ազդում է գրականութիւնը: Ի հետեւանս յիշաւ ազդակների, ամերիկեան երեքմիջ քաղաքաւարաւոր, հանքանուէր ու արտահայնաց հասարակարգը, Ռոզվելթից մինչեւ Քենեդի, յոնկարծ նահանջի ճամբան է ընդել՝ անշարժութեան մատենով իր իմացական ու մշակութային հաստատութիւնները: Անհատական շահն ու երջանկութեան անհատական հետապնդումը, տնտեսական ձեռնարկութիւններից սկսած մինչեւ մշակութային գործօնները, եթէ ոչ քարացումի, ապա տեղաշարժն են երթարկել հասարակական կեանքը, ժամանակագրական ու ժողովրդական կառավարութեան տարիներին: Մարդը խաղացել է ինքն իր մէջ, դարձել ինքնավար՝ տան չորս պատերի մէջ դրանելով իր սփոփանքը: Ամերիկեան ժամանակակից գրականութիւնը հայեցին է այս իրականութեան:

Ո՞ր մնացին համամարդկային շնորհով տոգորուած էմբընը, Մեյքլեյը, Մարք Թուէյնը, Հոթնը, Ուիթմէնը, կամ թէ Դոստոեւսկի ու Հեմինգուէյը: Տակաւին մէկ սերունդ առաջ էր, որ ընկերային ու իմաստասիրական հարցեր էին արծարծում Փաուսը, Էլիոթը, Սթայնբէքը, Սթայն Թիցերայը, Գրեթորու Ստայնը, Կարլ Սանդերզոն ու Բարբըթ Թրոթը:

Այսօր, ամերիկեան գրողները մեծ կեանքը թողած՝ ընկել են փոքր կեանքի ետեւից, սեղմելով թէ՛ իրենց շարժումի ծիրը եւ թէ իրենց խօսքը: Գաղափարական պայքարը տեղի է առել անհատական անհանգիստ, ինքնակենտրոն դէպքերի պատկերման: Երբեմնի վնաս խորհրդանշանների փոխարէն հրապարակը ողորդ

ւել է լայն սպառման ապրանքների մակ-
նդնորոգ, որոնք, ըստ երեւոյթին, միակ
շաղկապն են շուկայի իրականութեան
հետ: Հերոսը ապրում է, ոսկայն չի
զղում կեանքը: Նա քայլում է արդիա-
կան, լուսաւոր դաշիքների ու առեւտը-
րական մաքուր համալիրների միջից, առ-
կայն բացակայ է, ինքնութիւն չունի,
հայեցող չունի, հայեացքում ապրում
չունի: Իր շուրջի պերճանքը անցողական
է, եւ որովհետեւ մեծ կրքեր չունի, ա-
պա ընտանեկան շնչին խնդրները վեր-
խաբի տարածք են ստանում: Ամերիկա-
ցի գրողը կենսական ու դրական արկա-
ծանդորութիւնը մէկ կողմ դրած՝ վա-
րենում է ապագայից, խուսափում է բա-
խումից ու ընդդիմադրութիւնից: Նա
նորձան տաղանդաւոր է, նոյնիսկ աւելի
փայլուն, քան իր նախորդները, սակայն
իր տեսողաւոր այնքան է նեղացել, որ
ընտանի առարկաներից դաս հետունքը
չի տեսնում, չի ուզում տեսնել, եթէ
փորձում է, ապա աշխարհակործան մղղ-
ծաւանջ է տեսնում: Ահա թէ ինչու իր
առօրեայ ոճի մէջ պաղ ահագանք կայ,
փափուկ թաւի թաւ թաղնւած դա-
նակ, որը որեւէ առիթով կարող է փա-
րատակել, սակայն ինչո՞ւ, ո՞չ գրողը գի-
տէ, ոչ էլ հերոսը, որովհետեւ ժամանա-
կակից ամերիկացի գրողին պակասում է
պատմականի դիտակցութիւնը, աւանդա-
կանի ճայքը, դրականութեան օրգանա-
կան կապը անցեալի ու ապագայի միջեւ,
որ դրականութիւնը ուրոյն ամբողջու-
թիւն լինելով հանդերձ՝ բաղկացուցիչ
մասն է կազմում ազգային ու միջազգա-
յին ընդհանուր կարգուսարքի:

Գրական տարիքի առումով տակաւին
աւանդապաշտ դերքերի վրայ են բրնարդ
Մալամիդը, Սոլ Բելուն, Ուիլիւմ Ստալ-
բընը, Գոր Վիդալը, Նորմըն Մէլլըրը,
Ֆիլիպ Ռաթը, Էրոյն Եոն, մասամբ Ջան
Ափոյաթը, Թրումըն Գափոթին ու Ջոն
Ֆիլդը, վերջին երկուսը մահացել են:
Ափոյաթն ու Ֆիլդը գլխաւորաբար մը-
նացին արուարձաններում՝ տալով կեան-
քի լուսանցքային պատկերներ ու ընտա-
նեկան անհաւատարմութեան զէպքեր:

Թէեւ անփայլ, Սոլ Բելուն է ամերիկեան
ժամանակակից գրականութեան ծանր հը-
րետանին:

Մի տեղ, Քրիստոֆըր Լաւի հերոս-
ներից մէկն ասում է. «Գծաւար ժամա-
նակներում առօրեայ կեանքը գոյատե-
ման վարժաքիւմ է դառնում»: Այս նոյն
մտահոգութիւնը արձագանգում է հորա-
զոյն դրողների մօտ, որոնք խճճուել են
իրենց նեղ հարկոյնի նրբանցքում, մի
կերպ գոյատեւելու, մինչեւ որ վերանայ
հասարակարդի վրայ իջած ծանր մէջքը:
Այս տաղանդաւոր, ինքնամոգի ու եսա-
կենտրոն գրողների լաւագոյն ներկայա-
ցուցիչներն են Ռէյմոնդ Քարվըրը, Տրե-
գորիք Բարթեմէն, Ջան Բարթը, Բարթ
Ան Մէյսըրը, Մէրի Ռաբիսը, Ջոն Դի-
զիոնը, Թամըս Պինչոնը, Ջոզէֆ Հէլլըրը,
Քէն Քէսին ու Քլեյթ Վոնդըթը, իրենց
շուրջ ունենալով փայլուն գրողների մի
տմբով չոյլ: Նրանք լայն ժողովրդա-
կանութիւն են վայելում, որովհետեւ հա-
սարակութիւնը իր հոգեվիճակն է տես-
նում նրանց գործերի մէջ:

Ուրեմն, կրկին վերադառնում ենք
հասարակական դրժոնների անհաւասա-
րակչութեանը, երբ ճարտարարուեստը,
արդի քեմիստիկն, առանց իմաստասի-
րական ու մշակութային յենակների, ե-
րազից ու երեւակայութեանց գուրկ ա-
րարածի է վերածում մարդուն: Ամերիկե-
կան ժամանակակից գրականութիւնը չէր
կարող գերծ մնալ հոգեկան այս ամլու-
թիւնից, ուր ընկերային ու մտաւոր յե-
ղաշրջումների փոխարէն, ներքին ու ար-
տաքին նոր աշխարհներ յայտնաբերելու
փոխարէն, մարդը կուչ է եկել իր պատ-
եանում, չլիտենալով իր անելիքը, ար-
դէն անելիք չունի: Իս համոզուած եմ,
որ քաղաքական ուսանողութեան փո-
փոխութեան հետ, աշխարհագիտակցու-
թեան նոր շրջան պիտի մտնի ամերիկեան
գրականութիւնը, եթէ մինչ այդ, իրենք՝
գրողները նախակարապետը հանդիսացած
չլինեն այդ փոփոխութեան:

● «Աղամի գիրքը» վեպի սկզբնա-
ւորութեամ ակնարկութիւն մը կը կատա-

քե՛ք Ասլ Պիլլայի «Հերցոգ»ին վերաբեր-
եալ: Զեւի կամ մօտեցման առումով որեւ
կայ մը կամ գաղափարներ կը տեսնէ՞ք
այս երկու գործերում միջեւ:

— Տարիներ առաջ, խմբագրական իմ
աշխատանքի բերումով, միշտ դա-
թաղուել էի մի այնպիսի ահպար ստեղ-
ծել, որը մի անգույնի յաճախականու-
թեամբ բռնուած՝ օրն ի րուն խմբագրա-
կաններ զրէր այս ու այն նիւթի շուրջ
և զրանք յղէր այս ու այն թերթերին ու
պարբերականներին, այդպիսով հաղոր-
դակցելու հասարակութեան լայն զանգ-
ւածներէ հետ: Գաղափարը յանդուգն էր
● ծինադէլի, մինչև որ կարդացի Բե-
լոյի «Հերցոգ» վէպը, որի հերոսը նա-
մանկէ է գրում ծանօթ ու անծանօթ ան-
ձանց: Բելոն ազատագրէր ինձ: Այդ պար-
տականութիւնը յանձնեցի Ադամ Նուր-
եանին: Այս, Սուրբելոն ազդել է իմ վը-
րայ, ինչպէս ուրիշները: Ենթագիտակ-
ցական որոշ գուգահեռ կայ «Հերցոգ»ի
և «Աղամի գիրքը» գործի միջեւ:

● Ձեր վերջին հատրին՝ «Աղամի
գիրքը» վէպին հերոսը արագ կերպով կը
բախի ժամանակակից փիլաֆաեայ մար-
դու քոյրը հարցերում, այսինքն՝ Հայաս-
տանէն արտագաղթին, ծննդավայրի հետ
աւելցութեան (մօրաքրոջ գծով՝ Թաւրի-
զի, Յոյնիսկ (Ղարաաի), հայկական ա-
հաբեկչութեան, հայերէնով կամ օտար
լեզուով գրելու հարցին, հայու-ամերի-
կացիի յարաբերութեան, եւ այլն: Այս
քարդ փորձառութենէն կը կարծէ՞ք թէ
ծնած է-կը ծնի, մօր հայու, Ադամի կեր-
պարը...

— «Աղամի գիրքը» միանգամայն ա-
մերիկեան ու սփիւռքահայ գրականու-
թեան է պատկանում՝ ենթահող ունենա-
լով ամերիկեան ժամանակակից հասա-
կարգն ու աշխող ապրող հայ համայն-
քը: Ադամ Նուրեանը արդէնքն է ու ներ-
կայացուցիչը այս հասարակարգի — ե-
սակենտրոն, մերթ երբուստ ամուլ, եր-
բմն անորոշ ու մենակ, միաժամանակ իմ
մէջ կընտրէ հայի երկուութիւնը, ցեղա-

յին ձայնի մօտաւոր ու հեռաւոր արձա-
գանդները: Նա այն չէ, ինչ կը ցանկա-
նայինք, որ լինէր, այլ այն, ինչ է՝ իր
բոլոր գունատ երազներով, անցողիկ
զրդիոններով, ունէ անծի, ունէ մէկին եւ
որեւէ անդի չպատկանելու մշտական
դիտակցութեամբ: Որոշ առումով՝ Նուր-
եանը հակահերոս է, մէկը մեղանից, մեր
բոլորի համազրութիւնը, աննուազն, այդ
է եղել իմ նախագիծը:

Որոշ ընթերցողներ, ինչպէս ամերի-
կացիներն են առում՝ ընաւից ուշացել
ենք, երբ Ադամ Նուրեանի մօտ հեղինա-
կի դէմքն են ուզում տեսնել, թէ եւ ճիշդ
է այն տեսութիւնը, թէ գրական ամէն
մի գործ դրողի կենսափորձի արտայայ-
տութիւնն է: Ուրիշներ, այս գործի մէջ
լուծումներ են ուզում գտնել սփիւռքա-
հայ ներկայ տաղանդին, երբ, լուսադոյն
դէպքում, զորոյ միայն կարող է մատ-
նանշել վէրքերը՝ հասարակագէտին թող-
նելով բուժման միջոցները: Դեռ կան այն-
պիսիները, ովքեր ծանօթ չլինելով ամե-
րիկեան արդի իրականութեանը, եւ յաճա-
ցաւոր չեն, ինչ-որ ճշող կրաւորակա-
նութիւն են անսնում տեղաբնիկի մէջ,
ինչ-որ աննպատակ թափառումներ, եւ
մեծ ինչալիւրից ու բախումներէջ խու-
սափելու գլխիկոր համակերպութիւն:
Հինց այդ է եղել զբքի գոյութեան իրա-
ւունքը: Արդէն գործը երեք մակարդակ-
ների վրայ է կառուցուած, Ամերիկեան
հասարակարգի ներկայ դրոյթը: Սփիւռ-
քահայի արդի տաղանդը: Ներկայ դարի
ծայրին գտնուող մարդու տաղանդը: Տի-
պար ու գործողութիւն միջոց են ծառա-
յել այս եռակ հանգոյցները ժմեանց
զօգելու եւ հասնելու որոշ ճշմարտու-
թեան եւ, յոյս ունեմ, հասել ենք, թէ-
կուզ որչափ էլ գորշ լինի ճշմարտութիւ-
նը: Յետագարձ ակնարկներէջ դատ, գիր-
քը գրուել է վերադարձի ճամբով հա-
կանալու կեանքը եւ յառաջընթացի ճամ-
բով ապրելու կեանքը, իրականի հետ բը-
նագանցականը, երբեմն ապաւինելով շղոյ
իրականութիւնների, որոնք աւելի զօրեղ
են, քան իրականը, ուստի եւ մերթ ընդ
մերթ լրագրական ոճը՝ խաչածեւում ա-
ռաջացնելու շօշափելի ու անշօշափելի թ-

շահանութիւններ միջեւ: Ուրեմն, «Արդամի գիրքը» մտնում է ամերիկեան ժամանակակից գրականութեան ճիշդամփոփն հոսանքի մէջ, որը մենակ մարդանոց ու մենակ համայնքների մի տեսութիւն է, որի տեսլական էլ լատ է, մի անդամագիր շրջապատում է:

Միակ փրկութիւնը Աղամ Նուրեանի հայտնութիւնն է: Եր ունեցումի հալոյթի մէջ անգամ նա աւելի շնորհակա մարդ է, քան իր համատեղարները ամերիկեան գրականութեան մէջ, դոնէ նախադրութիւններ ու ատելութիւններ ունի, միաժամանակ հայ եւ ամերիկացի լինելու երկուութիւն ունի, օտարութեան եւ հայ-թեւիքի զգացողութիւն ունի: Պատմական-մի հայեցակէտ ունի: Կիրք ունի: Նոյն-իսկ ունի սեփական երազներ: Այս տեսակէտից՝ գիրքը մաս է կազմում սփիւռքահայ գրականութեան եւ աւելի լայն աշխարհում հայ համայն գրականութեան, անկախ արժեւորման չափանիշներից:

Ոչ թէ սակաւին պիտի ծնի Աղամ Նուրեանի: Կերպարը Սփիւռքի շառաւիղներում, նա մեր մէջ է, քիչ թէ շատ բոլոր երկրներում, անգլիական, ֆրանսի-

սի, արաբական, ռուսական, օտարութեան մէջ ընտանի, քաղքենի ու կոսմոպոլիտ, նոր ժայների հետամուտ, ցեղային հին դեւերի գերի, փափուկ արտայայտութիւններ առած, համակերպուելու հակամէտ, սակայն միշտ յանցաւոր, որ այն չէ՝ ինչ պիտի լինէր, ուստի եւ՝ երկփեռեկումը իր դոյութեան: Եւ միայն փորձելով համադրել իր կերպարը՝ պատշտեցնելով ամերիկեան միջավայրին, այլապէս նա այնտեղ է:

Այլեւս հասել է Աղամ Նուրեանը, ինչպէս հասել է Սփիւռքը որպէս ինքնուրոյն ամբողջականութիւն: Զգացումին փոխարինել է տրամաբանութիւնը, հարթութեամբ աեղի է տուել կեանքի օրէնքին: Հայրենիքը կայ, թող չէն մնայ: Ինքն էլ կայ, տուն է չինել, տեղ է չինել, երբ սիրտն ուզի, օդանաւ կը նստի, Երեւան կը հասնի: Կարօտը կ'առնի, Աշխարհագրական տուեաններից զատ, Սփիւռքը դարձել է, ինչպէս ասում են, մտային իրաւամբնակ, իսկ այդ աւելի մնայուն է, քան ներթափան հիմքերը:

«Աղամի գիրքը» այս ընթացքի պատմութիւնն է:

Յ. Կ Ա Ր Ա Պ Ե Ն Յ

Լ Ո Ղ Ի Ս

Ամէն անգամ, որ Լոգիսը ականատես էր լինում իր ծնողների վէճին, մտնում էր իր սենեակը, դուռը կողպում եւ ջարդում իր պուզրիկներից մէկի դուռը: Արմանն ու Հելէնը քաղաքակիրթ մարդիկ էին. ըստ էության արարակարծութիւնները պահել քարեկրթութեան սահմաններում: Անքնազուգական, չէին հայհուում, տեսարան չէին սարքում, սակայն միեւնոյնն էր: Լոգիսը զգում էր նրանց մարմինների միջեւ առկայ լարուածութիւնը, նոյնիսկ իրերի ու առարկաների պաշտօնաւարտութիւնը: Այդ պահերին նրա վարի շուրջը լինէր էր բարձրանում, կրանում վերի շուրջը: Յշուտ էր նրա սուր ծնօտը: Այդ պահերին Լոգիսը իրեն շատ մենակ էր զգում: Անմիջապէս պահանջներ էր ներկայացնում: Ծնողները լռում, լսում էին Լոգիսին:

— Ես տակը թրջող պուզրիկի եմ ուզում:

— Այդուհետեւ ես իմ առանձին ծաղկանոցն եմ ուզում:

— Ես սպիտակ ձի՛ եմ ուզում:

Հազիւ վեց տարեկան էր Լոգիսը, նիհար, ջղային մի աղջնակ, որի ուշիմութիւնը սարսափ էր պատճառում ինձ: Այդքան գիտելիք երբ էր ձեռք բերել, ինչպէ՞ս էր ամբարել այդ փոքրիկ գլխում: Նա գիտէր աստղերի մասին, երկրի ձգողական ուժի մասին: Լոգիսը հանրահաշիւ դիտէր: Նա դիտէր անունները բոլոր նրանց, ովքեր աստղագրել էին Միացեալ Նահանգներին անկախութեան հրովարտելը: Իր մի պուտ հասակով կանգնում էր դիմացդ, ուշուներ չափ մոխրագոյն աչքերը խրում աչքերիդ մէջ եւ անմիջապէս հարցեր տալիս: Վայ եթէ խուսափողական պատասխան տալիս: Կը պնդէր, կը պատճառաբանէր, քեզ ծուղակը կը նետէր:

Մի օր թուղթ ու մատիտ դրեց սեղանին եւ բթամատը ծծեւ ու՛ պահանջեց.

— Ես ուզում եմ, որ դու Աստուած նկարես:

— Աստուած, — յանկարծակի բկայ:

— Այո, ուզում եմ, որ դու ինձ համար Աստուած նկարես:

— Բայց Աստուծոն չենք կարող նկարել:

— Ինչո՞ւ, — ուզեց իմանալ Լոդիսը:

— Որովհետեւ Աստուած մեր մէջ է, ամէն տեղ է: Մենք հաւատում ենք Աստուծոն, բայց չենք տեսնում:

— Աստուած կա՞յ թէ չկայ, — հետապնդեց Լոդիսը:

— Ի հարկէ կայ:

— Եթէ կայ, ուրեմն պիտի կարողանաս նկարել Աստուծոն:

Լոդիսը մեր դրացին էր: Նա միակ դուստրն էր Արմանի ու Հելէնի: Եօթը տարի առաջ Արմանն ու Հելէնը գնեցին մեր տան մերձակայ անտառը, անտառի մի մասը բացատի վերածնցին, արդիական մի շքեղ տուն կոռուացեցին, ծաղկանոցներ ծաղկեցին, երկամասեւ մի աւազան շինեցին, թենիսի դաշտ ու սեփական կառույցի, մուսքի առջեւ սեւ ձողերից դարպաս բարձրացրեցին: Լոդիսը ծնունց այդ ապարանքում: Մեր տունը, որ գործընկերներին հիացմունքի առարկան էր, կորցրեց իր հմայքը, դարձաւ հիւզակ: Այդուհանդերձ, մնացինք լաւ հարեւաններ: Եւ ուսուցիչ էի Սպրինգֆիլդի արուեստից դպրոցում, Արմանը մեծահարուստ էր՝ տէրն ու նախագահը մեր քաղաքի ինքնաշարժի վաճառման ամենախոշոր հաստատութեան: Արմանը ծնունդ էր, ինչպէս ասում են, արծաթէ զղալը բերանում: Նրա հայրը՝ Բենը, տարիներ ընթացքում գործը ծաւալել, հասցրել էր ներկայ մալարդակին: Երբ հայրը յոգացաւ պատճառով հանգստեան կոչուեց, Արմանը ժառանգեց գործն ու հարստութիւնը:

Գործի մարդ չէր Արմանը: Գործը առաջ էր գնում ինքնաբերաբար՝ շնորհիւ մի տասնեակ հաւատարիմ ու փորձ պատճենների, որոնք Բենի հետ, լաւ ու վատ օրերին, աղ ու հաց էին կրօն: Արմանը, պարզապէս, հետաքրքրուած չէր գործով: Ուսանողական տարիներին երկու անգամ աշխատելու չէր պատրաստ էր կտտարել, երկու անգամ ամուսնացել, առաջինը՝ մի պարսկուհու, իսկ երկրորդը՝ մի ֆրանսուհու հետ, երկու դէպքերում էլ շատ չանցած ամուսնալուծուել էր, ըստ երեւոյթին ընդհանուր լեզու չգտնելով կանանց հետ: Մի օր Մինսթրաթից մի երիտասարդ կին, ընկերային գիտութիւնների վկայականով գիտնում՝ գործի գլխում է ներկայացնում Արմանին: Արմանը այնքան հմայում է Հելէնի թուխ գեղեցկութեամբ ու գուեպ բնաւորութեամբ, որ առանց այլեւայի նրան նախնական է իր անձնական քարտուղարուն: Երեւ աճիս յետոյ նրանք ամուսնանում են:

Արմանն ու Հելէնը շորս տարուայ ամուսիններ էին, երբ փոխադրուեցին մեր թաղը: Հելէնն ու Էմման անմիջապէս մտերմացան: Էմման յաճախ ինձ ասում էր, թէ Հելէնը այն հազուադիւս կանանցից է, որ դրամ ու ազդեցութիւն բնաւ չեն անանկացրել նրա հոգին, որ նա մնացել է բազմաշնչաւ ընտանիքի նոյն համեստ աղջիկը, որը հառակ է նետել չարքաւ հիւսնի յարկի տակ: Էմմայի խորհրդով Հելէնը դարձաւ իմ պաշտօնավարած դպրոցի խնամակալական մարմնի անդամ, մէկ տարի շանցած՝ ստանձնեց խնամակալական խորհուրդի նախագահութիւնը, այդպիսով նիւթական ու բարոյական վարկ ապահովելով արուեստից դպրոցին:

Պարզ ու դիւրահաղորդ կին էր Հելէնը, պարզ՝ իր հազուադիւս պատուաւի մէջ, իր վարուելակերպի մէջ: Տանը զինզ էր հաղնում եւ ամբողջ օրը զբաղում Լոդիսի հետ: Միասին գիրք էին կարդում, դասակոն երաժշտութիւն լսում, միասին լողում էին ջրաւաղանում, պարտէզներին խնամք տանում: Կէսօրից յետոյ ինքնաշարժով պտոյտի էին գնում եւ անընդհատ գրնումներ կատարում Լոդիսի համար: Մայր ու աղջիկ չէին կարծես, այլ՝

ընկերուհիներ, Լոգիսը Հելենի կեանքն էր: Լոգիսը Արմանի կեանքն էր: Լոգիսը նրանց կեանքի տառնցքն էր:

Նախապես թարանում հենց առաջին օրը իր դասընկերները ուզեցին իմանալ:

— Այդ ի՞նչ անուշ է:

— Ես Դորիս գիտեմ, բայց Լոգիս երբեք չեմ լսել:

— Դու օտարականի անուն է: Դու օտարական ես:

Լոգիսը բերանը փակեց դարձրեց, փշեց ճակատին իջած մի խուրձ մազերի վրայ, ասաց.

— Յունական դիցաբանութեան մէջ յաւերժահարսի անուն է:

— Ի՞նչ է յունական, — հարցրեց Ջեմիկան:

— Ի՞նչ է դիցաբանութիւն, — զարմացաւ Փաթրիշան:

— Ի՞նչ է յաւերժահարս, — մէջ ընկաւ Մէրին:

— Մի՞թէ ես յանցաւոր եմ, որ դուք տղէտ էք, — ասաց Լոգիսը:

Մենք յաճախ այցելում էինք միմեանց: Արմանը յուլիոս կեսաբեան մազեր ունէր, բրիտանական բնի ու սովորուածքով: Նա նմանում էր հաւուստեղէնի ցուցադրեցում դրուած մարգակաղապարի, միշտ խնամքով հագնուած՝ հետեւելով նորոգեցութեան վերջին խօսքին: Եթէ չճանաչէիր, պիտի կարծէիր, թէ դուռը մէկն է, երբ փաստօրէն Արմանը շատ ամաչկոտ մարդ էր: Դժուար էր մտերմանում: Մտերմանալուց յետոյ ջերմանում էր: Երբ նոր էինք հանդիպել, փորձում էի առեւտրական աշխարհին վերաբերող ներթերի շուրջ դարձնել մեր խօսակցութիւնը: Արմանը ո՛չ առեւտրական աշխարհով էր հետաքրքրուած, ոչ էլ դադարի ունէր այդ մասին: Նրա սիրած բնագաւառը Միջնադարն էր, այդ ժամանակաշրջանի պատմութիւնն ու փիլիսոփայութիւնը: Ետեւում երբեք չէի իմացնում, որ Լոգիսը համալսարանական դասընթացներ էր հետեւում: Իր վերջին մասնագիտութեամբ դոկտորական նորոգարարականութիւնն էր: Առանձնանում էինք իր վիթխարի գրադարանում, կոնքակ իմում եւ խօսում: Իմ մասն ու Հելենը, ըստ երեւոյթին, հետաքրքրութիւններ էին անել ընդարձակ հող ունէին: Նրանք նստում էին արեւաշաղկապ ճաշարանում, սուրճ խմում, նիւթից նիւթ ցատկում: Լոգիսը ժամեր շարունակ մեկուսանում էր իր առանձնատեղեակում, կարդում ու կարգում: Լոգիսի գրադարանը աւելի հարուստ էր, քան իմ գրադարանը: Երբեմն Լոգիսը զօրեղ, ընդմիջում էր եւ հարցումների տարափ տեղում: Արմանն ու Հելենը նրա հետ մտնում էին որպէս շափահասի, որպէս համահասարակ: Լոգիսի ներկայութեան Հելենի արտայայտութիւնը պրկւում էր, բերանը սեղմում, այտուցները ցցւում:

— Դիտե՛ս, իմ մա, — մի օր Հելենը ասել էր իմ մայրին, — Լոգիսը ինձ մասնագետութիւն է պատճառում:

— Ինչպիսի՞ մասնագետութիւն: Քեզ յոգնեցնում է, — ասել էր իմ ման:

— Յոգնութիւնը դեռ մի կողմ:

— Հապա՞:

— Կարդում է մտքերս: Դեռ բերանս չբացած՝ դիտէ ասելիքս եւ միշտ էլ ճիշդ է: Լոգիսի ներկայութեան ներքնապէս ես ինձ մերկ եմ ընդունում: Ձգիտեմ ի՞նչ անեմ:

— Արտակարգ խելացի երեխայ է, — ասել էր իմ ման:

— Միայն այդ չէ:

Հենց առաջին օրը զգացի, որ Լոգիսը ինձ չի սիրում: Ես էլ փոխադարձաբար իրեն չսիրեցի: Սակայն այդ ճիշդ չէ: Ոչ թէ չսիրեցի, այլ պար-

զապէս կարեւորութիւն չընծայեցի իր ամէն մի խօսքին: Նրա հետ վարուեցի որպէս երեխայի: «Լոգիս, գնանք գնդակ խաղանք»: «Լոգիս, գնանք ծաղիկ փողեկներ: «Լոգիս, գնանք ման գանք»: Նախ նա չէր ընդառաջում իմ առաջարկներին, հետզհետէ բացուեց, դիւրս ու քարտէս մի կողմ դրեց, մասնակցեց իմ խաղերին: Որոշել էի տեղի չտալ, պարտութիւն չկեղծել: «Բայց միշտ դո՛ւ ես տանում»: Առարկել էր Լոգիսը: «Որովհետեւ աւելի մեծ եմ, աւելի ճկուն ու աւելի փորձառու»: Լոգիսը, դոնէ ինձ հետ, հառկայաւ կեանքի օրէնքը: Նոյնիսկ մտերմացաւ, իր կարկանդակից բաժին հանեց: Երբեմն դա իս, բարձրանում էր ծունկիս, շոյում դէմքս: Երբ Արմանը խօսակցութիւնը ընդհատած՝ կուսնում, սեւեռում էր իր ուշադրութիւնը Լոգիսի պատահական որեւէ հարցումի վրայ, եւ համբերութիւնս կորցրած մէջտեղ էի ընկնում: «Լոգիս, խանդաւում ես մեզ, Գնա՛ խաղայ, քիչ յետոյ կը խօսենք: Հայրը մի պահ ցնցւում էր, սակայն զգում էի, որ համաձայն է ինձ հետ:

Մի օր, Երեկոյեան, հիւրասիրութեան ժամանակ, երբ երեք թէ չորս զոյգեր մեր հիւրասենեակում հաւաքուած մտերմիկ՝ զրուցում էինք, իր գրադարանից ներս մտաւ Լոգիսը, ունէն քայլափոխին ուտերի վրայ ցնցեց իր տափակ հիւսերը, սենեակի մէջտեղում կանգնեց: Ուղիւս, մինչեւ որ տիրեց լուսթիւնը:

Նրա արտայայտութիւնից իմացայ, որ աղջնակը մենամարտի է դուրս եկել:

— Հելէն, — նա խօսքը ուղղեց մօրը, — երեխան որտեղի՞ց է դալիս:

— Հելէնը շառաղանց, չորս բոլորը նայեց ջրամոյն եղողի պէս, աջ ձեռքը կոկորդիլն տարաւ, հազաց:

— Ո՛ր երեխան, — ասաց Հելէնը:

— Նորածինը, — ասաց Լոգիսը:

— Արագիլը, — ասաց Հելէնը, հայեացքով օգնութիւն աղերսեւով շրջապատից, — արագիլն է երեխաներին աշխարհ բերում:

— Ո՛ր արագիլը, — հետապնդեց Լոգիսը:

— Արագիլը, արագիլը, ամէն տուն ունի իր արագիլը, — աւելի ընկղծուեց Հելէնը՝ ձայնը արտառոց արութիւն ստանալով:

— Ինձ ո՞վ է բերել, — թարթիչները արագ թափահարելով ասաց Լոգիսը:

— Մեր տան արագիլը, հապա ո՞վ: Այդ ինչպիսի՞ հարցում է:

Լոգիսը հանգարա մօտեցաւ Հելէնին, ցուցամատը դրեց նրա փորին եւ ասաց:

— Դո՛ւ ես ինձ ծնել: Արմանը իր սերմը դրել է քո արգանդի մէջ: Ինձ ամէն յետոյ ծնունդ եմ ես: Արագիլի պատմութիւնը սուտ է, առասպել:

Ես ուղղակի պարմացայ, թէ ինչպէ՞ս է եղել, որ այդ մասին ժամանակին բացատրութիւն չի տուել Հելէնը: Զէ՛ որ մօր ու աղջկայ միջեւ զաղտնիք չկար:

Լոգիսը ո՛չ միայն Արմանի ու Հելէնի միմեկար զուարթն էր, այլեւ՝ նրանց պաշտամունքի առարկան: Ամբողջ հինգ տարի սպասել էին նրա գալուստ: Է՛լ բծիչկ չէր մնացել, որ չէին տեսել: Յուսահատուել էին, երբ կատարուել էր հրաշքը, այն էլ՝ իրենց նորակառոյց տան մէջ, մեր թաղում: Նրանք ընդառաջում էին երեխայի ամէն մի բնականոց փաստօրէն, նըրանց կեանքը զառնում էր Լոգիսի չուրջ: Հելէնը տան դրժները յանձնել էր Վիկտորի հիւսիսարարին, մեքսիկացի աղային: Ծերունի աղայանը խընամք էր տանում պարտէզներին: Հելէնի ամբողջ ուշադրութիւնը կենտրոնացած էր Լոգիսի վրայ: Երեկոյեան, երբ Արմանը գործից տուն էր դալիս,

տեղի էր ունենում հերթափոխութիւնը, Հէկէնը հրկար լողանք էր քաշում։ Արմանը սասանում էր հրշուպակալանի դերը։ Հայրը դուռի մակդռնու մօտ նստած աչքան էր կարծում, մինչեւ որ երեխան քնում էր։ Տուրք նախադատւիւթիւնը յետոյ էր, որ առաւօտինընդ առիթէ ինչ ունենում իստիւրէ, Արմանը ժամը մի նստած հեռախօսում էր տուն, հոտուղիւ համար լոգիսի որպիսութիւնը։ Պատահում էր, որ ամուսնական մի կարեւոր բանուկցութեան ժամանակ Հէկէնը զանաչարարում էր ամուսնուն։ Լոգիսի թիթիւ հազում է։ Լոգիսի մը քիչ ջրմը ունի։ Լոգիսի այսորթակ չունի։ Արմանը, խորհրդակցութիւնը կիսատ թողած՝ շտապում էր տուն։ Արզէն Լոգիսը ախորժակ չունի։ Մի քանի զգալ կերակուր, ապա թողնում էր սեպանը՝ վնասողանում իր խաղաղեղբերին ու պատկերաբաբը՝ գրեթէին։ Նրա առէնից շատ սիրած ուտիւթը հացի միջուկն էր, խմոր։

Հենց առաջին օրուանցիքն էլ իմի Լոգիսը չսիրեց նախադիքաբարանը, մանրանում էր: Նախադիքաբարանում իմ գոգրիկից քան շուներ: Ձարտեմ-հիկ համար էր վաշխով: Նրտուսարը, զանգաղէ ուսուցանէին վաշխիմը, էր նրանից: Ինչ սովորեցնէր Լոգիսին, երբ իմ Շէշապիլիի մասին էր խոսում, մաշիպովուկու Էմգիսընը համանաւազի մասին կարծիք յայտնում, կամ բացատրում արեւալիկ իսաւրանաւ ստեղծիկները: Լուսնակապալան միտը ունէր: Անդրի գիտեր մանկական բառարանի բոլոր էջերը: Մի օր, դաստրանում, երբ Խիթիբը գիտարար թիւն ունեցաւ բազմապատկերու չորր անդամ չորր, Լոգիսը սովակալ խաւաբարի վրայ պատրաստեց բազմապատկման աղիւսակը, դնաց տեսչանց, բազմաթուրմն մեքենայի վրայ աղ-պից քառասունն օրինակ, իրեց բառեման իր գաւեցեցեցեցեցի: Տեսու մմիբը էր քանի անգամ Հէկէնի ու Արմանի խորհրդապատկերան հրապրեց: Միւսն աշի եղրակացութեան, որ թէւ Լոգիսը միշնակալը դպրոցի պատրաստու-թեւն աւի, սակայն իր ճառակակիցնիկ հետ:

Առաջին նկատարար եղաւ Էմման:

— Ինչպե՞ս ապրում եմ անհետկամ Վրացիների ու Հայկների միջև:

— *h²h*, *μρνελ*, — *μμεργ* *δω* :

— Զարեհանց բարեկիրթ ևն միմեանց նկատմամբ, — պատասխանեց խմբան :

— Այդ նրբունակի՞ց է, որ բարեկրթութիւնը լարուածութեան նշան է, — ասացի:

— Դու չես հասկանում, — տապալ իման, — երբ ամուսինները պաշտօնական են միմեանց հանդիպել, այդ լաւ ելան էի: Քերեւա դիտես: Ասաք թուէլէին հարց են տալիս, թէ ի՞նչ է իզգայական ամուսնութիւնը: Եւ պատասխանում է: Երբ ամուսինները մէկը իր բաժան չունի և ոգում առանց շորհակալութիւն յայտնելու հարկաւորաբք: Թուէլը չափազանցելի է, բայց առանձինք Հոմարտութիւն կայ: Վերջերս Արմանը գլխուս է դարձնել: Իր ամէն իր չարթորէլ չափուսու ու ձեւուսէ: Եման է չափաբանց հանազարա ծովին, որը փոթորիկ է անկալում: Իսկ միւս կողմից, Հեհեր դարձել է դիւրագրգիւր: Մի քանի անգամ իրեն արտասուելիս եմ տեսել: Հարցրել եմ դաստանը, տակ է, քան չկայ, Չէրես ետ:

— Հնէնքի դիւրաւ դիւր լինելը եւ էլ եմ նկատեմ, — ասացի, — ինձ թւում է, թէ պատճառը հոգիւնն է։ Քեզ՞ կ'իմրէ մէկ վայրէջանք ճաղագիտութեան։ Առաջադրեմք մ'իմնէ։ Գիւրբ վազուեմ քաղկապ յետեւից։ Դու էլ լինէ՛ր։

— Այդ չէ, ամբողջութիւնը այդ չէ, — դաշկացաւ հիմարն :

— Հապա ի՞նչ է:

— Դուք՝ տղամարդիկդ, յաճախ կոյր էք, միայն մակերեսն էք տեսնում: Ես չեմ կարծում, որ Հելենը երջանիկ է: Այս մէկ տարուայ մէջ թօշնել է: Նոյն խանդավառ Հելենը չէ, — ասաց իմման:

— Ես արտակարգ որեւէ փոփոխութիւն չեմ տեսնում, — ասացի:

— Կարծես մի բան կտարուել է իր ներքում, — ասաց իմման, — դէմքից թախիծ է թափւում:

— Ինչե՛ր էս ասում, իմմա, — ասացի, — Հելենը իշխանուհու կեանք է ապրում, ոչ մի մտահոգութիւն, ոչ մի կարիք: Ինքը գեղեցիկ, ամուսինը էշիտասարդ, զաւակը փայլուն: Տուն, տեղ, հարստութիւն:

— Եւ այդ ասողը դո՞ւ ես:

— Քեզ չեմ հասկանում, իմմա:

Իմման գլուխը դարձրեց դէպի պատուհանը, ուր ամառ էր:

— Մարդ չգիտէ ի՞նչ է անցնում-դառնում այս տներում, — ասաց իմման:

Սրտեհատի զարդում անցել էինք Վերածնունդին: Անցել էր եռամսհան կին բաւական շարժարեցիկ Միլինադարն ու Գոթականը: Ուրբաթ էր, քըննութեան տնտրակները բաժանեցի ուսանողներին, դասարանը արձակեցի, տուն եկայ՝ վաղիցու օդոտոտեան յետմիջօրէի հանգիստը: Իմման տանը չէր: Մտածեցի, այցի է գնացել Հելենին: Եւ այդպէս էր: Երեք կանայք՝ իմման, Հելենը եւ Լոդիսը, ողի հաղուստ հաղած՝ աշխատում էին պարտէլում: Այդ պարտէլը Լոդիսի պարտէլին էր, բլրաձեւ ծաղկանոցների ամէնէնց բարձր կէտում՝ ճաշասենեակի վիթխարի պատուհանի առջեւ: Մաղկանոցները թորածէ իջնում էին մինչեւ վարի բացառը, ուր գտնւում էր կապոյտ աւազանը: Հանճարեղ այգեպան էր Մարկոսը: Գոյների սոնահանդէս էր սարքել: Ամէն ամիս ջերմանոցից նոր ծաղկեթուփեր էր բերում, վերածաղկում աստիճանների եզրի գոյների զորովը:

Լոդիսի պարտէլը նունուֆարների ցուցահանդէս էր: Պէս-պէս նունուֆարներ շարք կազմած՝ բարձրացել էին մետաղեայ թափանցիկ ցանցերի վրայ: Կապոյտ նունուֆար: Մպիտակ նունուֆար: Վարդազոյն նունուֆար: Լոդիսի ամէնէնց շատ սիրած ծաղիկը: Արեւի հետ բացում էին իրենց բերանը, արեւմուտին՝ փակում: Լոդիսը ժամեր շարունակ նստում, դիտում էր նունուֆարները: Արմանը նոյնիսկ Մերձատուր Արեւելքից նունուֆարի հունտ էր բերել տուն: Լոդիսը իր փոքր ջրցուղով ջրում էր ծաղիկները: Սովորականի պէս նրա ճակատից վեր էր ցուռ, գեղին մաղերի մի կարճ խուրձ: Հեկնի աշէրը թաց էին: Ինձ տեսնելուն պէս տխուր մպտաց, դէմքը դարձրեց: Բան չասացի: Անպատկառ մայր: Լոդիսի տեսայ, որ Հելենն ու իմման անտնձնացել են դիմացի թաւառում, գլանիկ են փրում, գլուխները կախ: Ծուռտով Լոդիսը աւազան ցատկէց եւ մրցութեան կռիւ ուղղեց: Բնականաբար, նա յաղթեց:

— Դու ինչո՞ւ չես սիրում իմ նունուֆարները, — ասաց Լոդիսը՝ դարձաձեւ լողալով շուրջս:

— Ո՛վ ասաց, թէ չեմ սիրում, — ինքնապաշտպանութեան անցայ:

— Բայց այնպէս չես սիրում, ինչպէս ես եմ սիրում, — ասաց Լոդիսը:

— Քո՛ նունուֆարներն են, — ասացի:

Այս անգամ Լոդիսը բռնեց հայեացքս եւ ամուր կառչեց հայեացքիս, ասաց.

— Հելենն ու Արմանը այլեւս իրար չեն սիրում:

— Այդ ինչ յիմար խօսք, — ասացի:

— Ես գիտեմ, — ասաց Լոդիսը:
 — Դու արտառաց բաներ ես ասում, Լոդիս: Քեզ մարտահրավեր եմ կարգում: Արի նորից մրցենք, — ասացի:
 — Խօսք մի փոխիր, — ասաց Լոդիսը, — նրանք այլևս իրար չեն սիրում:

— Դու ի՞նչ գիտես:
 — Գիշերը վիճում են:
 — Ամէն մարդ է վիճում գիշերը, — ասացի:
 — Նրանք ուզում են բաժանուհի: — ասաց Լոդիսը:
 — Դու վատ երազ ես տեսել, ահա թէ ինչու նման բաներ ես ասում:
 — Ես ի՞նչ պիտի տեսեմ, — ասաց Լոդիսը, — ինչ ո՞վ պիտի պահէ:
 — Բնական է, մաման ու պապան:

— Ի՞նչ ոչինչ չես հասկանում, — ասաց Լոդիսը:
 Առաջին անգամ էմման էր, ու ինձ կոյր տնտեսուհի, հիմա էլ՝ Լոդիսը:

Սեպտեմբերի կէսին բաժանուհիին Արմանն ու Հելէնը: Արմանը մի օր կարգադրեց վարձեց քաղաքի ամէնից չքեղ հիւրանոցում, Հելէնն ու Լոդիսը մնացին զոդակում: Ամէն օր, դորժից յետոյ, Արմանը այցելում էր իր դստեր, երեքով բնիքում էին, խօսում, կուտակում, խաղում, որպէս թէ կհանրը բնականոն հունի մէջ է: Ժամը 9ին Արմանը ինքնաշարժով վերադառնում էր պանդոկ: Առաջին ցնցումից յետոյ Հելէնը վերադառել էր իր դուստ պանդորբը: Երբեմն էմմայի հետ թատրոն կամ օպերա էին գնում: Երեխային վստահելով չվեցարուհի խոհարարին: Այս անգամ ես եղայ առաջինը, որ նշմարեցի փոփոխութիւնը: Լոդիսի դէմքը երկարել էր, գնալով մօրն էր նմանում: Նրա յարաշարժ մարմնում կարծես ինչոր զսպանակ թուացել էր, այլևս մրկահաւի պէս դէս ու դէն չէր վազում: Գրեթէ մեռած չէր տախի, խաղալիքները մնացել էին սենեակի մի անկիւնում, Ամէն օր անդուլտի մի պուզրիկի թեւի տակ դրած՝ տանում, թաղում էր իր պարտէզի մի անկիւնում: Նունուֆարները մնացել էին անխնամ:

Շաբաթը երեք անգամ, մայր ու աղջիկ, միասնորոնքեան համազգեստ հագած՝ գնում էին միավարութեան մօտակայ դուռը: Հելէնը վարժ ձիաւոր էր, վարպետութեամբ ցատկում էր խոշորդատների վրայից: Ուսանող եղած ժամանակ, մի ամառ աշխատել էր միարուծական մի աղարակում: Ինչպէս ասում են, ձիերի հետ լնդու էր գտել, Լոդիսը մօրն էր քաշել: Ախար մարդը ուղղակի հիացել էր: Այսպիսի բան բնու չէր տեսել: Ձիավարութեան մի քանի դասերից յետոյ Լոդիսը կացութեան տէրն էր: Սմականերով թեթեւ հարուածում էր մոտակի կողերին, սանձը թուլացնում, բաներ չըլնէր: Եւ անասունն ակտիւն, եւ աղջնակն ու ձի առնում էին դաշտի երկայնքով՝ ամբողջութիւն դարձած: Հելէնը ամէն ինչ անում էր թեթեւացնելու համար բաժանման ցուր: Ձին եկել էր գոցելու առաջացած վիճը:

— Ես իմ սեփական ձին եմ ուզում, — պահանջում էր Լոդիսը:
 — Երբ մեծանաս, հայրիկը քեզ սպիտակ ձի պիտի բերի, — ասում էր Հելէնը:

Կարաիի առաւօտ էր, երբ Արմանը անակնկալ այցի եկաւ մեզ: Ինչքան մթնանել էր՝ հասուն արտայայտութիւն տալով նրան: Մուգ սրճագոյն հագուստի մէջ աւելի համալարանական դասախօսի էր նմանում, քան առեւտրականի: Քաղաքավարական առօրեայ խօսքերից յետոյ էմման սուրճ մատուցեց, վերադարձաւ իր տնային աշխատանքին: Այլ առիթներով էլ նոյնն էր պատահել: Հանդիպել էինք, կողմնակի նիւթերի մասին խօսել, սակայն երբեք չէինք բացել հիմնական կծիկը: Իմ ի՞նչ դործն էր խառնուելու այն

ներքին կեանքին: Լուռ նստած՝ ես պատին էի նայում, նա՝ իր կոշիկներին: Մեր փակուղու հրապարակում հարեւոյն երեխաները քէյս քալ էին խաղում: Լսում էր նրանց զիւ ձայնը առաւօտի միջից:

Մեր միջև զոյացած անհանոյ լուծիւնը խզողը եղաւ Արմանը:

— Անխուսափելի էր: Հասել էինք մի կէտի, որ վերադարձ չկար: Հելէնն ու ես: Ընկել էինք անատը եւ միմեանց էինք որոնում: Ուզում եմ տեսլ, որ նախկին կրակը մարել էր, դարձել էինք կենսակիցներ: Ամէն ինչ դարձել էր պարտականութեան պէս մի բան: Սխալ չհասկանաս: Ես տակաւին սիրում ու յարգում եմ Հելէնին: Միւս կողմից, սակայն, դիտեմ, որ շարունակելով մեր կենսակցութիւնը պիտի ի սպառ կորցնէի Հելէնին: Ադիստեմ ինչպէ՛ս եղաւ, որ յանկարծ կտրուեցին մեր միջև: Հաղորդակցութեան դժերը: Թեւեալ դրա պատճառը մասամբ իմ յաճախելի ճամբորդութիւններն էին: Կար նաեւ այն, որ Հելէնը իրեն բանտարկուած էր զգում, մեկուսացած իր թաղեկամութիւնից ու հարազատներից: Դու գիտես, թէ մենք որքան ենք պուրջուրում Լոդիսին: Սակայն հետզհետէ Լոդիսը դարձաւ միակ շաղկապը: Մոտացել էինք մեզ: Լոդիսի մէջ ջանում էինք վերադառնել մեզ: Բայց այդպիսով մենք կորցնում էինք Լոդիսին, որը յաճախ ականատես էր լինում մեր վէճերին: Վէճ ասածը էլ վէճ չէր, այլ՝ քմահաճ տարկութիւններ ամենաշնչելի նարցի շուրջ, թէ՛ իմ կողմից, թէ՛ Հելէնի կողմից: Թեւեալ դու մըլտածես, թէ ես ինչ-որ կատարեալ բանի եմ ձգտում: Այդ որոշ չափով ճիշդ է: Իմ նախկին ամուսնութիւնները ձախողանք դուրս եկան: Այս անգամ ուղում էի սխալ չղործել: Խնդիրն այն է, սակայն, որ Հելէնն ու ես տակաւին անծանօթներ ենք, չենք ճանաչում իրար:

— Ինչո՞ւ չէք փորձում աւելի լուռ ճանաչել իրար, — ասացի, ամէն-ջապէս գիտակցելով ասածիս անհիթութիւնը, երբ փաստօրէն Արմանի տուած բացատրութիւնը ինձ աւելի չփոթի էր մատնել: Ի՞նչ է կարծում Արմանը: Ո՞վ է տեսլ, թէ ամուսնական կեանքը վարդափունջի յարատեւ անկողին է:

— Կարող է պատահել, որ մարդիկ սիրեն միմեանց եւ տակաւին մըլտեն անծանօթներ, — ասաց Արմանը:

— Այո, սակայն միմիայն վիզական աշխարհում, — ասացի ես, — իրական սէրը պահանջում է նուիրում, այն աստիճան, որ այլեւս չես տեսնում դիմացինի թերութիւնները, գիտակցելով որ ինքդ էլ թերի ես: Սմուս-նական կենեքում երբեմն երկու թերիները աւելի կատարեալ են, քան երկու կատարեալները:

— Խնդիրն այն է, որ ես թերութիւն չեմ տեսնում Հելէնի մօտ, — տասց Արմանը, — խնդիրը հաղորդակցութեան պակասն է: Լոդիսից զատ մենք խոսակցութեան այլ նիւթ չունենք: Գուցէ յանցաւորը ես եմ: Գուցէ տակաւին չգիտեմ, թէ ի՞նչ եմ ուղում, ի՞նչ է վնասածս: Բաժանումը միգուցէ զայն յատկացնէ ու իրերի դրութիւնը: Մենք չէինք կարող Լոդիսին ենթարկել վատառողջ երեւոյթներին:

— Բայց մի՞թէ ներկայ կացութիւնը յոռի ազդեցութիւն պիտի չգործի երեխայի հոգեբանական զարգացման վրայ, — ասացի:

— Աւելի նուազ չափով, — պատասխանեց Արմանը, — զոնէ հիմա երեխան տկարացած չէ մեր վէճերին:

Սրբ Արմանը ոտքի կանգնեց մեկնելու, տասը տարով աւելի ծերացած թուաց ինձ:

Երկու օր յետոյ, Հելէնն ու Լոդիսը արձակուրդի դնացին նիւ ֆորթ: Նոյն երեկոյնան Հելէնը հետախօսեց, խնդրելով ինձ ու իմ մային այցելել:

իրենց: Մենակ էին: Մտերիմներ ի վարտա էին դրում: Գոնէ մէկ օրով: Առանձին սենեակ ունէին մեզ համար: Մովսէսայից: Մեքենան նստեցինք, գնացինք:

Փայտակառոյց առանձնատուն էր ծովախորշի բերանին: Ժայռակոյտերի արանքում առտիճաններ կային: Առտիճանները ուղղակի իջնում էին ծովափ: Մովսէսը լալն էր, պայտաձեւ: Մովսէսը չէր հանդիպակաց կողմում, ժայռերի գլխին երեւում էին Ամերիկայի երբեմնի մեծաշարժանների հոյակապ դրոշմներն ու ապարանքները, որոնք հիմա այցելավայր էին դարձել պրօսպերիկներին համար:

Հելէնին ու Խմային մենակ ձգեցինք, ես ու Լոդիսը իջանք ծովափ: Մովսէսից շատ տխուր էր երեւում տունը:

Ինձ թուաց, թէ Հելէնի տխրութիւնը իջել էր տան վրայ:

Լոդիսը տեմիջապէս բռնեց ձեռքս: Քայլեցինք մինչեւ աւաղի ծայրը, մերադարձանք:

Լոդիսն ու ես հասկանում էինք իրար: Մենք ընկերներ էինք, նա՝ ճորճ, ես՝ մեծ: Նա գիտէր, որ ես սիրում էի իրեն՝ անանձնական, անշահ, անսխալ անակաւ սիրով: Եւ դա լաւ էր, որովհետեւ այդպիսով ազատ էինք միմեանց նկատմամբ:

Մովսէսի հարաւային պոռնկին մի քարաժայռ կար՝ յանկարծ գուրք ցնուած աւաղի տակից: Այլ երկխոսներ փորձում էին ժայռը մաքցել, չէին կարողանում: Մի պատանի, մօտ 10-12 տարեկան, քարայծի արագութեամբ բարձրացաւ ժայռը, կանգնեց գագաթին: Լոդիսն աւազ, ես էլ ուղղում եմ բարձրանալ ժայռը: Ասացի, բարձրացիք: Փորձեց, չկարողացաւ: Նորից փորձեց, չկարողացաւ: Ասացի, բարձրացիք սաւերիս, այդպիսով ճամբի կէսը կտրած կը լինեա: Համաձայնուեց: Ձեռքի, Լոդիսը կանգնեց ուսերիս, բռնեցի ձեռքերը, ոտքի ելայ, նա կտնայ քարին, բարձրացաւ, կանգնեց քերպի վրայ: Այդ օր, առաջին անգամ տեսայ Լոդիսի ուրախութիւնը:

Քաղաքապետի հանդիսաւոր դիրք բռնեցի եւ բարձրաձայն յայտարարեցի.

— Այսու, այս քարաժայռը կոչում եմ Լոդիսի քար:

Այնուհետեւ գնացինք լողամատոյցի կարմիր կրպակը, պաղպաղակ գնեցինք, կերանք: Լոդիսը յետոյ նստեցինք աւաղի վրայ, սկսեցինք հաշուել առաւելաստանները:

— Ամէնից շատ ի՞նչ կ'ուզէիր աշխարհում, — ասաց Լոդիսը:

— Կ'ուզեայի նաւաստի լինել ու տեսնել աշխարհի բոլոր ծովերը:

— Ինչո՞ւ ես ուզում տեսնել աշխարհի ծովերը, — ասաց Լոդիսը:

— Որովհետեւ ծով շատ եմ սիրում, — պատասխանեցի, ապա իմ հերթին ասացի.

— Իսկ դու, Լոդիս, ամէնից շատ ի՞նչ կ'ուզեայիր աշխարհում:

Լոդիսի արտայայտութիւնը յանկարծ մթնեց, մի պահ դէմքը վեր բարձրացրեց, ծովի հեռուները նայեց, ինքնաբերաբար սկսեց ծծել իր բթամատը, ասաց.

— Կ'ուզեայի, որ իմանք տուն վերադառնալ:

— Բայց չէ՞ որ հայրիկը ամէն օր տուն է գալիս, — ասացի:

— Կ'ուզեայի, որ իմօտն ու Հելէնը միասին լինէին միշտ, միշտ, միշտ, — ասաց Լոդիսը ու սկսեց հեծկոտայ:

Այնուր կեկել էր, սակայն ամառը շարունակում էր: Կհանքը իր ուղածի պէս առաջ էր գնում: Տերեւները յամառում էին թօշեւել, Խման ըզ-

բազումներն էր դպրոցի վարչական գործերով։ Այս տարի եւս պիտե՛նէր պու-
կաս ունէ՛լն։ Եւ միտնուէ՛ր էր Վերածնունդի մէջ։ Ուսանողներէր խառնել՝
եւ էր տառապում։ Ամէն գիշեր պատրաստում էր յաջորդ օրուայ դասախո-
սութիւնս։ Արմանը շարունակում էր իր ամէնօրեայ այցելութիւնը։ Երբեմն
երեքով ճաշարան էին գնում ընթերցի։ Հելէնը դարձել էր աւելի գուռապ ու
առինքնող։ Իմ ճանաչած կանանց մէջ միակն էր, որ կարող էր պարզութիւնը
պերճանքի հասցնել։ Լոգիոք աւելի բարակել էր, սրունքները երկարել, աշ-
տեղը մեծացել։ Մայր ու աղջիկ գինուորական ճշտապահութեամբ հետադի-
րում էին իրենց օրացուցակը — տուն, դպրոց, բաժնային պարտագումնք,
ձիափարութիւն, Ֆրանսերէնի մասնաւոր դաս, հազար ու մի բան, Հելէնը
սրբազան ժամանակը չկորչի, սրբազան ժամանակը չհասնի իրենց, որպէսզի
չլինի դադար, որպէսզի հակազդեցութեան առիթ չլինի։ Ո՛վ գիտէ։

— Գիտես, — ասաց էմման, — ձեռքի լրագիրը մի կողմ հրելով, —
ինձ ամէնից շատ մտահոգում է Լոգիոքը։ Ուղղակի լուակեաց է դարձել։

— Ոչինչ, — պատասխանեցի, — կը դիմանայ։ Աշխարհը լեցուն է
պառակտում։ Ընտանիքների դաւանեցումով։ Մի ժողովուրդ նսեւ, որ բարեւոք
պայմանները մեղմում են հարուածի ծանրութիւնը։

— Ոչ մի տարբերութիւն, — ասաց էմման, — պառակտումը պառակ-
տում է բոլոր յարկերի տակ եւ մէջտէլ առնողը զաւակն է, անկախ այն
հանգամանքից, պառակտում է ապրում, թէ հեղափոխում։

Հսկանմանը եօթին Լոգիոքի տարեդարձն էր։

Այն թեթեւ ու պայծառ օրերից մէկն էր, որ երջանիկ եւ զգում ողջ
լինէր, ու համար։ Հաւաքուել էինք Հելէնեց պարտեզում, մարդադետնի վը-
րայ։ Նոր կարուած խոտի բուրմունքը տարածուել էր միջոցում։ Հելէնը հը-
րաւ իրել էր իր սեւր բարեկամներին, մեծ մասը երիտասարդ գոյգեր։ Անցեալ
սարուայ պէս չէր, երբ քաղաքի ընտրանին վիտում էր կալուածի ամէն մի
տնկիւնում։ Այդ տարեդարձ էր, ալ՝ պարտայ կարեւոր իրադրութիւն-
ներից մէկը։ Այս անգամ ընտանեկան մտերմիկ համախմբում էր։ Հելէնը
չբնական ծառերից գոյնզգոյն օղակարկներ էր կախել։ Աւազանին կից սե-
ղանները լեցուն էին պէս-պէս խորտիկներով ու խմորեղէնով։ Հիւրերից ու-
մանք շրմէ՛ր էին խաղում, ոմանք պրուցում։ Լոգիոք կանգնել էր ծառի տակ,
չէր մասնակցում։ Նա սպիտակ կարճ շրջագլուխ էր հագել՝ գլխին կարճիկ
ժապաւէն։ Արմանը չէր եկել։ Մի տունեակ երեխաներ քովի պարտեզում
մանրաթնեւ էին խաղում։ Ամէնուր զետեղուած բարձրախօսից դասական
պուարթ հրաժշտութիւն էր լսում։ Ոմիչքս նորոգեցի եւ այն է պատրաստ-
ում էր խօսակցութեան մտնել մեր հարեան ճարտարապետ Առնո դի հետ,
երբ կամարակապ քեռնատար մի ինքնալարժ մտաւ դարպասից ներս, առա-
ջացաւ ու կանգնեց խոհանոցին կից հրապարակում։ Ինքնալարժից իջաւ Այ-
մանը, ապա մեքենափարը։ Նրանք մեղքով բարեկեցին շերկանիւրին, ապա
տախտակայ թեք կամուրջ վերադարձին մեքենայի ու գետնի միջեւ։ Արմանը
վեր ելաւ, մի պահ հաջ գլուխութեամբ վար իջաւ կամուրջից՝ քաշելով մի
սունձ։ Սպիտակ մատակ էր, ականջները՝ դից։ Ձին գլուխը վեր բարձրացրեց,
հաստեց միջոցը, պրկեց սրունքները, յետ նահանջեց, Արմանը քաջալերա-
կան բացականչութիւններ արձակեց, քաշեց սանձը, ձին իջաւ կամուրջից,
անմեղապէս դուռը խրեց խոտի մէջ։

Լոգիոք ճառագում էր ուրախութիւնից։

Նա վաղեւ, ցատկեց Արմանի գիւրկը, համբուրեց այսը, ցած իջաւ,
գրկեց մատակի գլուխը, կրծքին սեղմեց։

— Ի՛մ ձին, ի՛մ ձին, — ճշաց Լոգիոքը։

— Քեզ ասում էի, չէ՞, որ հայրիկը քեզ սպիտակ ձի պիտի բերի, — ասաց Հելենը։

— Ի՞նչ ձին, ի՞նչ ձին, — հչաց Լոդիսը։

Լոդիսը վերադառնալու էր իր նախնիին աշխուժը, դառնում էր մոտակի շուրջ, շուրջում նրա վիզը, քնքուշ բաներ ասում կենդանուն։ Ձին իր սպիտակ ներկայութեամբ պատկերում էր ընդհանուր կանաչութեան մէջ։ Ձի ու տղիքնակ անմիջապէս մտնում էր Հելենը հայացքով շնորհակալութիւն յայտնելի Արմանին, ասաց։

— Լաւագոյն նուէրը, որ Լոդիսը կարող էր երբեք երեւակայել։

— Խօսք էի տուել, չէ՞, — ասաց Արմանը։

— Իր լաւագոյն տարեդարձն է, — ասաց Հելենը։

— Ուրեմն, բարի տարեդարձ, — ասաց Արմանը, դրկեց, համբուրեց Լոդիսին։

Լոդիսը ժամանակ չկորցրեց, անջատուեց մոտակից, աստիճաններով վեր մագլցեց, իր սենեակի մոտ, հագաւ ձիախալութեան իր կարմիր համադրեւորը, վերագարձաւ ու վարժ ձիախալի պէս հեծաւ ձին։ Մատակը կարծես սղախուժ էր այդ արարին։ Պննելը լայն բացեց, խրինջաց, բաշը ցցեց, մի քանի անդամ պտտուեց իր շուրջը, ալ ոտքով մարդապետինը դռնից ու առաջ շարժուեց, նախ դանդաղ ու հանգիստաւոր, ապա՝ աւելի վստահ, մինչեւ որ դուռը իր կշռոյթը։ Այնուհետեւ քառամբակ սուրաց մինչեւ պուրակի ծայրը, յետ դարձաւ, բռնեց ընդարձակ մարդապետինը եզերող ուղին, երկու անգամ շրջան գործեց, փոխեց իր սրաշաւը, դարձաւ ժրիկ։ Ձի ու հեծնալ ամբողջացել էին։ Լոդիսը երեսնիվար պառկել էր մոտակի մէջքին։ Երրորդ պտտութիւն Լոդիսը փոխեց վազքի ուղին, այս անգամ ձին քշելով դուռի մէջտեղից, աւելի արագ ու խուսաւ։ Մատակի առջեւ ձիա խոտը դիպաւ Գրմ-Վէրի մետաղներից մէկին, յաջորդ քայլին յետեւի ալ ոտքը թակարդուեց մետաղեայ մի այլ օղակի մէջ, ձին կորցրեց հաւասարակշռութիւնը, վիզը իջաւ գետին, դաւակը վեր բարձրացաւ, Լոդիսը անջատուեց մոտակից, մարմինը զարթուեց օդում, գլխի վար ընկաւ մարդապետին վրայ։ Ձին հեռացաւ դէպի թաւառը։ Եղաւ իրարանցում, ամէն ոք շտապեց դէպքի վայրը։ Անքերը խուփեց, Լոդիսը մի թեթեւ անոց արձակեց, թեւը բոյրորմեւ դարձրեց աջից ձախ, անշարժացաւ։ Հելենը զրկեց Լոդիսի գլուխը, ծնկին դրաւ, շփեց երեսը, անընդհատ կանչելով՝ «Լոդի՛ս, Լոդի՛ս»։ Աղջնակը կարծես հանդիստ քնել էր։ Ակնարկով Մըրֆին առաջացաւ, երեսայի բազկերակը քննեց, ապա ակնոցները Արմանին ուղղելով՝ ասաց. «Անմիջապէս հիւանդանոց փոխադրել»։ Ապա հրահանգեց չլարժել Լոդիսին։ Արմանը հասաւ պատրուգածի հեռախօսին, կապուեց շտապ օգնութեան կենտրոնի հետ, կցկտուր տեղեկութիւններ տուեց։ «Կէ՛ս ժամից, անկարելի է, աղջիկս ուշակորոյն է, բժշկական ուղղաթիւ ուղարկէք, խնդրում եմ որքան հնարաւոր է շուտ»։ Իրարանցումը տեղի էր առել լուռութեան։ Ներկաները արձանացել էին Լոդիսի շուրջ, նրան էին նայում, ապա՝ միմեանց։ Այնքան անդուր էր Լոդիսի դէմքը, որ ահա աչքերը պիտի բացէր, ոտքի պիտի նէր ու շարունակէր իր ձիախալը։ Հելենը լռեց իր երեխայի ոտքերի առջեւ, ձեռքերը ծնկներին յանել, ասարութեւում էր յետ ու առաջ։ Արմանը մէկ ժամացոյցին էր նայում, մէկ երկնքին։ Ծառ յանցած հեռուից լսուեց ուղղաթիւի մեքենական ձայնը, մի քանի վայրկեանից երեւաց սպիտակ ուղղաթիւը, փոքի վրայ կարմիր խաչ։ Ուղղաթիւը ծառերը քերելով անդաւ մարդապետին վրայից, հեռացաւ, պտոյտ դործեց, ապա կրկին մօտեցաւ դաշտին, ուղիղ ցած իջաւ, նստեց խոտերի վրայ, քամի առաջացնելով։ Ուղղաթիւի պտուտակը շարունակուեմ

էր դառնայ: Սպիտակազգեստ երեք հոգի իջան ուղղաթիւից, երկու տղա-
մարդ, մի կին, շտապեցին դէպի արկածի վայրը, նրանցից ամէնից երիտա-
սարդը, քննեց Լոգիսի զարկերակը, կոպերը շուռ տուեց, աղջկանին դրեցին
պտաղարակի վրայ, ամրացրին կապերը եւ նոյն գործավարժ փութկոտու-
թեամբ դրեցին ուղղաթիւի մէջ: Հելէնն ու Արմանը տեղ բռնեցին ուղղաթիւ-
ում: Արմանը մէկ ձեռքում առել էր Լոգիսի ձեռքը, միւսով կառչել էր Հե-
լէնի ձեռքին: Ուղղաթիւը փութորիկ բարձրացրեց, բարձրացաւ, կողի վրայ
նորից քերեց ծառերի կատարները, հեռացաւ:

Երկու ժամ յետոյ մահացաւ Լոգիսը:

Յաջորդ օրը հրկիզարանում կիզեցին նրա մարմինը, ածխնը ամփո-
փեցին կապոյտ մի սափորում: Երբ տուն վերադարձան, Լոգիսի մոխիրները
չաղ տուեցին իր նունուֆարների պարտէզում: Երեք օր յետոյ զպրոցում
հողհանդիստ տեղի ունեցաւ: Աշակերտներն էին կազմակերպել: Ամէն ոք
բարձրացաւ իր հրաժեշտի խօսքը կարգաց Լուիսին: Արմանն ու Հելէնը,
սեւազգեստ ու գունատ, ներկայ եղան հանդիսութեանը, ձեռք ձեռքի կառ-
չած, որովհետեւ այլ ելք չկար: Երբ վերադարձան, փակեցին դուռը, գրկե-
ցին իրար, հրկար արտասուեցին: Մինչեւ յուսարաց միմեանց պատմեցին
Լոգիսի կիսնքը: Լուսարացին Արմանը փնտռեց Հելէնին, որը իրեն շատ մօտ
էր, անկողնում:

Արմանը չվերադարձաւ պանդոկ, այլեւս գործի չգնաց: Լոգիսից մը-
նացել էր Հելէնը, որը մայրն էր Լոգիսի, առանց Հելէնի ամայի էր աշխար-
հը: Հելէնը այն ամէնն էր, ինչ եղել էր, ինչ պիտի լինէր Լոգիսը: Ամէն
վայրկեան իր կեանքը լիցուում էր Հելէնի կիսնքով, ամէն օր տնտնում էր
Հելէնին, որին չէր տեսնել եւ ամէն գիշեր սիրում էր այն սէրը, որ չէր սիրել:
Առօրեայ իմաստով սուգ չէր: Կորուստը քանդել էր սառցակոյտերը եւ քն-
կորները միջից յառնեւ էր մի նոր յայտնութիւն, որը ամոքել էր իր թախիժի
բոլոր արահետներով: Լոգիսը միշտ ներկայ էր ո՛չ որպէս յուշ, այլ՝ որպէս
չարունակութիւն: Արմանը նստում էր հաշտանեակում, դիտում նունու-
ֆարներին պարտէզը, կարօտում Հելէնին, որը ներկայ էր: Սկզբնական ցըն-
ցումից յետոյ արտասովոր անդորր էր իջել Հելէնի վրայ, ներքին մի հասու-
նութիւն, որը հաղորդում էր իր շրջապատին, մարդկանց, ու առարկանե-
նեքին: Անխուսափելիս դարձել էր կենդանի ապրում, նոյնիսկ շոյափելի
գիտակցութիւն: Նրանք միմեանց մէջ դտնում էին Լոգիսին, գտնում իրենց:

Մի ամբողջ ամիս անից դուրս չեկան:

Դեկտեմբերի առաջին շաբաթավերջին ձիւն տեղաց:

— Քայլի: Ե՞մ ուզում ձիւնի մէջ, — ասաց Հելէնը:

— Ո՞ր դնանք, — ասաց Արմանը:

— Դաշտերը դնանք, ապա անտառ, — պատասխանեց Հելէնը:

Հազնուեցին, դուրս ելան տնից, բռնեցին տմայի համբան, քայլեցին:

— Ձեռնոցդ հանիր, — ասաց Արմանը:

— Ինչո՞ւ: — ասաց Հելէնը:

— Ուզում եմ զգալ ձեռքիդ հպումը, — ասաց Արմանը:

Արմանը առաւ Հելէնի ձախ ձեռքը, իր վերարկուի գրպանը տարաւ,
սփում սեղմեց: Քայլեցին ձիւնի մէջ: Ձիւնի խոշոր փաթիլները իջնում էին
նրանց դէմքին:

— Սիրում եմ ձիւնի ճոխնը ոտքերիս տակ, — ասաց Հելէնը:

— Եւ էլ, — ասաց Արմանը:

— Մենք այնքան նման ենք իրար եւ այնքան տարբեր, — ասաց Հե-
լէնը:

- Տարբե՞ր, ինչպե՞ս — ասաց Արմանը։
- Այն ինչ տարբեր է քեզ մօտ, աւելի է հմայում ինձ, — ասաց Հեւլէնը։
- Ես ափսոսում եմ այն օրերը, որ քեզ հետ չեմ եղել, — ասաց Արմանը։
- Ես ուզում եմ երբեք չմոռանալ այս օրը, — ասաց Հեւլէնը։
- Ի՞նչ դիտե՞ս, որ ես քեզ բնաւ չեմ ճանաչել, — ասաց Արմանը։
- Այդ դէպքում, արի ծանօթանա՛նք, — ծիծաղեց Հեւլէնը։
- Ես բնաւ չդիտեմ քո մանկութիւնը, — ասաց Արմանը։
- Ի՞մ մանկութիւնը, ի՞մ մանկութիւնը, ի՞մ մանկութիւնը, — բացականչեց Հեւլէնը։
- Այո, քո մանկութիւնը, — հետապնդեց Արմանը։
- Ի՞մ մանկութիւնը այս փաթիլների պէս էր, — ասաց Հեւլէնը։
- Ձիմացան երբ հասան անտառ։ Անտառում ի սպառ կտրուեցին աշխարհից։ Այստեղ ձիւներ թանձրացել էր, դժուարաւ էին քայլում։ Այս անտառում, գարնան ամիսներն յաճախ էին զրօնել Լոդիսի հետ։ Հիմա ծառերը մերկ էին։ Ձիւնի տակ դժուար էին Լոդիսի ոտքի հետքերը։ Արմանը յանկարծ կանգ առաւ, ամուր գրկեց Հեւլէնին, խորացաւ նրա աչքերի մէջ, միասին նստեցին ձիւնին, Հեւլէնը պռոկեց ձիւնի վրայ, Արմանը նրա դէմքն առաւ իր ափերի մէջ, երկար համբուրեց՝ հեռապառ ու ցաւաղին, կըքով ու վշտով, մինչեւ որ սպառուեցին, հասան յառակին, ուր բացարձակ անէութիւն էր։ Մնացել էր սառած պահը ու պահի մէջ միմեանց ապաւէնը։ Այդ պահին իմացան, որ մէկը առանց միւսի ապրել չի կարող։
- Կա՞յ մի տեղ աշխարհում, որ հետք եղած չլինի, — հարցրեց Հեւլէնը։
- Ինչո՞ւ ես հարցնում, — ասաց Արմանը։
- Ես ուզում եմ այդ անհետք տեղում լինել, — ասաց Հեւլէնը։
- Անպատճառ մի տեղ կայ, — ասաց Արմանը, — սակայն ինձ մեռնա՞կ պիտի թողնեն։
- Ո՛չ, միասին պիտի թողնենք մեր հետքը, — ասաց Հեւլէնը, — բայց ես հիմա ծարաւ եմ։
- Գնանք, քեզ համար իբրանդական սուրճ պատրաստեմ, — ասաց Արմանը։
- Այդ սքանչելի գաղափար է, — ասաց Հեւլէնը։

Դեկտեմբերի 15ին, Երկուշաբթի, առաւօտեան ժամը 10ին օդանւում Բոստոն մեկնեցի՝ մասնակցելու համար ուսուցիչների եւօրեայ համագումարին։ Զամբորդների թիւը քիչ էր։ Մի ամբողջ նոսարանշար գրուեցի, տեղայ իմ ներկայացնելիք զեկոյցի վերամշակմանը։ Օդուղեկցուհին ուրիշ ու կարկանդակ մատուցեց։ Սեւամորթ երիտասարդուհի էր՝ եղնիկի խոշոր, խոնաւ աչքերով։ Փաստօրէն զեկոյցը պատրաստ էր։ Ընթերցումը ձանձրոյթ պատճառեց ինձ։ Քիչ յետոյ օդանււր մտաւ ամպային կուտակումների մէջ։ Օդաչուէն բարձրախոսով յայտնեց, թէ ձիւնամբրիկի պատճառով Բոստոնի օդանւակայանը փակուած է, որ Փրովիդէնս պիտի իջնենք, հանրակառքով այնտեղից Բոստոն հասնելու համար։ Նոր դիտարանք։ Ինձ հետ նման դէպքեր յաճախ են պատահում։ Բարեբախտաբար, բուն համագումարը պիտի սկսի վաղը առաւօտեան։ Այսօր հանդիսաւոր բացումն է հիւրասիրութեամբ ու անվերջ ճառերով։ Եթէ չհասնեմ, հոգ չէ։ Դիմացի պարկից դուրս քաշեցի օդանւակային ընկերութեան ամսադիրը, մեքենաբաց թերթեցի պա-

բունակութիւնը։ Անքիւս զարկաւ մի արտասովոր խորագիր՝ «Մի քիչ գիցա-
յաճութիւն»։ Սովորաբար, առեւտրական նման ամսագրերը լեցուն են լինում
կիրառական յօդուածներով։ Սկզկցի կարդալ։ Յունական գիցաբանութեան
բաժնում հանդիպեցի Լոդիս անուն, Հեղինակը հետեւեալ սեղմ քաջատ-
րութիւնն էր տուել։

ԼՈԴԻՍ — Բազուսի եւ Ատալիկի սրղի եւ դաշտերի պտղաբերութեան
աստուած։ Պրիպոսի սիրոյ առարկան։ Եւսերթահարս,
որը Պրիպոսի հետապնդումից ազատուելու համար նու-
նութեամբ դարձաւ։

Ձկարողացայ շարունակե՛ ընթերցումը։ Գլուխս դարձրի գէպի պա-
տուհանը, որը դարչ էր։ Ամպերի միջով էր սուրում ողանաւը։ Անձրեւի կա-
թիւնի էին գոյացել նեղլիկ լուսամուտի վրայ։ Կաթիլները ուղղահայեաց
իջնում էին ցած, պայծրում, ծուռումուռ շաւիղների վերածուծ։ Զախ ու-
սիս զգացի ձեռքի հպում, դարձայ։ Հարեւան նստարանի ճամբորդն էր,
զուհասաւ, որոշակիօրէն այլայլուած։

— Կարո՞ղ եմ ձեր քոյր նստել, — տապ նա՛, աչքերում սարսափ։

— Սյո, համեշէք, — տապի, վոխելով դիմքս։

Նա նստեց, թափնակով մաքրեց հակառի, վզի քրտնէրը։

— Վախենում եմ, — տապ նա, — տկար սիրտ ունեմ։

— Ինչի՞ց էք վախենում, — փորձեցի ռզեպնդի նրան։

— Վախենում եմ օղանաւը խորտակուի, — տապ նա, — նման ցրե-
ցումներ երբեք չեմ տեսել։ Ի՞նչ էք կարծում, ողջ տեղ պիտի հասնե՞նք։

— Ձգիտեմ, — տապի, — կախում ունի։

Նա մի պահ շահաւատաց իշ յոածին, ինձ նայեց թախանձապին, ապա
վրեւն առաւ իր ահագին ափերի մէջ։

ՅԱՅՈՐ ԿԱՐԱՊԵՆՅ

Յաւնուար, 1985

Քըմարիբը

Վ. Թ. Ք. Ե Ա Ն

Ա Պ Ա Հ Ա Ր Զ Ա Ն

ա.

Ձեզի համար չեմ գրեր այս բոլորը
 Ձեզի՝ որ չէք գիտեր թե ի՞նչ առասպել է սերը
 որուն վերջին արարը
 ո՛չ անձնասպանութիւնը ո՛չ օփերաները կը պատմեն
 Ձեք գիտեր թե յաճախ կեանքն է ամէնէն երկար մահը
 քամիի պէս անխօս եւ շառաչուն
 եւ չէք գիտեր որ երդումները
 քանդակի ձեւի տակ խոշոր պղպջակներ են
 Դուք՝ որ ձեր հոգիին խորխորատներուն մէջ
 չէք թափած ձեր սեփական գերմարդկային լացը
 Ո՛չ՝ բանաստեղծական տառապանքի մասին չէ խօսքը
 այլ՝ մարդկայինին ուրկէ Աստուծոյ բարեկամները էն առաջ
 առնէտներու նման կը սպրդին
 Դուք՝ որ չէք գիտեր թե արդարութիւնը
 ուրիշ մոլորակէ ինկած բառ մըն է
 իր տեղը չէ գտած եւ բանականութենէ բանականութիւն
 եւ քսակէ քսակ՝ օրըստօրէ աւելի կը ձեւապեղծուի
 Դուք՝ որ չէք գիտեր ինչ ըսել է
 սիրոյ հաւատալու հեթանոսութիւնը ունենալ
 եւ եղբերական սխալմունքի մը համար
 բոլոր պատերազմները շահելէ ետք՝ մնալ հոգիին
 պատերազմին մէջ
 որ գոհունակութիւնդ եւ պատիժդ է միանգամայն
 եւ կարենալ աղօթե՛լ
 անոնց համար որ ձեր դէմքերը փոխարինած դիմանները
 չեն տեսներ
 Մանուկներուն համար որոնք առաջին անգամ ըլլալով
 պիտի իրենց մարմինները ծախեն
 Մանուկներուն համար որոնք առաջին անգամ ըլլալով պիտի
 բռնաբարուին իրենց հօր կողմէ
 Պիտի հեռանաւ թմրեցուցիչի մէջ գտնելու բաղձալին եւ անկարելին
 Աղօթել այն կիներուն՝ որոնց համար խօսքը կղպանք է
 եւ իրատունքը՝ առասպելական դուռ մը չտեսնուած կամ չբացուած
 Մարդոց՝ որոնց համար այս աշխարհը երկաթէ գունդ մըն է
 որուն ժանգը պէտք է լիզեն անօթի չմնալու համար

Եւ այն բոլորին՝ որոնք կ'ապրին աշխարհի ոստայնին մէջ
 դողահար թիրտալով
 Եւ այն բոլորին՝ որոնք տիւ եւ զիշեր աշխարհի հնոցին մէջ
 դիմադրելու անատակ
 իրենց մոխիրէ ջիւղերը կը կախեն

Այն ատեն ես քանի մը դար է՝ կ'ապրէի
 Մայրը կ'օրօրէր մանուկը երբ մտայ սենեակը
 Ըսաւ՝ պիտի գրե՞ս
 Պիտի գրեմ՝ ըսի
 Ըսաւ՝ ես անցած կ'ըլլամ վերմակը ամուր ծածկէ
 պաւկա ապստամբութենէն թող չխանգարուի
 Քոյր ես մանուկիդ փափուկ բարձ մը բերի
 բայց վերմակը մինչեւ ականջները ոչ չծածկեց

Բ․

Երկար զայարուելէ ետք տեղաւորուեցի մէջդ սեւութիւնը
 սնունդ կու տաս
 Կեանքդ չորցած արիւնի նման կը մերժէ քայել
 Կը մտածես թէ ինչով շինուեցաւ այդ գնդիկը
 հրահոսան մարմնիդ մէջ
 վաղահաս կաթուածը գոյութիւնը կաթուածին
 Կը փնտռես սիրածոր օր մը անցեալէն
 ինչպէս մանուկը իր մօր կաթնաբեր ծիծը կը փնտռէ

Անցեալը բերկրանքը
 հովածաղիկի պէս կը թռչի տեղ մը որ լքեցիր
 երբ անգղեր իրենց ուժը փախեցին այդտեղ

Կ'ուզէիր դաշտերը մաքուր տեսնել
 հակառակ որ գիտէիր թէ անգղեր կը փետեն մարգարիտները
 եւ վայրի պզտիկ արեամուլ ծաղիկները հովը կրնայ մոռնալ
 Քոյր սորվեցար որ
 քնքշութիւնը բան մըն է որ չես կրնար պահպանել
 ծանիճներու գոյացումին հետ

Գ․

Առտուան բոլորումը գառիվար փողոցներու ծայրերէն
 ամբողջացուած
 Դե լուսանկարը բազմանկիւն Տունին
 գծուած՝ տարիներու ծուէններու
 կարճ ու պազ ներհոսքով՝ յօրանջումի պէս

Սենեակները որ կը բացուէին իրար մէջ եւ չէին վերջանար
չէին վերջանար անոնց լռութիւնները դիտելով ծառերը դիականման
եւ վանգուածը մոլորութեամբ տերեւներու
մեռած իրենց ապրելու փափաքին հետ
անտարբեր՝ կաղնիին նկատմամբ
որ իր անժամանակ գոյութեան տոկունութիւնը կը կոփէ

Կտուրներու տակ սիրոյ մրմունջներ կը հոգիանան
Ոգելից ու թորեալ խռովքներ կը հալին
համբոյրի շոգեպոկութեան մէջ
Ասոնք դիտելով է որ արթուն կը մնաս
փորձելով չհեզել կապոյտ երջանկութեան մը ծաղաւը

Եւ Տունը որուն կղպանքները ինծի դէմ կը դրուին կը հեռանամ
տղուս ձեռքը կը բռնեմ որ ցեխին մէջ չկոխէ

Վարը կենդանի մը պոչիկը ոլորելով
պիտի լափէ իր արտադրած աղբերը եւ բառաչէ գոհունակ
Ապրելու բնապղէն անդին անմարդկայնականութենէ անդին
աւելի սաստիկ է մտքի՝ խլութիւնը
որ մահապանգերը չի լսեր

Բայց ինչ որ պիտի պատահի՝ պիտի պատահի
Աղ իկս դեռ չի գիտեր քալել եւ ծառերը
ուղիղ անհատներ ճամբայ մը ցոյց կու տան
Բայց եկող տարի խնձորի ծառերը պիտի հասունանան
Տղաս պիտի քաղէ խնձորները պիտի խածնէ
եւ այդ պահուն պինք անպայման պիտի նկարեմ
Տղաս սորված կ'ըլլայ կուտերը նետել
եւ աղջիկիս հեքիաթներ պիտի պատմեմ
հաւատալով որ կաղնիի ծառը կաղնիի ծառ է

Պ՝

1

Մնացեալը անկիւններ են
ուր պաս-պաղ ջուրով կը լուսա արնաթոր կոպերդ
Թոյլ արշալոյսին մէջ պրկուեր է մթութիւնը
լուսատիպ երկինքը չ'երեւար միայն ձորերը հրաքիթ
Յարաբերութիւն չկայ վերադարձի եւ սրտի միջեւ
այս գաղափարին յարափոփոխ եւ մշտակայ պարապութիւնը
ինք իր վրայ դարձող ուղուական մըն է որ անուն չունի դէմք չունի
միայն ոտնահետքերը կը ձգէ կ'անցնի

Ելքի նշանէն խուսափեր ես անել գիշերներուն
 Կը բռնես ամուր կը դարձնես նիզը հիմա
 ա'լ մուտք չկայ դարպասը կը փակուի

Խեղ ձորը սրտիդ եւ տանդ միջեւ՝ չի քարտիսագրուիր

Ե․

Արեւը չ'արձակեր ճառագայթներ քայց կու գան օրերը
 ինքնաբերաբար առանց ծնունդ տալու

Խենթի պէս կը փնտռես յիշողութիւնը
 որ առաջ խանդավառ մանուկ մըն էր

Նրբանցքները կը վերածուին սենեակներու
 եւ մանկանոց կը ստեղծեն
 Գիշերը հեքիաթ չի պատմեր
 Հիւանդապահուիներուն անձայն կօշիկները
 ճերմակ լոյսերու պէս

Սեւ սլացիկ մոմեր յոյսը իր դէմքին պարը
 յատակը կը պատ սենեակին
 կը բռնես թաթիկները ուժ կու տան մարմնիդ
 կը դիտես ծաղկեփունջերը խուլ եւ կոյր մանուկներու պէս
 կը ծիծաղին չորս կողմդ
 Կը վերսկսիս սիրել ամէն բանի գոյութիւնը
 խորութիւնը կը լսես կեանքին ուր տազնապղ անցողակի դիթմ մըն է
 Այստեղ պաւակդ կայ
 եւ կը սպասես ոտնաձայնի

Լռութիւնը բոլոր ժամանակներդ կը միացնէ իրարու
 եւ կը սորվիս որ
 տրտմութիւնը ամէնէն ազնուական վիճակը չէ

Վ․

Այս ճամբան ուր նշաններ չկան քեզ առաջնորդող
 Ով որ կը մտնէ լռութեան պատմութեանը կը դնէ
 ծածկելու ընկզմած ապրումներուն ողնայարը
 Մէկը չ'ըսեր որ քալես մէկը միւսին հետ չի խօսիր
 Ոչ մատախուդ կայ որ փարատի
 ոչ քամի կայ որ հանգչի
 Ինկած են ցիրուցան հողաթափեր արցունքներ

digitised by A.R.A.R.@

թէմփոններ զիշերանոցներ մանկաշիշեր
Հով չ'ապրիր այստեղ եւ փշածաղիկները անգամ
իրենց ըմպած տապը վրադ թափել կ'ուզեն
Այս արահետը միշտ խուպան է անդադար կոխկոտուած
հեւի ի հեւ պէտք է անցնիլ

Ճամբան ինկած տերեւները կը պատմեն թէ
ոչ ոք գիտցած է քանի՛ մղոն է
այստեղէն մինչեւ յափտենութիւն եւ այստեղէն մինչեւ անցեալ
Ինչո՞ւ ինչո՞ւ չեն լուսանկարուած այս անդունդները
ուր վրէժխնդրութեան սկիւտներ կը ցատկոտեն
կը քալեն արհամարհանքին ուղղութիւն տալով
եւ կեանքդ կորսուած կատուի նման կը մլաւէ

Ք.

Եւ զիշեր մը կը փակես լսողութիւնդ բոլոր անկիւններէն խուժող
յուսահատութեան եւ մթութեան եւ ողբին
ծունկի չես գար կը կանգնիս սենեակիդ մէջ
եւ կարմրաքիթ արմաւենիի պէս կը բանաս թւերդ

Տէր օգնէ՛ ինծի որ բարի չըլլամ
որ այս թոյնը մատուցողին
պարտադրեմ որ ինքը խմէ խմէ ցմրուր
սպանութեան իւրաքանչիւր բջիջին լեղութեան մէջ պրկուելով
Ան որ կեանքը կը հրամցնէ եւ կը ցուցադրէ մահը
զաղտնի կու տրուած սաղայէլական քրքիջով մը
որ միայն ներս մտնողը կը լսէ
Ան որ մեղմ խօսքերու եւ զգուանքի եւ ներումի
վարդերը քաղելով կ'անցնի մրգաստաններէն
եւ կղպուած դուռներէ ներս ող ակիզումս կը կապակերպէ
Որուն գանկին տարածքին միահեծան կ'ապրի նիւթը
չարութեան մահակը ձեռքին պղտորելով իր իսկ պաւակներուն
ըմպելիք ջուրը մաքուր

Նարսիսիվմի ողնածուծը կը լակէ
եւ ուժ ամբարելու մոլուցքին մէջ
ցորենն անգամ կ'այրէ
արեւին երկարած անոր թւերուն եւ նապանքին մէջ
եւ իր կնոջ տառապանքը քաղցր գինիի նման կը խմէ
յուարճութեամբ
եւ սեղաններու տակէն ռակիներ կը խաղցնէ
որպէսզի յետամնաց մտմտութեան անելի պօրաւոր թակէ անոր դուռը
Օգնէ ինծի որ երկարաճեմ դատաստաններէն դուրս գամ
ինչպէս մտայ
եւ մարդկայնութեան հաւատքի հանգանակին վրայ մխրտած սա
գամերը

հանեմ արիւնոտ աչքերով բայց կարենամ հանել եւ նետե՛լ
 ի վերջոյ
 Օգնէ որ վերյիշեմ կապոյտ ծովերէն հոս հասնող աղջիկը
 եւ այս ճեղքուած մակոյկը ապահով հասցուր միւս կողմը
 ուր պաակներս ժպիտիս եւ զգուանքիս թրթռացումով պիտի մեծնան
 Օգնէ ինձի որ ընդունիմ այս ապահարպանը ոչ թէ իբրեւ
 տոհմական աւանդութեանց խախտում
 այլ՝ գոյատեւման միակ փրկարար նաւակ

Այստեղ ծովերէն անդին
 ամուսնութեան եւ ամուսնալուծման շէնքերը
 միայն աստիճան մըն է որ կը բաժնէ
 Աստիճան մը որ ելք ու էջք չունի
 այսինքն յաղթական ու պարտական չկայ
 Աստիճան մը որ տգեղութեան եւ հրէշութեան քանդակ է
 անծայր անխնայ կոյր

Այս պահն է երբ բնազդներդ հաշուետու կը դառնան
 կը մտածես որ առաւօտը քեզի համար կրնայ չծագիլ
 Յետոյ կը չուսս պաակներուդ պզտիկները
 վերյիշելով տաքով ծննդեան օրերը
 վերյիշելով ապագան որ միամտաբար գծեցիր
 եւ աւապակ մը ամէն գիշեր սրբեց պանոնք

Ինչպէ՞ս ներեմ ինքզինքիս
 Նորահիւս իղձերուս փաթոյթը անոր յանձնելուս
 եւ այդ աստիճանի երախին շարտուելո՛ւն համար

Ը՝

Կը վարմանաս որ ինչ գործ ունիս այստեղ
 որմնանկարներով եւ ատելութեամբ յորդ
 այս սրահին գոյութիւնը չես հասկնար
 եւ այս մարդիկը ինչ կը խօսին բոլորը մէկ
 այսքան երկար եւ վիճարկու եւ մարտունակ
 Շէնքը իր բոլոր ուղղութիւնները կը փոխէ
 բացի աստիճաններէն՝ որոնք անփոփոխ
 քեզ կը հասցնեն շէնքին

Կը հասկնաս որ կը խօսին
 բախտիդ մասին ապագայիդ ճակատագիրիդ
 վերջապէս այն բոլորին որ քեզմէ դուրս են արդէն
 Յետոյ կ'ըսեն որ վաւերացնես
 կը նայիս իրենց խորունկ կը նայիս կը ճանչնաս վերստին
 կը ճանչնաս ցաւը որ փոխանցեցիր իրենց
 եւ կը զթաա

Թուղթ մը կու տան
պայմանաժամ մը կայ
հատուցանելու երապիղ քայքայման գինը

Փափուկ բան մը կը փնտռես
Սուլած պահուն նաւը կը տեսնէ
որ Ցաւը սորվեր է վերջապէս
վառել աչքերուդ օճախը

Ք․

Աշնան գաղջ օր մը պիտի անդրադառնաս
որ օրերը ամբողջանալու փոխարէն հատուածներու բաժնուեցան
Այն ատեն պիտի յիշենք բոլոր բաները որ չբացատրեցինք
կարողութիւնը՝ կարօտնալու ինչ որ մեր մէջ ունէինք
Նաեւ էտթիպմը տունը պարսպող ծառերուն
Գիշերները պիտի խոստանան ոչինչ
բացի վաղուընէ եւ տարբեր կլիմայէ
Կանթեղները փայտէ պատշգամներէն կախուած
կը յիշեցնէին լուսաւորումի կարելիութիւնը
Պիտի փախչիս գիշերները
որպէսզի ձայնաւորները չփախչին
որպէսզի աճին ծաղիկները զորս ցանք էի
անոնց հունտերը չես հանած պարտէպղ կը վարդարէին
Պէտք է նոյնը մնար ինչ որ դուքսն էր
Ներսիսը ոչ ոք տեսած էր արդէն
ձանաչումը պիտի ունենաս նոր դուռներու եւ սենեակներու
երբեմն դադարներու՝ անոնց միջեւ
Նոր մտերմութիւններու գիտակցումը տարբեր նոթի մը վրայ
եւ կարասիները քեզ շրջապատող՝ բարդ են անվստահելի
Օր մը պիտի ուզես նոյն պատշգամը նստիլ
ուր կանթեղները փշրած էիր եւ կակաչները արմատէն պոկած
եւ ափիոսի ու գինիի խառնուրդին մէջ
ի՞նչ եւ ծանօթ երգ մը պիտի թուի
խորհրդագեղ լոյսերը բլուրին՝ նաւերուն ձայնը
որոնք հատուած առ հատուած միշտ պիտի երգեն երգը
մեկուսացումէն ետք եւ մահուընէ առաջ

Ժ․

Տունը կամաց-կամաց կը սառի մեռելի պէս

Փողոցները ինկեր է յոյսը ծակծկած գուպաներով
ասելի եւ անասելի բաներ կը մրմռայ
Տան շուրջ վարդենիներ կային
իրենց խոշոր անքթիք աչքերով՝ ուրկէ լոյսը փախած է
սնամէջ ապագան կը չթեն

Այրիացած է Տունը
այսինքն մոռցած է ամէն բան երկինքի եւ ծովի միջեւ
իր պատուհանները արեւին եւ ամպերուն պատմութիւնները չէին
պատմեր
Ո՛ր փնտռել հաւատքները երբ կոտորեցան նախամայրերուս
պատկերները
:

Դժուարագոյնը գոյամարտն է դուրս գալու այս մոխիրներէն
որովհետեւ երբեք չեն դիմադրեր
ցաւին թանձրութիւնը եւ անգթութիւնը լռութեան
Պէ՛տք է փոխել հաւատքները երբ չենք կրնար ապրիլ անոնց հետ
Նոր սկիզբներու հաւատալու համար
հաւատալու համար
Երանի մարդկութիւն ըլլար մարդկութիւնը որպէսզի չհրհռայի
ճշմարտութեան դոյլերը շալկած

Կրակ մը կայ ինձմէ աւելի երկար է
ուր կը հաւաքուինք բոլորս
երկարուկ շուքեր խաւարտչին նկուղներէն
վախուորած
գոց մարմիններով եւ պատռտած սրտով
շրթունքները կրծոտելով յաճախ չհաւատալով պատահածին
կը պատմենք նախընտրելով լռել
Կը շրջագայինք այս ցաւին մէջ
մտածելով որ կործանարար դեռ ի՞նչ մնաց
Մեր ցաւը թարմ սղոց չտեսած պրակներու պէս
պէտք է կարգի բերել կարդալու համար
Ցամաք սրտով ամբոխը իր փքուռոյց ակփախներով
մեր դիմացն են զաղտագողի ժպիտները
Պիտի չհաւատան որ մենք երկարօրէն կարօտցեր ենք
մահուան փափսութը
եւ կորսնցուցած՝ փափաքելու փափաքը
Պիտի վայրանան որ օր մը կրցեր ենք Ոչ ըսել
առատ ստրկութեան
բռնութեան խարպանին եւ մարդկայնութեան շնչահեղձման
կրցեր ենք Ոչ ըսել կեղծիքին
Ինքնախաբէութեան վախը հեռացուցեր ենք
եւ օրերու հոսքը վերադարձուցեր՝ իրենց իմաստին
կրցեր ենք Ոչ ըսել զայլերու կերպարանքին
ռոնոցին եւ յօշոտման
Ինկեր ենք մահացու անտառին մէջ
եւ չենք մոլորած
Մեր մաշկին տակ կին կայ եւ մայր որեւիցէ թոյն
պիտի չյաջողի անցնիլ անկէ ներս

Աղօթենք հիմա մեր մայրերուն համար

ժա․

Հագեր է այն լազուարթը որ մանկութեանս կը հագուէր
Աչքերը հանդարտ լիճի կանաչութիւնը ունին
Թոռնուհիին զանգուրները կը շտկէ
Մտմտութիւնը՝ կիրակնօրեայ մտերիմ հիւր
կը թափառի սենեակէ սենեակ
Դէմ դիմաց սուրճ կը խմենք
Բարձրաձայն չենք հարցներ բարձրաձայն պատասխաններ
չունինք

Պիտի գա՞յ պիտի ուշանա՞յ լուր պիտի ընէ՞
ի՞նչ ձեռով պիտի նետահարէ այսօր
Եկեղեցիներուն պանգերը համաձայնած են կ'երգեն միասին
որ ներդաշնութեան հանգստութեան եւ Աստուծոյ օրն է
Իսկ երէկ տղաս ցոյց տուաւ
որ Աստուած մօտիկ տեղ մը պահուըտած է
չարութիւն ըրած տղու պէս
Շփացած ինքնաշարժ մը կը ճշայ դուրսը
պողպատ է ճզմուեր է սակայն վիրատուիլ չի գիտեր
Աստուածաշունչերը անկիւն մը նստեր են եկեղեցիներու մէջ
Օրինագիրքերը ձեռնածալ նստեր են դատարաններու մէջ
Ես է որ պէտք է պահպանեմ Տանս դոտը
Մայրս է որ պէտք է քայլ
պաւակներու ձեռքէն բռնած
Ու երբ երեքն ալ իրենց կռնակները դարձուցին աչքերուս
աստիճաններուն կարմիր գորգին վրայ խոշոր սիրտ մը ինկած էր
Մօրս սիրտն էր կարմրաշաղախ
տակաւին նոր նշտրակներէ կարկտնուած
ցաւի գնդիկներով լեցուն որոնք յոյսի նեղուկիկ ու անվերջ
զաւիթները կ'անցնին
Եւ երբ վերադարձաւ / մօրս աչքերը անգոյն էին

ժք․

Վերջն է եւ յոգնած եմ Յոգնութիւնը՝ յիշողութենէն
ուր կը սսկուի օրերուս կծիկը տաքուկ եւ անհիւս
անքնութեան գորգերուն վրայ
Որդեգրեմ եմ անխուճկ դրուագները
չձգեցի որ տունէս դուրս մնան
Անկէ դուրս անքնկալ է ու պաղ
Եթէ երազը ծիածանի պէս
տարին քանի մը օր պարգեւէր իրենց
Արդէն ուրիշ ընելիք չունին կը վախճամ որ մսին
հոս պիտի մնան անկիւններ ունիմ իրենց համար
սպիւապարդ դարման չկայ Ոչ մէկ խօսք
Կանաչ տունը ձորի գագաթին
պատուհանները բաց են եւ անթափանց

առկախեալ՝ դալուկ մայրամուտի նայուածքին դիմաց
 եւ կինը որ փայտէ ձեռքերով
 ընթրիքին համար սոխ կը ջարդէ
 Ո՞վ պիտի համարձակի խօսիլ
 այսքան փափուկ այսքան սարսափած աչքերու

Իր պատուհաններուն դէմքէն վախցած է քաղաքը

Իր պատուհաններուն դէմքէն վախցած էքաղաքը
 Փեղկերը՝ բացուած վիստեր
 սաւաններու մեղքը ծծեր են
 խօսքերը սրտէ պոկուած
 արշալոյսներու աներգ կոպերը փակցուցին
 ցերեկները հալեցուցեր են դրան սեմը

Հիմա միայն վերյուշն է կը տաքցնէ մարմինը
 պառաւին փաթեռած ջալին նման
 Ի՞նչ պէտք է ընել այս ճամբորդութեան մէջ
 անծայր անկայք
 ամէն կայանի երազի կրպակները՝ փակեալ
 ուրկէ թարմ ծաղիկներով եւ անթառամ խօսքերով
 կը քալէին պատանութեան տարիները
 երբ կեանքը խորհուրդ էր մեծ եւ բաւարար
 երբ չէիր գիտեր որ է ներաշխարհիդ ամրահիմը

Կանգներ ես շնչատ
 ինչպէս ծէսի մը պօհը անլեզու
 կը դիտես ինքզինքդ
 անլար ստեղնաշարի նման
 Չկրցար ըսել որովհետեւ չկրցար
 որ կեանքը ո՛չ մեծ է ո՛չ բաւարար
 եւ ոչ սէրն է կատարեալ
 ոչ ատելութիւնը
 այս ցասո՛ւմն է միակ բնակիչը
 յաւիտենապէս յաղթուելով
 յաւիտենօրէն մաքառելով յոյսին կամ դատարկ բանի մը
 խոպանութեան մէջ
 Պատասպարուելով երբեմն իրերու հոլովոյթին մէջ
 բառերու երանգին եւ ձայնի տեսիլին

Ո՞ր դնենք հիմա
 իրենց սեփական գոյնը կորսնցուցած
 մեր գունաւոր աչքերը

ՎԵՀԱՆՈՅՇ ԹԵՔԵԱՆ

Ն. ՊԵՏԻԿՈՒՄԱՆ

Մ Ի Բ Ր Ո Ն Ե Ա Ի Ա

(ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՐԱՐՈՎ)

13

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Կորսուեցա՞ւ անբարոյականը...

(Պահ մը լռութիւն) :

ՕՀԱՆՃԱՆ (ձեռքի շարժումով).— Գնա՛ց...

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Լրբութիւն չէ՞ ըրածը: Կը վայլէ՞: Հրաւիրողը մենք, հիւրա-
պիրողը, մեծարողը մենք, մեկնելն ալ մենք ըլլալու էր: Մենք զինքը
կանչեցինք, որ Շահապարմին գի՞րկը իյնայ: Աս ի՞նչ անբարոյական
աշխարհ է: Ձուկը գլուխէն հոտած է: Պատուաւոր ընտանիքը ձգել,
պատուական բարեկամները լքել ու երթալ քածի մը տունը... Կե-
րած ապուրջ նայէ... Ի՞նչ ըսիր, իշպիտ...

ԻՂՊԻՍ.— Շիտակը ըսելով՝ վրան-բաց խայտառակութիւնը չեմ սիրեր: Ա-
մէն բան դիտողի հով մը առած է, բայց խայտառակութիւնը վար-
պետի պէս ընել չէ սորվեր: Ամօթ:

ԳԵՂԻՍ.— Խայտառակութիւնն անգամ չեորհք մը ունենայու է:

ՕՀԱՆՃԱՆ.— Շատ շիտակ է: Ամէն խայտառակութեան պատուաւոր մեւը
կայ: Խայտառակութիւնը ընելու, բայց վայելցնելու է: Իրեն «աղ-
բար» ըսինք՝ երես ելաւ: Ձէ՛, աս ըրածը կլլուելիք բան չէ: Վաղը
միւս օր, երբ խանութ դայ, պիտի ազուր մը լուսմ: Ի՞նչ ըսիր,
ձանիկ...

ՃԱՆԻԿ.— Բայց ի բաց ընելու չէր: Անբարոյականութիւնն անգամ իր բա-
րոյականը ունի:

ԱՐԻԿ.— Ես ալ իր վրայ խաշոր խաշ մը քաշեցի:

ԲՐԼԱՆԹԻ.— Պաւսօ՛, ձանիկ, պաւսօ՛, Արիկ: Եւ աս խայտառակներն են,
որոնք պիտի դատարանեն, ազնուացնեն ժողովուրդը: Հաղա՛ր աս-
մօթ:

ԷլՊիՍ — Պռաւօ՛, Բրլանթիս: Առանկները բարոյականութեան դասը մենէ՛

առնելու հն:

Բրլանթի — Պռաւօ՛, Էլպիսս: անպատիւ գործը անգամ պատուաւոր ձեւով

ընելու է:

ԷլՊիՍ — Ամէն բանին կերպը կայ, շնորհքը կայ: Աս եղածը բացէ՛ ի բաց

գրան-բաց է:

Գէորգի — Մարդ ամէն բան ընելու է, բայց ընելէ առաջ, վարադոյր քա-
շելու է, ըրած ատենը վերմակ ունենալու է, ընելէն հաջ աս վերաբ-
կուն հաղնելու եւ կոնկրետելու է: Եթէ խաղաղութիւն ընել էր միտքը,
դանէ մեղի հարցնէր, բարեկամ էինք իրեն: Պիտի յանձնարարէի վա-
րագոյր, վերմակ, վերաբկու:

ՃԱՆԻԿ — Ձեւի մասին դադարաւոր չունեցողը՝ հոգիով տնն է:

ԱՅԻԿ — Ձեւը բանաստեղծութիւն է:

Բրլանթի — Պռաւօ՛, Արիկ: Աս ըսածը մեծ խօսք է: Կեանքի մէջ, ամէն

ինչ ձեւագիտութիւն է:

ԷլՊիՍ — Պռաւօ՛, Բրլանթիս: Միշտ խօսքերուդ շատ հաւնած եմ: Կա՛մ
բանաստեղծի պէս կը խօսիս, կա՛մ փիլիսոփայի պէս: Աս անշնորհքն
համար ալ քիչ մնաց տասը կտոր պիտի բլլայիր: Տունէդ-տեղէդ ան-
պամ պիտի ըլլայիր: Ապերա՛խտը...

Բրլանթի — Մերսի, Էլպիսս, որ ամէն բան ճիշդ կը դատես: Անօթի շու-
նը...: Ուշադրութիւն ըրէ՛ք, որ ամէնուս ալ քարեր նետեց, ծաղրեց,
արհամարհեց: Իրաւունք չունի՞մ անօթի շուն ըսելու:

ԱՅԻԿ — Եունը միտ որ տեսնէ, միտին կը վազէ:

Բրլանթի — Բայց մենք շունը անօթի՞՞ ձգեցինք: Միտին տեսանկերը կ'ու-
տէր հոս...

ԷլՊիՍ — Հոս կերտները զառնուկի, եղի միտ էին: Հոն տան հաւու միտ
պիտի ուտէ:

Բրլանթի — Անհոգ եղիք, Էլպիսս, մեր միտը կերաւ, բայց տարբեր կեր-
պով: Իր ուղած ձեւովը չէր կրնար ուտել:

ԱՅԻԿ — Ձեզի մարդարէի պէս խօսք մը ընե՛մ...

Բրլանթի — Խօսէ՛, Արիկ:

ԱՅԻԿ — Հոն, քիչ ատենէն, իրարու միտ պիտի ուտեն...

ԲՈՒՌԸ — Ապրի՛ս, շատ ճիշդ է...

ԱՅԻԿ — Մենք ալ իրենց վրայ պիտի խեղանք:

ԲՈՒՌԸ — Եստ շիտակ, շատ ճիշդ, մարդարէ հոս, Արիկ, մարդարէ:

ՃԱՆԻԿ — Ճշմարիտ բանաստեղծը մարդարէ կ'ըլլայ:

ԱՅԻԿ (ազնուարարած) — Եունը եղի միտը ձգեց, ու հաւու միտ ուտելու գնաց:
Բայց լուր չունի, որ հաւն է, որ պիտի ուտէ շունի միտ:

ՕՀԱՆՃԱՆ — Եստ շիտակ է:

ԲՈՒՌԸ — Իրաւ է:

ԱՅԻԿ — Եսահասարակ մեր վրէժը պիտի լուծէ:

ՕՀԱՆՃԱՆ — Պատժուելու արժանի է: Եղբօր մը, ինծի պէս եղբօր մը ճոխ
սեղանը ձգել եւ այրի կնոջ մը սեղանէն ուտել անամօթ կերպով...:
Ձուտողին հացը՝ ուտողներուն հալալ է: Այսօր, ամէնքդ ալ ճաշի վար
կը դնեմ...

Բրլանթի — Պռաւօ՛ Օհանճանս:

ՕՀԱՆՃԱՆ — Կեցցէ՛ Բրլանթիս: Աս ըսողն ալ Օհանճանն է:

ԲՈՒՌԸ — Ապրի՛՞ Մանկասարեան ընտանիքը:

(Զամգահ: Ելալիս կը բամայ դուռը: Կը մտնէ վարդամը տխրաբեամբ),

ՎԱՐԴԱՆ.— Մեր զոյաղ բնկերը զնա՛ց...: (Աքցումքը կը սքըէ):
 ԲՐԷՆԻՔԻ.— Մինչեւ ո՞ւր գացիր հետը:
 ՎԱՐԴԱՆ.— Երբ մեր փողոցի ծայրը հասանք, մարշէճի Արասլը անցնում էր իրա կառքով: Մեզ կառքի մէջ առաւ...
 ԷԼՊԻՍ.— Հարկու, փեսան կառքով երթալու է հարսին:
 ՎԱՐԴԱՆ.— Ախր, թողէ՛ք որ խօսքս վերջացնեմ:
 ՕՀԱՆՃԱՆ.— Ե՛կէ՛... Խօսքը... Խօսքը...
 ՎԱՐԴԱՆ.— Յետոյ էլ երեքով զնացինք կայարան:
 ԲՈՒՐԸ.— Կայարան... կայարան...
 ԲՐԷՆԻՔԻ.— Ո՞ր կայարանը...
 ԷԼՊԻՍ.— Ծառասպարտին կայարանը:
 ՎԱՐԴԱՆ (խօստ).— Ասում եմ՝ զնացինք կայարան: Մեր Բաթլէնը տաքը կայարան չունէ: Միշտը մի տնտէր կայարան աւ:
 ՕՀԱՆՃԱՆ.— Ըսե՛ր է Ծառասպարտին չգնա՛ց:
 ԷԼՊԻՍ.— Ծիտակը տանձ է եղեր:
 ՎԱՐԴԱՆ.— Եթէ Ծառասպարտին զնար, պիտի տսէ՛ք, թէ անպատիւ աւ:
 Հիմի որ կայարան զնաց, տեսէ՛ք էք, թէ տանձ աւ: Ձէ՛ք տմայում...
 ԲՐԷՆԻՔԻ.— Պատմէ՛, պատմէ՛:
 ՎԱՐԴԱՆ.— Երբ էստեղից դուրս եկանք, ես էլ կարծում էի, թէ Ծառասպարտի մօտ է գնում: Բայց դրան առաջ, ասաց, թէ կայարան պիտի գնանք: Եւ մարշէճի Արասլի կառքով զնացինք կայարան: Տո՛մտակ վերցրեց Փարիզի համար: Գնացքը եկաւ: Համբուրուցինք, բաժանուցինք: Տղու նման լալիս էի...
 ՕՀԱՆՃԱՆ.— Ըսել է՝ Ծառասպարտին մօտ չգնա՛ց:
 ՎԱՐԴԱՆ.— Նա հիմա լիտն է պնում: Էնտեղ զնացքը պիտի փոխի ու պիտի գնայ Փարիզ:
 ԲՐԷՆԻՔԻ.— Աղուէսի խորամանկութիւն է ըրածը: Երկու վկայի առջեւ չոգեկառք առած է, որ առաջին կայարանէն ես դռնայ ու Ծառասպարտին երթայ...
 ՎԱՐԴԱՆ.— Իս ի՛նչտե՛ն էք կասկածում: Գուրբը, դրան առաջ, ես ինձ քացարեց իրա սիրտը: Նա ասաց.— «Ճիշդն ասելով՝ ուզում էի գնալ Ծառասպարտին: Խոստում էլ տուել էի: Բայց, ասաց, դալթաղութեան Գողգոթան է սպասում, խայր կը հանեն ինձ»: Ասածը ճիշդ աւ: Հայտնիք խիտ ա իրա մշակների հանդէպ: Հայտնիքն անողորմ աւ: Ուզում ա, որ իրա դրողը ամէն տեսակի Ծառասպարտի կեանք ապրի: Վա՛յ թէ հայ գրողն ու գործիչը մի փոքրիկ պակասութիւն տեսն, բղտաւում են, փոթորիկ են հանում ու տարիներով յիշում, դատապարտում: Մի բան էլ ասաց, որ իմ սրտին միտեց խանչալի պէս: Ասաց.— «Վարդան ջան, մեր ժողովուրդը օւղում ա, որ իրա գրողները լինեն արծիւներ ու թռչն ու ապրեն օդով: Մեր ժողովուրդը չի ների՝ եթէ արծիւը մի բան ուտելու կամ մի բան վայելելու կարեքեց դրդուած՝ վար իջնի իրա օդային բարձունքից: Գրողը հարկ է մնայ վերը, օդի մէջ, կայծակների կրակների մէջ, ամպերի մէջ, ասանց անունդի ու սիրտի: Արծիւ գրողի համար բաւական չի հանճար լինել, հարկ է լինի

Հերոս ու մարտիրոս, եւ Հրաշագործ, որ գիտենայ զաղանիքը օգով
ու քամով օտարելու: Ահա՛, էս բոլորից յետոյ (իսկաւ) նամարդ ա
նա՛, որ դէմ ա խօսում ընկեր Պարոյրի: Ես պրծայ...

Էլ Պի՛ւ — Մենք ալ մարդուն մեղքը առինք:

ՃԱՆԻԿ — Ես՝ շիտակը յուզուեցայ:

ՕՀԱՆՃԱՆ — Ես պարապ աեղը մէկու մը «աղբարտ» չեմ ըսեր: Սիրտս վեր
ելաւ:

ԳԿԴԻՈՆ — Կամքի տէր է եղեր. ո՛վ ինչ կ'ուզէ թող ըսէ:

ԱՐԻԿ — Ես ոչ մտադրած էի իր վրայ «Երանի տակը» դրել: Ա՛լ չեմ գրեր:

ՎԱՐԴԱՆ — Դու աւելի լաւ կ'անես, որ հէ՛չ չգրես:

ԱՐԻԿ — Դուն ինչո՞ւ կը գրես...

ՎԱՐԴԱՆ — Ես իմ չափը գիտեմ: Ես աշուղի օյնբազուկներն եմ անում:
Իմ արածը պարապ վախտի խաղալիք ա: Իսկ դու, որ ուզում ես բարձր
թռչել, մեղք ես, Բրաւա, կ'ընկնես, ու քո գրչի վրայ կ'ընկնես:

ՕՀԱՆՃԱՆ — Վարդան, ձգէ ատ խօսքերը: Դուն ան ըսէ, թէ՛ նամբու ծախս
ունէ՞ր:

ՎԱՐԴԱՆ — Ճիշդ հարկ եղածը: Որ փարիզ հասնէր՝ փող չէր մնալու քովը:
Ինչ որ կար վրէժ, իրան առնեցի: Խոստացաւ մի օր յետ ուղարկել:
«Զեմ ուզում», ասացի: Կոտակեցինք: Մի բան էլ Արտաշէն տուեց. բռնի:

ՕՀԱՆՃԱՆ — Ամօթ եղաւ, մեղք եղաւ...

ՃԱՆԻԿ — Բարեկամներ, քիչ առաջ, լաւ մը բամբասեցինք զինքը, լաւ մըն
ալ նախառնելով...

ՎԱՐԴԱՆ — Ես՝... վա՛յ ձեզ՝ զգացմունքի, զաղափարի քամէլիոններ:

ՃԱՆԻԿ — Վարդանը եկաւ ու խնդիրը պարզուեցաւ: Հիմա արդար է, որ
մենք մեզ բամբասենք: Նուրհան Պարոյրը, մեր քաղաքը գալով, ճանչե-
ցաւ միայն տասը հոգի: Եւ տեսաւ, որ տասնէն ինը հոգին գրոց-բրոց-
ներ են: Մենէ ամէն մէկը, ձեռքը ձեռագիր տետրակ մը, Պարոյրին
վրայ վազեց: Մենք, մեր բազմաթիւ ողորկութիւնները իրեն ներկա-
յացնելէ զատ, մեր մտքին գանձութիւնն ալ ներկայացուցինք իրեն՝
սպասելով իրմէ հոգեստ: Խօսինք փաստերով: Արի՛կ Կորեան Հրամ-
ցուց իր ոտանաւորներուն անտիպ տետրակը: Վարդան Մենիք Աբրա-
համեանցը Հրամցուց իր աշուղական տաղերը: Տիկին Բրլանթին Հրամ-
ցուց քանի մը քերթուած: Տիկին Էլզիբէտ Հրամցուց վիպակ մը: Գէ-
ղէտներ Հրամցուց իր գաւառին պատմութիւնը: Մարամ Եմաւանեանը
ներկայացաւ իր բնական ուսումնասիրող եւ ուղղեց հարցումներ: Օհանճա-
նը Հրամցուց իր ինքնակենսագրութիւնը, մինչեւ իր ամուսնութիւնը:
Գիղեցիկը ըսէ՛ թէ՛ իմաստասէր է, թէ՛ պատմագիր, թէ՛ քերթող,
թէ՛ քննադատ. մտքի փերեղակ մը: Ես ալ երկու թերթի թղթակից եմ:
Միայն Շահասպրամն է, որ իր բոլոր մեղքերուն մէջ՝ գրիչ ձեռք ա-
ռած ըլլալու մեղքը չէ գործած: Ան միայն մուսա է, եւ Պարոյրը ի-
րաւունք ունէր իննի ըսելու, թէ՛ հայերը պրախտի քանսէրէն կը տա-
ռապին: Թէ՛ ամէն հայ անմահանալ կ'ուզէ՝ ինքզինքը խայտառակե-
լով: Հիմա ուրիշ բան մտիկ ըրէք: (Գրպանէն կը հանէ տետրակ մը
ու կը բացայ Էջ մը): Օր մը, իրմէ խնդրեցի, որ տետրակիս մէջ քանի
մը մտածումներ արձանագրէ: Ահա թէ ինչի՛ր գրեց... Վեր մէջ ամէն
կարգաւ-դրել գիտցող՝ կը զտնայ դրոց: Արեւելահայերէնի մէջ կար-
գաւ-դրել գիտցողին կ'ըսեն զրազէտ: Այսպէս, արեւելահայերէնը մեն-
ծիմարտութիւն մը կը պարուանակէ: Մեր մանկապարտէզի մանուկները
զարդէտն են: Գրազէտը երբ երիտասարդ է՝ քանատեղծ է, իսկ երբ

ծերտնայ, քանտեսեղծ ըլլալէ զատ, կը դառնայ յուշագիր, ազգա-
պիր, հրապարակադիր, յղատմագիր: Ասանկ հեղինակաւոր ժողովուրդ
ո՛չ հղած է, ոչ ալ պիտի ըլլայ: Սուս ալ պատճառներէն մէկն է մեր
դիրտը չհաւնելուն, չհանդուրժելուն: Ահաւասիկ ուրիշ մը. — Վիենք
հրեք-չորս միլիոնոց դրող-քերթող ազգ մըն ենք: Պէտք ունինք առ-
հուգն քառասուն միլիոնոց ազգի մը, իբրեւ ընթերցող: Ահա հաս
մըն ալ, որ սեւ աղամանդ մըն է — Վիեն մէջ, գիրք կարդացողները
գիրք չեն գնէր: Իսկ գիրք գնողներն ալ չեն կարդար: Ունինք նաեւ
պատկառելի մեծամասնութիւն մը, որ ո՛չ կը գնէ, ո՛չ կը կարդայ:

ՎԱՐԴԱՆ. — Ետտ ճիշդ ա...:

ՃԱՆԻԿ. — Ահա հատ մըն ալ. — «Ետտեր, աղբուրտ մը ճարելու համար, ի-
բենց ձեռքը առիւծին կլափին մէջ կը խոթեն: Հայ դրաղէտը իր գլո՛ւ-
խը խոթած է առիւծին կլափին մէջ: Հայ դրաղէտը բացօթեայ կրկէսի
մը բոլոր մասնապիտուկներն զէտք է գիտնայ. — գաղանազուսպ,
աճապար, միմոս, ժուրացկան, պնակ պարտցնելով սակաւաթիւ հան-
դիսատեսներուն մէջ: Սուս հասարակ վերջինք. — «Գրեթէ բոլոր հա-
յերը դրոց-բրոցներ են ու կը մշակեն գրականութեան բոլոր ճիւղե-
րը. — բանաստեղծութիւն, յուշ, վէպ, ազգադրութիւն, հրապարակա-
դրութիւն, իմաստասիրութիւն, քննադատութիւն, հաւային: Մէ՛ղք որ
միայն նոսմակ դրել չեն գիտեր»:

ՕՀԱՆՃԱՆ. — Իմ դիտարմս ան է, որ մենք պզտիկ մնացինք...

ՎԱՐԴԱՆ. — Փոխանակ ասելու (ծաղրական ձեւով) «պզտիկ մնացինք», դու
որ նրան քո հղբայրն էիր յայտարարում, մեծացիր, մի ժէպի արա՛:
Մարդը, մանր դողերը թով քովի բերելով, վերցրեց ամսօր: Դու պար-
տաւոր ես վճարել...

ՕՀԱՆՃԱՆ. — Եղածը հղած է: Ա՛լ ուշ է: Ի՞նչ ընեմ: Ձէի դիտեր, որ կը
մեկնի:

ՎԱՐԴԱՆ. — Երբեք էլ ուշ չի: Վաղը (ծաղրական) քո հղբորը մի տառը հազա-
րանոց մանտա ուղարկիր:

ՕՀԱՆՃԱՆ. — Հէ՛... Ի՛ր՛ի՛ր՛նչ... Ը՛ր՛ը՛ր՛ա՛ր...

ՎԱՐԴԱՆ. — Ոչինչ չտացի: Ձեռքս՝ մեռնեա սրտի կաթուածից: Դու դեռ
ազգին ու մարդկութեան հարկաւոր ես:

ՕՀԱՆՃԱՆ. — Աս ծառայող չէ, ծուռ է:

ՃԱՆԻԿ. — Թէեւ ծուռ քանակէն շատի գիծ չ'եւել, կ'ըսեն, բայց ծուռ հ-
ղողէն է, որ շատիկ խօսք կ'ելլէ:

(Դրան գնացակը կը հնչէ ու ժգնօրէն եւ երկարօրէն: Ընդհանուր ցըմ-
ցում):

ՕՀԱՆՃԱՆ. — Ո՛վ է... ո՛վ կ'ընայ ըլլալ...: (Վարդանին)՝ Պարսպ-պարսպ
խօսելուդ, գնա՛, դուռը բաց:

ՎԱՐԴԱՆ. — Շու գուռը բաց կ'անեմ: Բայց ո՛վ պիտի բաց անի քեզպէսների
հոգու կզպուած դուռը:

(Վարդան կը վաւրայ քանալ դուռը: Եւ մտնէ Եանապարամիմ հետ,
որ տակն ու վրայ է հղած, խնայադրած կիսովիմ):

ԵԱՆԱՊԱՐԱՄ. — Եիտա՞կ է Արտաշին ըսածը...: Եիտա՞կ է...: Պարտը
գնա՞ց...: Ըսէ՞ք, չ'իտա՞կ է...: (Ընդհանուր լռութիւն): Ըսել է՝ դը-

նայց... Կենթանցէն փախչելու պէս գնաց... Եւ ի՞նչ որ եղաւ՝ ինծի՛, մինակ ինծի եղաւ... Ես... ես իրմով կարգի պիտի մտնայի, իրմով հայերէն պիտի սորվէի, իրմով հայ պիտի ըլլայի, իրմով բախտուոր պիտի ըլլայի... գլուխը պիտի հանգչեցնէի... Զկրցաք պատահել... մէկդ վեր քաշեցիք, մէկդ վար... ընկեր եղաք, բարեկամ եղաք, աղբար եղաք, բայց անկեղծ չեղաք... իր ի՞նչ ըլլալը չտեսաք, իր շունեցածը տեսաք... այսպէս ըրիք, որովհետեւ հայեր էք, կը հասկնա՞ք... հայե՛ր...

ՎԱՐԴԱՆ (Բովլը, կէս մը գրկելով, յուզուած) — Ծիչդ ա, քոյրիկ ջան... ի՞նչ արած... Էսպէս ա քամբախտ հայութիւնը... Ելի մեր փոքրիկ աղղը մեծ ա... Էնքա՛ն կրակ, էնքա՛ն դժոխք իթէ մի ուրիշ աղղ տեսնէր, ձեան պէս կը հալուէր կամ կը լինէր մոխիր ու մոխր... Բայց հայութիւնը կայ, քոյրիկ ջան... Եթէ ակարներ շատ ունի, աղամարդիկ էլ ունի... Եթէ հիւանդներ շատ ունի, բժիշկներ էլ ունի, թէեւ ափսո՛ս, իրա բժիշկների մէջ էլ հիւանդներ շատ կան... Եթէ ցաւազարներ շատ ունի, հանճարներ էլ ունի... Էսպէս ա հայութիւնը... Հակասութիւն, հակամարտութիւն, հանելուճ... Կեանքի պէս ա հայութիւնը, եւ հայութիւնը կեանք ա... Եստեանապէս շարժում ա, շինող շարժում ա... Ափսո՛ս, որ շատ անպատէ էլ շինում ա՝ ինք իրան քանդելով... Էսպէս ա հայութիւնը...

ՇԱՀԱՍԳՐԱՄ (լալագին) — Զսիրե՛ց ինծի... ի՞նչ ըսաւ ինծի համար... ի՞նչ ըսիք ինծի համար...

ՎԱՐԴԱՆ (գրեթէ գրկած նահապարամբ) — Ազիդ քոյրիկ ջան, Պարոյրը առայց, որ սիրած ա քեզ, թէ շատ էր ցանկանում քեզ հետ լինել, բայց փախչաւ, որ խալը կը հանեն իրան։ Թշնամիներ ունի, նախանձոտներ էլ ունի։ Մերոնք ե՛ւ բռնակալ են, ե՛ւ ազատասէր, ե՛ւ լաւ, ե՛ւ վատ, շատ բաների ընդունակ են, խառնակութիւն կ'անեն... Մերոնք էսպէս են... Մի ծայրից շատ են քաղցր, կոթի միւս ծայրից շատ են անհամ։ Մի փոքրիկ բան ու փոթորիկ... Էսպէս ա հայութիւնը... Էստ, անդունդ... Մենք Միջբոնեգիւ... հայութիւնը...

ՇԱՀԱՍԳՐԱՄ (լալագին գայլաբայով) — Հայութիւնը, հայութիւնը... Քանի կը մօտենամ՝ փախչել կ'ուզեմ, եւ քանի կը փախչեմ՝ մօտենալ կ'ուզեմ... (Դուրսը կը դնէ վարդապետի աւելի աւել կը հեկեկալայ)։

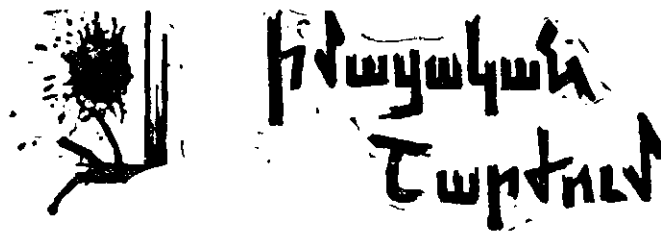
ՕՀԱՆՃԱՆ — Աս ըսողը Օհանճանը չէ, բայց ըսածը շիտակ է։

(ՎԱՐԱՅՈՅՐ)

(Վ Ե Ր Զ)

(Շար. 8 եւ վերջ)

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Ջ. Խ Տ Ը Շ Ե Ա Ն

Յ Ո Ւ Ծ Ա Ր Զ Ա Ն Ը

ԽՆՁ Է ՅՈՒԾԱՐԶԱՆԸ

Յուշարձանը այն յուշն է, որ արուեստագետը շոշափելի վիճակի մէջ կը դնէ իր իսկ ժողովուրդին ուրախ կամ տխուր ապրումները միջոցին մէջ, եւ պատմութեան տարածքին:

Յուշարձանը այն բաց գիրքն է, որ ինքզինքը կը կարդայ ժողովուրդի մը սերունդին, ամէն վայրկեան ինքզինքը նորոգելով բոլոր հոգիներէն ներս:

Յուշարձանը պատգամ մըն է մարդոց հոգիներուն պահանջին, ուր մարդ լուռ զոհուակութեամբ մը կը պահէ զայն սրտին խորը:

Յուշարձանը սերունդները շղթայող անբակտելի կապն է:

Յուշարձանը անցեալի սերունդներուն ապագայ հայելին է:

Յուշարձանը այն պատգամն է, որ իր ժողովուրդին մտքերը եւ հոգիները կը շաղկապէ, ասպագայի անակնկալ հեռանկարներու դէմ:

Յուշարձանը մարդկային յարգանքի զգացումի ստեղծման մեծագոյն ապրակն է:

digitised by A.R.A.R.@

ԻՆՉ Է ՎԵՐԱՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Վերացականութիւնը հոգիին ենթագիտակիցին շօշափելի դրսեւորումն է:

Արուեստը մարդկային վերացական պագումներու արտայայտութիւնն է, պագումներ, որոնք կարելի է դրսեւորել լաւագոյնս երաժշտութեամբ կամ պարով:

Երաժշտութիւնը արուեստներուն ամէնէն անշօշափելին է եւ ատոր համար ալ ամէնէն բիւրեղը:

Գրականութեան մէջ բանաստեղծութեամբ կարելի է ստեղծել այն վերացականութիւնը անբացատրելի, որ գոյութիւն ունի մեծ երաժշտութեան մէջ:

Միքէլ Անճելլօ իր կեանքի հասունութեան շրջանին միայն ունեցաւ վերացականութեան անբացատրելի պագումը, իր Բիէթթաներէն, Դաւիթէն եւ Մովսէսէն վերջ:

Միքէլ Անճելլօ չորս դարեր առաջ ընտրեց գերիներու ամբողջ շարք մը, եւ ձգեց բոլորն ալ անաւարտ, պիւրէնք բանտարկող ժայռակոյտերու մէջ, եւ հոն է, որ հանճարին գործերը սկսան չիսօսիլ յստակօրէն, ինչպէս Դաւիթը կամ Մովսէսը, այլ դիտողին հոգիին մէջ սկսան ստեղծել այն գեղեցիկ, անբացատրելի վերացական մթնոլորտը, որ երբեք չի կրկնէր ինքզինքը, այլ, ընդհակառակն, մեկ կախարդանքով մը կը ձուլէ ժայռին անյատակութեան դիտողը, առեւանգելով պայն իր մէջ:

Միքէլ Անճելլօ հասաւ վերացականութեան մը սկզբնաւորութեան, ինչ որ ուրիշներ հասան չորս դար ետք միայն:

Օկիւսթ Ռոտէն, ֆրանսացի մեծագոյն արձանագործը, մեկնեցաւ այն մեկնակէտէն, ուր հասած էր Միքէլ Անճելլօ, բանալու համար վերջնական գիտել վերացականութեան:

Ռոտէն անձամբ կը վկայէ այս իրականութիւնը:

Պ. Ռոտէն՝ հոս կը յայտնաբերուի հանճարին հակայաջայլ ուստումը 15րդ դարէն 19րդ դար:

ԱՐՈՒՆԵՍԸ ԵՒ ԱՐՈՒՆԵՍԱԳԷՏԸ

(ՎԵՐԱՐՈՒՆԵԱԿԱՆ ՓՈՐՁԵՐ)

Արուեստը, արուեստի գործէն բխող անտեսանելի եւ անշօշափելի այն փոփոխութիւնն է, որ, դիտողին տեսողութենէն անցնելով՝ կ'իջնեն հոգիէն ներս, հաճելի այրուածք մը ստեղծելով:

Իրական արուեստի գործ մը պէտք է ցնցէ դիտողը մէկ տասներորդ երկվայրկեանի մը մէջ իսկ:

digitised by A.R.A.R.@

Արուեստի գործի մը բացատրութիւնը չէ, որ կ'իմաստատորէ զինքը, այլ, ընդհակառակն, անմիջական հաղորդումէ մը ետք է, որ կը կարօտի բացատրութեան, եթէ պէտք ըլլայ բացատրել զայն:

Գիտակիցի եւ ենթագիտակիցի խառնուրդովն է, որ կը կազմուի արուեստի գործ մը:

Առանց ենթագիտակցութեան՝ վերացականութեան, արուեստի գործը մաթեմաթիկ է միայն. մինչ արուեստը կը սկսի անկէ ետք:

Նոթերու, գոյներու, ֆորմերու, շարժումներու, բառերու յարաբերականութեամբ ստեղծուած կայծն է, որ կը ստեղծէ արուեստի ալիքը միջոցին մէջ, ուր մարդ կը հաղորդուի անխուսափելիօրէն:

Այն ինչ որ կը բխի արուեստագէտին հոգիին իրական ապրումներէն, ան միշտ դրական է, իրաւ է եւ հաղորդական բոլոր ժամանակներու համար, ինչ դպրոցի ալ պատկանի:

Նկարիչին եւ քանդակագործին համար իր արուեստի գործը այն է, ինչ որ է երաժիշտի մը համար ձայնապնակը, ուր կ'արձանագրուին իր զգացումները՝ հրամցուելու համար ժողովուրդին:

Ժողովուրդն է, որ պէտք է հետեւի արուեստագէտին եւ ոչ թէ արուեստագէտը ժողովուրդին:

Եթէ պատահի հակառակը, արուեստի գործը կրնայ նմանիլ անշարժ ջուրի մը, որ դատապարտուած է լճանալու, ճահճանալու:

Հանճարեղ արուեստագէտը այն ալիքինիստն է, որ կը բարձրանայ գագաթն ի վեր, բոլորէն արագ, բոլորէն առաջ, հասնելու այն իրականեան բարձունքներուն, ուր յաճախ առանձնութեան ճակատագիրը կը սպասէ իրեն:

Իրաւ արուեստագէտը յաճախ իր հոգիէն ներս, գաղտնի, իր արուեստին հաւանածողն է, որովհետեւ ան քաջ գիտակցութիւնը ունի արուեստին մեծութեան եւ անհունութեան:

Արուեստը անհուն է՝ ինչպէս տիեզերքը. արուեստագէտին ծանօթ է միայն մինչեւ այն սահմանը, ուր հասած է ինք:

Հանճարի մեծութիւնն է, որ կը սահմանէ արուեստի տարածքը այն չափով, որքան կտրած է ան:

Առնենք Միքէլ Անճելլոյի եւ Ռոտէնի հանճարեղ քանդակները, որոնք սկսան տեղէ մը, վերջակէտէ մը, ուր ուրիշներ հասած էին, իսկ իրենք նոյն մեկնակէտէն մեկնելով հասան աւելի հեռու կէտի մը, կամ աւելի ճիշդ՝ մեկնակէտի մը, որ տակաւին կը մնայ փակ, մինչեւ յաջորդ գերհանճարներու յայտնութիւնը:

Միքէլ Անճելոյի հանճարին կարելոր ազդակներէն մէկը եղած է իր հաւատքը:

Հաւատքը հիմնաքարն է արուեստին, որ դարերու ընդմէջէն վերած-
ւած է յարաբերական վիճակի:

Առանց հաւատքի աշխատանք մը արուեստի աշխարհի մէջ կը դադրի
արուեստի խորհուրդը ունենալէ:

Հաւատքը արուեստագէտին հոգիին մէջ կը ստեղծէ իր ստեղծելիք ար-
ւեստին անմահութիւնը:

Հին եգիպտական արուեստի մեծութեան խորհուրդը կարելի է բացատ-
րել միայն արուեստագէտներուն ունեցած հաւատքով:

Այն ժողովուրդը կամ անհատը, որ չունի յարաբերական հաւատք, իր
ստեղծած չակերտուած արուեստը կը մնայ նիւթեղեայ, իսկ մեզի ծանօթ է,
որ արուեստը կը սկսի նիւթեղենէն ետք միայն:

Բժշկութիւնը, որ գիտութիւն մըն է, դարեր շարունակ իր փնտռոտու-
թեան ըրած է ֆիզիքական շօշափելիութեանը մէջ:

Մինչ այսօր, սկսած է փոխել իր անտաճանաչումի ոճը, մտնելով ան-
ձին հոգեկան աշխարհէն ներս:

Քրիստոսէ առաջ մեզի ծանօթ բոլոր աստուածներու երեւակայական ար-
ձաններու զեղարուեստական ոճաւորումը կը համապատասխանէ այսօրուան
քանդակագործներուն ստեղծագործական ոճաւորումին:

Դարձեալ հաւատքն է եղած դրդապատճառը այս երեւոյթին:

Եւ այս քանդակները տասնեակ դարեր ետք, սկսած են ծառայել իբրեւ
ներշնչման աղբիւր արդի քանդակագործին:

Երկու մեծ արուեստագէտներու արուեստի ըմբռնողութեան տարբերու-
թիւնն է արուեստի բաժինը իրենց գործերուն մէջ:

Օրինակ՝

Ռէմպրանթի եւ Ռիպէնսի անհատական ըմբռնումները, որ կը դըր-
ձնուրուն իւրաքանչիւրին պատասաններուն մէջ:

Այս երեւոյթն է եղած պատճառը, որ մեծ արուեստագէտներ եղած են
յաճախ գէշ քննադատներ, որովհետեւ անոնք կառչած կը մնան իրենց ար-
ւեստի հասկացողութեան կուռքին:

Երկու հանճարեղ նկարիչներու՝ Վան Կոկի եւ Լոյկէնի կեանքի բարե-
կամութեան խզումի պատճառներէն մէկը եղած է նոյն երեւոյթը:

Սեպան, որ տպատրապաշտ դպրոցի երեք հիմնական սիւներէն մէկը կը համարուի, ըսած է.

- Վան Կոկի նկարչութիւնը խենթութիւն է անելի քան նկարչութիւն; Ֆրանսացի նկարիչ Թոլուզ Լոթրէք ըսած է.
- Լուվր թանգարան կոչեցեալը գերեզմանոց մըն է նկարներու եւ քանդակներու, որ արժանի է միայն հրկիպուելու:

Քանդակի մը կամ պատանոյ մը արուեստի բաժինը այն մասն է, որ կը պատկանի միայն արուեստագէտին եւ ոչ թէ բնութեան:

Որովհետեւ բնութիւնը հաւասարապէս կը պատկանի բոլորին, եւ նոյնն է բոլորին համար:

Արուեստագէտը կ'աննէ պայն եւ իր մտքի ու հոգիի ֆիլթրասիոնով կը հրամցնէ մարդկութեան:

Ճիշդ հոս է, որ կը կատարուի ստեղծագործութիւնը, եւ ոչ թէ վերարտադրութիւնը բնութեան, ինչ որ յիշեցինք վերը:

Մեզի ծանօթ է, որ ստեղծագործութիւն բառին արմատը ստեղծումն է. իսկ ստեղծելը, ըսել է քան մը ոչինչէն:

Աստուած ստեղծեց տիեզերքը եւ ոչ թէ ընդօրինակեց պայն ուրիշ տիեզերքէ մը:

Բանաստեղծը քանն ստեղծողն է, իսկ թղթակիցը՝ վերարտադրողը:

Բոլոր արուեստներու մէջ գոյութիւն ունին երկու միջոցներ.

ա. — Նիւթը բնութեան,

բ. — Ստեղծագործական բաժինը արուեստագէտին:

Եթէ կ'ուզենք արուեստի բաժինը անելոցնէլ գործին մէջ, անպայմանօրէն պէտք է նուազեցնենք կարեւորութիւնը նիւթին:

Այսպէս է ցոյց տուած արուեստի հոլովոյթը դարերու ընդմէջէն:

Քանդակագործին քանդակներուն ապրումը պէտք է գայ ներսէն. Ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս իրական դերասանի մը խաղարկութիւնը, որ կու գայ ներսէն:

Պատանոյ մը յաջողութիւնը հաստատելու լաւագոյն միջոցը պայն շըն է հակառակ վիճակի մէջ:

Եթէ շրջուած վիճակի մէջ իր գեղարուեստական եւ գեղագիտական կողմը չկորսնցնէ, կը նշանակէ, թէ չաջող գործ մըն է անիկա, որովհետեւ, այդ վիճակին մէջ կորսուելով բնութեան բաժինը՝ կը մնայ զուտ արուեստագէտին ստեղծագործական մասը:

Ազատութեան եւ յակերտուած խենթութեան որոշ չափանիշի մը ներկայութիւնը արուեստագէտին գործին եւ կեանքին մէջ, անհրաժեշտութիւն մըն է:

Առանց ատոր, ան պիտի նմանէր կարգապահ այն մարդուն, որուն յաջողութիւնը կեանքի մէջ դատապարտուած է սահմանափակ մնալու:

յ Ինքն արուեստը շօշափելի եւ բացատրելի ըլլար այնպէս՝ ինչպէս մաթեմատիքը, մենք այսօր հաւանաբար ունենայինք հազարապատիկը այն արուեստագետներու թիւին, որ ունինք այսօր:

- Արուեստի թեքնիքն է, որ կարելի է միայն ուսուցանել, այդ նոյնիսկ ենթակայ է յաճախ փոփոխութեան հանճարներու կողմէ:

• Արուեստագէտը կը նմանի այն մեղուին, որ կեանքի բոլոր ծաղիկներու հիւրը ծծելով կը գոյացնէ մեղրը՝ հրամցնելու ժողովուրդին:

Արուեստագէտը այն մարդն է, որ մարդկութեան կը հրամցնէ իր իսկ հոգիին անձանօթ քաղցրն ու լեղին: Եւ ապրումներու այն մարգագետինները ծաղիկներով եւ տառասկներով, որուն վրայ մարդ կը քալէ յաճախ՝ առանց գիտնալու փուջին ցաւը կամ ծաղիկին բոյրը:

Մեծ է այն արուեստագէտը, որ կ'երգէ իր ժամանակը, քայց աւելի մեծ է ա'ն, որ կ'երգէ իր ապագան, որ ներկան է իրեն համար:

Դարձեալ մեծ է ան, երբ քիչեր կը հաղորդուին իրմով եւ շատեր կը մնան անհաղորդ: Որովհետեւ օր մը այդ քիչերը պիտի ըլլան շատ եւ շատերը քիչ:

- Արուեստագէտը այն շեփորողն է, որ կ'արթնցնէ քնացող հոգիները, եւ կը գինովցնէ արթնցածները ամենաապնիւ գինիով:

Իրաւ արուեստագէտը, համայն մարդկութեան, իր ժողովուրդին եւ իր անձին թաքուն մնացած պզտումներու աղաղակողն է:

Միաժամանակ մարդուն հոգիին հայելին է եւ մարդ պիտի չկարենար տեսնել ինքզինք առանց այդ հայելիին:

Ան ինքզինքը թաթխելով գինիին կամ քացախին մէջ, ինքզինքը կը հրամցնէ մարդկութեան: Մարդկային է ան, որ միաժամանակ կը սիրէ քացախի թթուն գինիի քաղցրութեան հետ, որովհետեւ մէկը ծնունդն է միւսին եւ առանց միւսին մէկը չ'իմաստաւորեր իր ինքնութիւնը, ինչպէս լոյսը մութի բացակայութեան, եւ մութը՝ լոյսին:

- Իրաւ է ան, երբ ան կը ճամբորդէ ինքն իր մէջ, ինքզինք ճամբորդեցնելով կեանքի մէջ:

• Իրաւ է ան, երբ կը ճանչնայ ինքզինքը եւ կը ձուլուի իր կուտին՝ իր սրտանստին մէջ:

Ուրիշներու հոգիին կուտը չի կրնար միաձուլուիլ իր արուեստին:

Իր հոգիին կուտէն է, որ պիտի ծնին իր աղաղակները, եւ աղաղակ մը երբեք չէ եղած անհաղորդ բոլոր հոգիներու համար, որոնք կը մնան յաճախ լուռ, մինչեւ պիտենք քերող ձեռք մը:

Արուեստի թափանցումը կ'ըլլայ սրտէն միտք եւ ոչ թէ մտքէն՝ սիրտ:

Արուեստագէտը այն դիտողն է, որուն տեսողութիւնը կը թափանցէ ովկիանոսի ամէնէն խորը քնացող անձանօթ հրաշալիքները:

Արուեստագէտը լուռ հոգիներու հոգետուն է, որուն մարդ կ'ունկնդրէ հոգիին ականքներովը:

Արուեստի գործերը աղօթքներ են, որ կը բխին արուեստագէտի հոգիէն, եւ որոնց առջեւ մաքու արարածը ակամայ կ'երկիտածի քաղցրութեամբ մը:

Արուեստի գործը այն անխօս խօսուն մարմինն է, որ մարդ արարածը երբեք պիտի չկարենար օր մը արտայայտել շրջներովը:

Իրաւ արուեստի գործը ա՛յն է, որուն ճառագայթումը միջոցին մէջ անպայման կը հանգիպի կինք մպասող ուրիշ հոգիներու:

Արուեստագէտը այն երազողն է, որուն երազները տեսանելի են ուրիշներու համար ալ:

Ան աներազ մարդուն երազ հայթայթողն է:

ԻՐԲԵՒ ՎԵՐՁԱԲԱՆ՝

Ներկայ արուեստագէտը կը փորձէ եւ կ'աշխատի գտնել մարդկային այն անշօշափելի զգացումները, ապրումները, որ ցարդ չեն մտածուած դրսեւորւիլ, կամ խորանալ մինչեւ հոն:

Ան կը փորձէ դրսեւորել 20րդ դարու ստեղծած քառսի անակնկալ եւ անխուսափելի դէպի վերջը՝ ափսոսալիքաւ զաւակիմող երեւոյթները:

Եւ տարօրինակօրէն այս երեւոյթը կու գայ զուգահեռութեամբ, ժամադրութեամբ մարդկային ներկայ այն վիճակին հետ, ուր ան կամովին կը փորձէ լքել իրեն իսկ ծնունդ տուող մոլորակը, ինքզինքը նետելով անջրպետի պարապուքեան մէջ:

ՋԱԽԷՆ ԽՏԸՇԵԱՆ

21 - 10 - 1985

Ս. ԱՂԱՐԱՐԵԱՆ

Դ. Վարուժանին նուիրում բացառիկին մէջ խոստացած էինք ընթերցողին հաղորդել հեթանոսքոյ, մին ժամին զուտ հին ու նոր կարգ մը գրութիւններ, ուրեղ, ցաւօք, ցարդ շէնք կըցած տեղ բանալ:

Այդ գրութիւններէն մէկը հայերէն ժողովրդական քերթերն մէջ ասույթով քննադատ Սուրբն Արարչականի հետադարձ յղուածն էր, զոր յերմանքէն կը յանձնալ տանք ընթերցողին, յատկապէս՝ կազմաւորուող բանաստեղծներուն վրայ Վարուժանի ունեցած ուղղակի թէ անուղղակի ազդեցութեան անդադարձող բաժիններուն համար:

Մեր յաջորդ թիւով պիտի տխտխնք տեղ բանալ անկողնուած գրութիւններէն մէկն էր, որ արիւնքու. եւս, ուր հիասքանչ հաստատումներու պիտի հանդիպի ընթերցողը եւ արտաուայ ելեւէջներու, բանաստեղծին կեանքին բիւծ, անոր կեանքին պէս, յար եւ նման մեր կեանքին:

ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ԱՆՈՒՆԴՆԵՐԸ

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Արդէն մեր զարի տասական թուականներին, յատկապէս «Հեթանոս քերթեր» (1912) գրքի տպագրութիւնից յետոյ, Դանիէլ Վարուժանը անվիճելի, հռչակած անուն էր արեւմտահայ ընթերցողներին հոծ զանգուածներում եւ ծանօթ անուն էր արեւելահայ մտաւորականների շրջանակում: Ընդ է, առաւելապէս նրա անունը հետ կապուած նաւասարդեան հեթանոսական շարժման արձագանքները թափանցեցին նաեւ արեւելահայ բանաստեղծութեան լուսանցքները՝ «կապուտաչեայ հայրենիքի» որոնման, «հին աստուածներին»՝ Բաղինների, վերադարձի, նշանաբաններով, Դ. Վարուժանի բանաստեղծութեան նմոյշները տեղ զտան

Վ. Բրիւսով «Հայաստանի պոեզիան» անթոլոգիայում, եղան քննադատական վերլուծութեան փորձեր, ինչպէս Ա. Կարինեանի յոդուածը «Արեւմտահայ Յորագոյն գրագէտներ» շարքից, — այդուամենայնիւ, արտայայտուելին նաեւ բացասող տեսակէտներ, ասել է թէ՛ հարցադրանքը գրուելին առանձին բանաստեղծութիւնների եւ առհասարակ հեթանոսական շարժման յայտնութեան վրայ: Դրանց մէջ էին Ա. Երրմանդադէի սուր քննադատութիւնը «Ո՛վ, [այլապէս] բանաստեղծութեան առիթով, ապա նաեւ Վահան Տէրեանի «Հայ գրականութեան զայիշ օրը» դաստիարակութեան մէջ հեթանոսական շարժմանը արուած ժխտական դեհաստա-

կանը՝ իրերեւ պատմական անսխառնելի կնիքը կրող հոսանքի:

Այդ գնահատականի հասցատեղը, ի հարկէ, առաջին հերթին Դանիէլ Վարուժանն էր՝ «յանկարծակի հեթանոսացած» ներքո՝ մէջ ամենացայտուն, ամենավառ, ուշադրութեան արժանի գրական անհատականութիւնը:

Թէեւ Վահան Տէրեանը սխալում էր չարաշար, սխալում էր ոչ միայն Դ. Վարուժանին, այլեւ նաւասարդեան շարժումը ամբողջութեամբ գնահատելիս, սակայն նրա այդ խոշոր վերլուծող ունէր պատմականօրէն բաւարար բացատրութիւն:

Ինչպէս յայտնի է, այդ դատախօսութեան մէջ Վահան Տէրեանը ճանդէս էր դալիս Վաղուայ արուեստի, հայ գրականութեան Գալիէ օրուայ նախադեմներով (զա առհասարակ 20րդ դարակազմի գեղարուեստի բնորոշ յատկութիւնն էր), ապագայագիտական թափանցումներով, ուստի եւ նրա նախադեմների՝ ճեղք հոսանքի՝ ժողէլներէ մէջ, տեղ չէին կարող ունենալ, այսպէս կոչուած, «ետադարձ հայեացքները»: Իսկ «հեթանոսական շարժումը» իր բովանդակութեամբ ետադարձ էր, վերադարձի կոչ էր գէպի պատմութեան մշուշների մէջ սուղուած հեթանոսական դարերը, գէպի այդ դարերի Բազիլներն ու «մեռած աստուածները», գէպի այդ դարերին բնորոշ ուժի, կրթի, անհանձ ազատութեան, վայելքի, մարմնական գեղեցկութեան խորհրդանշանները:

Հենց վերադարձի կէտում ալ պէտք է որոնել Վ. Տէրեանէի գնահատականի սլորութեան բուն շարժառիթը: Եւ բաց դրունք չծածել՝ «փրկելու» Վ. Տէրեանին, ինչպէս տարիներ շարունակ ի դուր տեղը փառաբանում են աւարեկուած տէրեանադէտները:

Վ. Տէրեանը, կրկնում եմ, նկատի ունէր Դ. Վարուժանին: Վ. Տէրեանը, կրկնում եմ, սխալում էր:

Մեր հասարակութեան կեանքի 20-ական թուականների հատուածում, զսահմանադէմ տարիներին, ասպարէզի վրայ

չկային գրական շատ անուններ, բնականաբար, նաեւ Դ. Վարուժանի անունը:

Նրա առաջին վերադարձը կայացաւ միայն 1930 թուականին, երբ Վաղարշակ Նորենցը եւ Վահրամ Ալազուրը իրենց առաջարկով եւ դիտական ծանօթագրութեանով՝ հրապարակեցին «Արեւմտեան յաւաստեղծներ» չքեղ եւ քնտրանքի հաւաքածուն:

Թէեւ այդ ժողովածուի տպագրութիւնը եւս արժանացաւ ժամանակի գրական աղանդաւորների դիմադրութեանը՝ խէթ հայեացքին, բայց ընթերցող լայն հասարակութեանը հաղորդակից դարձրեց շատ ու շատ բանաստեղծների անուններ, որոնց մէջ էին նաեւ մեծ բանաստեղծներ Սիւմանթոն եւ Դանիէլ Վարուժանը:

Պէտք է ասել, որ այդ իսկ թուականներին հայոց բանաստեղծութեան զարգացման եւ ճակատագրի շիկացած ասուլիների հանդոյցներում ծայր առաւ մի բուռնականաշարժ անախորժ, ըստ էութեան հակադիտական, վիճաբանութիւն արեւելւայ եւ արեւմտայ բանաստեղծութեան «ժառանգական գծերի» հակադրութեամբ: Այդ վիճաբանութեան հետեւնքով կրկին փակուեցին դէպի Դ. Վարուժանի եւ Սիւմանթոնի բանաստեղծական աշխարհը տանող ընթերցողական ճանապարհները:

Դժուարին թուականների գրական փոփոխից յիշարժան է Եղիշէ Ջաբենքի «Մանուկ տեսիլ» հղեղնապատումի մէջ Դ. Վարուժանին եւ Սիւմանթոնին տըւած գնահատականը՝ «բնական արժէքաւորման նշանով, այն գնահատականը, որն ուշադրաւ է բնութագրերի զարմանալի ճշգրտութեամբ եւ բանաստեղծների էութեան խոր սուղումներով»:

Ահա դրանցից մէկը՝ Սիւմանթոնի բնութագրի մասին՝ «Նա եղի էր ինքնաբերական լարին կարկառած ձեռքով իր քարէն»:

Ահա նաեւ միւսը՝ Դ. Վարուժանինը. «Եւ զուլալ, արծաթեայ ձայնով իր զուլում էր արեւի մասին, իր գիւղի արեւի մասին, որ մորթել էին ցեղեկով...»:

Վարուժանի բանաստեղծական աշխարհի որոշ եզրեր, ինչպէս «Հաղին իր»

գին»ի գեղջկական պատգորայի, «Հեթանոս երգեր»ի ուժի պաշտամունքը, բնականաբար, ունեցան հետեւորդներ, ինչպէս Վ. Նորենցը, Վ. Ալազանը, Ս. Տարոնցին, Վէսպերը՝ Վարդապետանայ տնայնիւններէն» ջութը խմածները, որոնք, սակայն, իրենց բուռն սէրը չկարողացան վերածել առարկայական ապացոյցներին։ Նրանք ի վիճակի չեղան յաղթարեւելու պատկերամտածողութեան եւ լեզուադրածածութեան վարուժանեան սարքի ու կարգը եւ մեքենայօրէն ընդօրինակելով դրանք, յանգնելն պատկերի խրթնաբանութիւններին ու լեզուի վերամբարձ հնարանութիւններին։

Յմական թուականներին վերջում Դ. Վարուժանի պոեզիան այնչափ տեղ չուներ «մասնայական ընթերցարանում», իսկ Հայրենական պատերազմի տարիներին բարձրագոյն զարդի բանասիրական բաժանումների դասընթացքում չտիրապետող սուղ ժամեր յատկացուցին այդ պոեզիայի քննութեանը։

...Այստեղ եւ ընդհատում եմ Դ. Վարուժանի գրական ժառանգութեան հասարակական ընկալման ժամանակագրական տեսութիւնը եւ անցնում եմ բանաստեղծի տնտես եւ կապուած համայնարանական յուշերին եւ տպաւորութիւններին քաղուածքներին։

Հանրակացարանի այն սենեակում, ուր ապրում էին Պ. Սեւակը, Վ. Դաւթեանը եւ ուրիշներ, Ե. Չարենցի երկերի մոսկովեան երկհատորեակէ (1922), Երկերի ժողովածուի (1932), «Գիրք նամակարհի» (1934), Ա. Բակունցի «Սեւ ցեւերի սերմնացան» (1933) կողքին շուտով յայտնուեցին Դ. Վարուժանի «Հեթանոս երգեր»ը (1912) եւ Սիւմանիոյի «Ամբողջական գործ»ի բոստոնեան հրատարակութիւնը (1911), որոնք եւ դարձան մեր գրական ազնիւօրեայ խօսակցութիւնների առանցքը։

Հանրակացարանի մեր սենեակը բառացիօրէն ողողուեց «Հոգեվարքի» եւ յայտնի բաների, «Առաք Մեքսիկայի», «Գողգոթայի ծաղիկներ»ի, «Հեթանոս երգեր»ի, «Հարձ», «Հացին» երգքի պատկեր

լաղծերով ու տրամադրութիւններով։

Հանրակացարանային խօսք ու գրաքցի դեկլ Պարոյր Սեւակի ձեռքին էր, որն այդ ժամանակ գրեց նաեւ բանասիրի խնդրեւ՝ արդեւապակուած Սիւմանիոյի եւ Վարուժանի նախածանեան գրամատիակական տեսիլը։

Պարոյրը բանաստեղծութեան իր ըմբռնումները շուտաւանդու համար յաճախ էր վերադառնում Սիւմանիոյի եւ Դ. Վարուժանի ստեղծագործութեանը, մէջբերումներ էր անում նրանց պատկերային գործածութիւններից եւ բառապաշարային տարբեր շերտերից։

Մինչեւ օրս անհանջիւս եւ նրա վարուժանեան ասմունքի առանձին կտորներ, ինչպէս՝

Մշակ, ցանձ — յամու տանդ ճեղքանիմ
Թեւիդ շարժումն անպարագիծ թռչ

Ըլլայ...

Ինչպէս «Օրհնեալ եւ դու ի կանայքսի
Աստուածներն Մարիամին յղուած խօսքը, նշագէս «Աստուծոյ լաց»ի հետեւեալ բանաստեղծը՝

Եւ բանաստեղծին նրմամ Աստուած ալ
Որպէսզի ստեղծէ, հարկ քղաւ մայր լալ...

Եւ, այսպէս, չարունակ — տողեր, դարձուածքներ, բառեր «Նսմնեալից», «Տալիքայից», «Հարձ»ից, «Հացին» երգքի ժողովրդական-բանահիւստեան օճակողութեան, «Տրտուեցէք» Պ. Գուրեանի «Տրտուեցէք» համադրութեամբ եւայլն։

Պարոյրը, կարելի է ասել, վարուժանագիտական ընթերցումներ էր բացում ընկերական ընթացադի համար, յատկապէս ծանրանալով «ցաւի հաճոյք եւ հաճոյքի ցաւ»ի մատենական բանաձեւի վերայ, դա համարելով Դ. Վարուժանի գեղարուեստական աշխարհի ստորագիծն ու հասարակական աշխարհի համար, ամենապատշաճ բանալին, նրա «Հոգեվան երկ-փեղկուածութեան» ճշգրիտ արտայայտութիւնը։

Հենց այդ բանաձեւային բանալիով էլ

նա մուտք գործեց բանաստեղծի աշխարհից ներս, դառաւ այդ աշխարհի տարբեր բեւեռները՝ մի կողմում «եանցիքի ցաւի», միւսում՝ «ցաւի եանցիքի» գեղարուեստական իւրացումները, խորացաւ այդ աշխարհի տարբեր ծաղիկներում, որոնցից յիշատակարժան են Հեթանոսական-սոսոկական դարերի եւ Վեպրաւայի ծաղիկները՝ յղումները, Պ. Գուրեանի «Տրտման ցաւի» իրերն տեսական սղբեր-դուբետան, դիտարկումները:

Բանաստեղծ ընթերցումների ընթացքում կուտակուած պաշարներին Պարոյրը շտապով տուեց նաեւ դրաւոր կերպարանք: Նա շարադրեց «Վարձաւանի պոեզիան» ուսումնասիրութիւնը, որը եւ դարձաւ համարարանի իր աւարտական դիպրոմային աշխատանքը:

Ձեռքով առանձին վիճելի կէտերին՝ տեսական թելից, այդ աշխատանքը ցույց տալով պահպանում է թանկատարների եւ վերլուծական մեթոդիկայի թարմութիւնը, դիտական խորացման աստիճանը:

Հանրակացարանի վարժականացաւորութեան մթնոլորտում ծնուեց նաեւ Վահագն Դանթեսի աւարտական դիպրոմային աշխատանքը, որը նուիրուած էր «Հայցին երգը» շարքի բովանդակութեան եւ ձեւի, աշխարհայեցողային ուղղութեամբ եւ աւարտայայտման ժողովրդական տղերքների քննութեանը:

Դ. Վարժականի (նաեւ Սիւսանթի) պոեզիայի հասարակական ընկալման միւս՝ երկրորդ աստիճանը, կապուած էր Հայրենական պատերազմի տարիներին այդ պոեզիայի անհրաժեշտութեան դիտակցութեան հետ:

Գրուեցին հոգեւորական եռագրեր, ինչպէս Գ. Սարեանի «Դիպի կառավարանը», նահատակների յիշատակների Զօնարգեր, ինչպէս Ս. Տարոնցու «Հայրենի վկայներ» Պանթէոնը:

Դ. Վարժականի եւ Սիւսանթի բանաստեղծական աւանդները լիցեւորեցին նաեւ ժամանակի մուսաներին՝ պատմական հնագոյն անունների յղման, Ասպետական դարերի վկայական, հանգիստաւոր-հրոսակալային ոճարարական յիշատակներին:

Բարձրաշունչ խօսքի կիրառութեան, առաջնորդ:

Պատահական չէ այն դուշանը, որ գրականագիտութիւնը դնել է Դ. Վարժականի Դիմումների եւ Ն. Ջարեանի հայրենասիրական Ուղերձների պաթոսի՝ բարձր խօսքի նախասիրութեան, կապակցութեամբ:

Թէեւ դժուար է հրահանգ-յանտանք մատնանշել Ն. Ջարեանի ստեղծագործութեան մէջ «վարժական» պատկերային դրոշմութիւնների «հետքերը», սակայն միանգամայն անվիճելի է բանաստեղծական նոյն ուղղութեան պատկանելութեան դասում, մանաւանդ, երբ իրար կողքին ենք բերում «Հեթանոս երգեր» եւ, առանց «Արա Գեղեցիկ»ի, «Այն հայրենական»ի ոճային արտայայտման բանալիները, վարժական եւ զարեանական պաթոսիկան՝ այս հասկացութեան դրական բովանդակութեամբ: Եւ ոչ թէ բացասական իմաստի, ինչպէս տարիներ առաջ գրած լեզուարանական իր յօդուածում վարժում էր Դ. Դիմարեանը՝ Ն. Ջարեանի ոճի վերաբերմութիւնը բնեցընելով վարժական եւ զարեանական:

Այստեղ եւ ուղղում եմ «ոճի վերամբարձրութիւն» հասկացութիւնը սահմանադնել «ոճի հանդիսաւորութիւն» հասկացութիւնից, քանզի վերջինս բխում է հայոց լեզուի կառուցուածքային-արտայայտական հնարաւորութիւններից, ներառւած ընդհանուր դարից դար պահպանուած քրմական-հանդիսաւոր-լեզու ոճային պաշարներից: Դրա օրինակը տալիս են նաեւ նորագոյն լրջանի բանաստեղծները՝ սկզբած Ն. Ջարեանից («Ասպետական»ից մինչեւ «Նաւաղիկ»):

Պատերազմին յաջորդած տարիներին հայոց բանաստեղծութիւնն աւելի լայն ճակատով ու աւելի ուժգին սեւեռումով դարձաւ իր բազմադարեան տւանգների աւագանին՝ «Վանագի» երգից մինչեւ Յոյր դարասկզբի բանաստեղծները:

Թէեւ այնքան էլ չի բերն բան չէ ա-

առիկական ասպնոցներով ի ցոյց դրանել աս կամ այն բանաստեղծի «ազդեցութեան» թողած «հետքերի» շուրջ ու աստիճանը, սակայն անվիճելի է ամենայնիսկ շարունակութիւնը՝ այլեւայլ հզանակներով. մե'րթ նիւթի, մե'րթ պտուկերային մտածողութեան բնոյթի, մե'րթ արտայայտման բանալիների եւ կառուցւածքային ձեւերի հարադասութեան:

«Անվիճելի» վերաբերում է նաեւ Դ. Վարուժանի գեղարուեստական աւանդներին:

Արդէն յիշեցինք Ն. Զարեանին, որը հուպատեւաբար տարիներին զբաւ իր հրոյսարտակային շնչի ասքերում եւս երեւում է իրեն Դ. Վարուժանի ազատ, լայնասուն արտայայտութեան շարունակող:

Եւ չգիտեմ երբեւէ Սիւլվա Կապուտիկեանը մտածե՞լ է արդեօք Դ. Վարուժանի բանաստեղծութեան արտայայտչական ձեւերը դիտակցական, մտադիր օգտաւորման խնդրի շուրջ: Երեւի թէ մտածեմ իսկ չի անցկացրել, սակայն նրա տողաշարքերում, յատկապէս «անանձնական» նիւթեր արծարծող էջերում դժուար չէ նկատել ներշնչանքի այն ճառագայթները, որ գալիս են Դ. Վարուժանի բանաստեղծական մթնոլորտից: Յիշենք, օրինակ, «Մտորումներ Բանապարհի կէսին» ասքի մտորումների շղթան:

Նոյն բանը կարելի է ասել նաեւ Յովհ. Շիրազի մասին, որին դեռ գրական մուտքի օրերից, գուցակում էին Ա. Իսահակեանի անմիջականութիւնը Դ. Վարուժանի պատկերաւոր մտածողութեանը համադրող ապագան:

Յովհ. Շիրազը Դ. Վարուժանին հարազատ է իր երանգապնակի շքեղութեամբ, իր պատկերային գործածութիւնների անսպասելի գիւտերով եւ, յատկապէս, բանաստեղծութիւնների քանգակագործական կնիքով:

Այսուամենայնիւ, Դ. Վարուժանի «գենետիկական աւազանին» հետ ամենասերտ ազդեցուն ունեն 50-70ական թուականների սերնդի երկու մանաստեղծ,

մէկ՝ Գարոյր Սեւակը, մէկ էլ՝ Վահագն Դաւթեանը:

«Աղերաններ», «աղբնուութիւններ» հասկացութիւնները չպէտք է հասկանալ նիւթի, գրելածեւի, կառուցուածքի, պատկերաստեղծական մեքենայական ընդօրինակման առումով, այլ՝ ստեղծագործական-գեղարուեստական սկզբունքների շարունակման:

Դ. Վարուժանը նոյնպէս այն բանաստեղծների շարքում էր, որին Պ. Սեւակը կարող էր համարել իր գրական ճաշակի դաստիարակներից մէկը: Սա աւանմանապէս վերաբերում է բանաստեղծական ուարումի վերաբարձրման գինամիկային, որի մեծագոյն վարպետներից մէկն էր Դ. Վարուժանը: Իր գրական նախափորձերից՝ Ամանեմիի հրաւմից սկսած մինչեւ Նոյիցի լոյսի բանաստեղծական շարքերը գործողութեան, «անընդհատ շարժման, դիտակէտերի տեղափոխութեան», բառային գրոհների օրինակներ են:

Բանաստեղծական այս նկարագիրը աւանդների ստեղծագործական շարունակման հրաշալի օրինակ է: Ձմռանանց ասել, որ այդ նկարագիրը կապում է նաեւ Ուոյա Ուրմաճեւի, Էմիլ Վերհարնի, Վլ. Մայակովսկու անունների հետ, ասել է թէ՛ գարակցքի բանաստեղծական անուղղութեան հետ, որի նշանաբանն էր գործողութիւնը, պատկերային լայնածաւելի գինամիկական լիցքաւորումը:

Դ. Վարուժանի պոեզիային Պ. Սեւակի ստեղծագործութիւնը կապող օղակներից մէկն է սիրերգութեան-մարմնագործութեան, այլ խօսքով՝ կանացիութեան Սկզբի, մեծաբանքը: Այդ կողմնորոշման կնիքը կայ թէ՛ «Երգ-երգոյ» պոեմի բիբլիական յղումների վրայ եւ թէ՛ Աստուածածնին՝ սուրբ Մարիամին ուղղուած այն խոստովանութիւններում, որոնց սկզբում նաութը «Սրինեայ եւ զու ի կամայոյ» վարուժանեան աղօթքն է: Ձմռանանց արձանագրելու, որ Պ. Սեւակը եւս հենթանոյ էր իր սիրային-սիրերգական բունկումների պահերին:

«Հեթանոսական» կեցուածքը բնորոշ է նաեւ Վ. Դաւթեանի սիրապատումներ

րի, «Գեղարք» և «Գեղարք» լայնորեն նշանակալի վիճակում մնալիս, գինու՝ որքանությամբ, երգերին, հետևյալ:

Քննարկատուների մեջ դիտարկել է յատկապես «Գեղարք» շարքի ծաղկաշունչը և շարքի վարձարժեքները և արժեքները: Մասին է, որ «Հացին» երգից յետոյ վարձարժեքը ծրարել էր «Գեղարք» շարքը, որը, ինչպես շատ մտալից էր, այդպես էլ մնաց չիրադրված:

Հաս երևելովին բանաստեղծական տեսիլքի մի քանիստ պահի վ. Դաւթ-եանը որոշել է մարմին ու ձեռք առնել վարձարժեքները մտալից մանր, այս դեպքում դիմելով «Հացին» շարքին կառուցվածքի և ծիսային-արարողական բնույթի «դադարներին»:

«Գեղարք» եւս ծաղկում է իրեն ներքին՝ գինու արարման ընթացք՝ որքանությամբ մինչև ազնվութի ու հնձաններ, մինչև Հայրենի Հողի բեղունութեան, պողպատի լիակ, լիակ, լիակ փառաբանութիւն:

Այս դեպքում վ. Դաւթեանը երևում է ոչ թէ կրկնողի, այլ աւանդները շարունակողի առաջնութեամբ:

Դանիէլ վարձարժեք, ինչպես յայտնի է և ինչպես մեկնաբանել է վ. Դաւթեանը իր մի յօդուածում, ազգային արժեքները նախահիմքեր, առաջնա ասած՝ տոհմական գծերը համադրում էր 20րդ դարի բանաստեղծական նոր տեսակետի ու ռիթմերի հետ՝ նոր որակի առաջնութեամբ:

Նոյնանման գեղարուեստական խնդիր է լուծում նաև վ. Դաւթեանը: Ոչ միայն «Գեղարք» շարքում, այլև

«Անկէզ մորենի» և «Տաղարամ» շարքերում, այլև «Հայրենի ծխանի» պատմական առաջին մէջ:

Յաճախ, արուեստի ժառանգականութիւնը մեկնաբանում է իրեն արտաքին, տեսանելի, ակնհայտ փաստացի առեւտրի նմանութիւն, — այնինչ շատ աւելի էական են ներքին, հոգեբանական, ուսանանելի, «թաղարամ» տուեալների ժառանգորդական առնչութիւնները, ինչպիսին է Դ. վարձարժեքի ասեղծագործութեան «գեղարքներին» հիւստիանայի գեղարուեստական կերպը, յատկապես պատկերաւորութեան արուեստը:

Այս հաղորդման մէջ յիշատակում ենք իրենից թուցիկ մեկնաբանութիւն իսկ վկայում է անվիճելի այն փաստը, որ Դ. վարձարժեքի գեղարուեստական աւանդները ապրում են բանաստեղծութեան ժամանակակից ուղիներում, գտնուում են գործողութեան մէջ:

Հենց այստեղ էլ հարկ եմ համարում ուշադրութիւն հրաւիրել նաև այդ աւանդների մեքենայական ընդօրինակման, մեր բանաստեղծութեան մէջ տեղ գտած «խաղից դուրս» վիճակների փաստերի վրայ: Արդէն դրական ասույթներում իսկ է գնացել անմասնակցայ, պատմական անհրաժեշտութեամբ չհիմնաւորւած նաւասարդեան աստուածներին վերագառնալու երևույթների շուրջը, հեթանոսական տեղանունների, ծիսային արարողութիւնների անպարտադիր յղումների շուրջը:

Գրական այդ «անարդարները», ըստ էութեան, առնչութիւն չունի նախահիմքերի վերադարձի հետ — անկար բանաստեղծութեան որոշ տեսարանների դրական կնքումներ:

ՍՈՒՐԷՆ ԱՂԱՄԱՅԱՆ

Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՌՈՒԲԷՆ

ՍԵՒՈ.Կ

•

ՀԱՅՐԵՆԱՌՈՂ ԵՐԳԻՉԸ

Հակառակ իր կեանքին վերջին տասնամեակին Հայրենի իրականութեան հետ ապրած ըլլալուն՝ Սեւակ, երբեւիցէ չէ խղած իր հոգեկան կապը Հայ ժողովուրդի հետ, այլ խորապէս յահագորդուած եւ զգացուած է Հայութեան միճակուած տխուր նակատագրով եւ առօրեայ ցուերով:

Պիլին ու զաւառը դարձած են երիտասարդ բանաստեղծին հոգեկան ապրումներուն բնագաւառը, որուն բնագեղ տեսարաններէն եւ հղեռնայուչ երեւոյթներէն փոխանցուած են թակասական ազաւորութեամբ կերպարած է ան իր պրական յղացումները:

Այսպէս, Ալլախաններու պեղած խնայ յանջներուն, վտակի մը յաւերժաւոր երգին ի լուր՝ ականջ տուած է իր հեռանուչ ծննդավայրին՝ Սիւնիքի վտակներուն հեշտակարկալ քնարերպութեան:

Նոյն հեռարձակ զգացողութեամբ նաեւ, իր ապրած եւրոպական միջավայրին բնկերային տաղնապներուն ընդմէջէն՝ Սեւակ դարձած է Հաղորդ 1909ի Կիլիկիան կոտորածներուն եւ զրսււորած վրիժաձայն պոռթկումներ:

Արդարեւ, 1909 թուականը կը կադմէ սեւասքող մէկ շրջանը Հայ ժողովուրդի նորադոյն պատմութեան, երբ Կիլիկիոյ մէջ բազմահազար Հայեր կ'ենթարկուէին օսմանեան պետութեան կողմէ դաւադրաբար սարքուած գեհեհական տանջանքներու՝ որախողխող նահատակուելով կամ տարագրուելով իրենց հրկիզուած օճախներէն:

Յիշեալ Աղէտէն թելադրուած մահատելի ապրումներ կենդանադրեցին Վարուժանն ու Սիւսանթոն, Թէքէեանն ու Զապէլ Եսայեանը եւ որուն

digitised by A.R.A.R.@

արհեստ մղձաւանջին հանդէպ տնտարբեր չմնաց նաեւ Սեւակ, որ դրեց չարք մը եղեռնաշունչ քերթուածներ :

Այս առնչութեամբ, «Վիլիկնամ Երզն» ընդհանուր խորագրին տակ ներկայացուած «Վրէժիմ սերմնացանը», «Հայաւ որբիկ» եւ «Վերջին օրօր» քերթուածներէն իւրաքանչիւրը կ'անդրադառնայ այդ իրողարժուութեան եւ կը քողագերծէ զգացական մէկ ծալքը իր ժողովուրդին դաժան ճակատագրով : Վը տալնայաւար բանաստեղծին վրիժախանձ հոգիին :

«Վրէժիմ սերմնացանը» քերթուածով դրուատելով վրէժի նուիրաւորը զգացումը՝ Սեւակ կը յայտնակերպէ ինքզինք իբրեւ ըմբոստութեան սերմնացան եւ կոչ կ'ուղղէ ցամառն խոյսթեւ երիվարներուն, որ զդեռնեն յուժը ոտիւնն եւ կենսաւորեն արդարութեան խեղդուած մայրը՝ հայրենի լեռնաշխարհին մէջ :

«Հայաւ որբիկ» քերթուածով, բանաստեղծը կ'ախոսայ վրձնակը ծնողական գործմանքէն զրկուած անողատապար եւ անտէրունչ հայ որբին, որ կը թափառի տարադրութեան ճամբաներուն : Կը յորդորէ զայն, որ նահատակ ծնողքին եւ քոյրերուն լիբրաշած արկաշած արիւնը թքնէ՝ ողջ մարդկութեան ճակտին, իբրեւ արդարախոհ մէկ հաստուածը հարուն արդարան վրէժխնդրութեան :

Իսկ «Վերջին օրօր» քերթուածով՝ բանաստեղծը կը նկարագրէ որբեւայրի հայ մայր մը, որ օրօր կ'երգէ իր նորածինին : Իր օրօրը խաղաղ երդիքներու տակ արտաբերուած մայրական քնքուչ եւ քաղցրահունչ այն մեղեդին չէ, որ կախարդադեղ երազներ կը խոտանայ նորածինին, այլ աշխարհած հայ ծօր փայտկեղեք այն մ'էթուն է, որով ան կը մզուի «Հընդիմ Է՛ր գալլիմ պէտ, երբ Ռեմուլտ մը զինցնել տտիմէն» եւ այս ուխտապահ վրձնակամութեամբ, ան կը յորդորէ իր զուկին, որ նախանձախնդիր սիրով կատարի հայրենական հոգին եւ բախտաւոր օր մը ազատագրէ՝ զայն օտար տիրակալութենէ :

Սրտառուչ է Կիլիկիոյ աղէտեղներուն ձօնուած «Ո՛վ իմ Խալընճի-Քըւ...» բանաստեղծութիւնը, ուր, Ալպիաններու հեռանիստ ասիերէն, հակադրելով լեմանի հեշտածուի ցուրերու ցայլանուազը նահատակ հայ ժողովուրդի արեան գոյորչիներով շամանդաղուած հայրենի իրականութեան՝ Թ. Սեւակ կը տալնայի ի տես «զապաններու խաղին» զոհ գտած եւ «համայնասպա՛ռ բոցերու» մէջ մխացող հայոց երկրին : Ի զուր կ'որոնէ այն օրերը, երբ կարապետներ երազակերպ զրաւութիւն մը կու տային Նփրատին, Արաքսին եւ Վանայ ծովուն : Ի զուր կ'որոնէ այն «բեռանու իյոյսերը», որոնք աղուահունչ հովուերգութիւններով եղեմական ուռասպելի՝ կը վերածէին Արարատեան լեռնաշխարհը :

Եւ ապա, պահ մը կը լսէ խելաւիղ մայրերը Խաթաղանէ հայածուած հայ եղբայրներու եւ քոյրերու, որոնք կը վազեն մութին մէջ : Կը վազեն անոնք խելաղար ու մերկ, նղովելով արիննուշտ ոտիւնն յարորական սերունդները :

Եւ ներկայացնելէ ետք յայտնութեանկան կարգ մը աղեխարը տեսիլքներ եւ մայրակցելէ ետք դեհեռապարտ հայ աղգի անպատու տառապանքին՝ բանաստեղծը կրկին կը ներամփոփուի տխուր երանութեանը մէջ լեմանի ասիերուն, ուր շարունակելով տարադիր հայու անորոշ իր ուղին՝ կ'եղերբաւէ հայրենիքին հուրն ու արիւնը՝ «Քնարի զառամա՛ծ բնիլ մը փայած» :

Սրտաշոյղ է նոյնպէս Կիլիկիոյ Աղէտէն ներշնչուած «Հայաստան» խորագրով դժգոյրիկ քերթուածը, ուր Սեւակ վեց տողերու մէջ կը խառնէ համապարփակ եւ հարազատ պատկերացումը հայկական գոտրածներուն :

Ո՛վ կու լայ օղստէս խշտեակիս շեմքին.
— Քո՛յր, պարկաւ է, բաց:

Կոմա՞թք մը կ'անցնի դուքսէն լալագին.
— Սովն է, դուռըդ բաց:

Տապա՞րն է քախքախ դրանքս կուրծքին.
— Զարդն է, դուռըդ բաց(23):

Իսկ Աղէտէն ճողոպտած հայ որբերու ոգրերդական կեանքին մէկ այլ իրավիճակը կը պարզուի «Հայ որբը» գերթաւածով, ուր բանաստեղծը զուտպէս եւ առնական յուզականութեամբ կը բնութագրէ արեան եւ վրէժի անկէզ ցառումը.

Անտում, անպաշտպան, մերկ ես, որբիկ ճամ.
— Մութն ինձ պատմութեան:

Ծերեր սովանար կ'իյնան ժամէ ժամ.
— Արի՛ւմ կ'որոնամ:

Աստուածդ իսկ մատքան մէջ է խողխողուած.
— Վրէ՛ժն ինձ Աստուած(24):

Սեւակ յանախ կը դիմէ զօղանջներու մտերմութեան, Զարդի եղբրական բնոյթը վերարտադրելու միտումով: Այս պարագային եւս, զանգակներու պարագայական օգտագործումով՝ ան կը հակադրէ կեանքի խաղաղատենչ իմացումը՝ մարդու աւերիչ բնազդին: Ու կը բացայայտէ այն իրողութիւնը, թէ զանգերը ա՛յլ զադրած են Ամանորի կամ զատկական խնդութիւններ աւետելէ եւ դարձած են խորհրդանշիչ դուժկան երգերու:

Ահա թէ ինչու Սեւակի յատկապէս «Զանգակներ», զանգակներ», «Անտագանքներ» եւ «Հայու Զատիկ» գերթումները կը դրսևորուին այս յընդացքով, որտաշնչելով դամբանային արձագանգները տարադիր ժողովուրդի մը տանջալուր ազագակներուն:

Այս մտայղացքով երկնուած սրատուուչ դործ մըն է «Զանգակներ», զանգակներ» գերթումը, ուր բանաստեղծը իր ամբողջ յայրոյթը կը պոռթկայ ի լուր հայկական կոտորածներուն եւ ոգեկոչելով ճգնաժամային այն օրերը, երբ տանաբներու մէջ հայ ազգի զաւակները «իրենց Աստծոյն զանիմ գոհեցան» եւ «զիւսկներու բուրգը ամպերն անցաւ»՝ Ռ. Սեւակ հարց կու տայ զանգակներուն, թէ ո՞ւր են ի՞նչին փրկարար խոստումները եւ եղբայրութեան սիրազիչ պատգամները: Յաւով կը հաստատէ, թէ սուրը առաւել

(23) Թուրքն Սեւակ, (Ռ. Զիլիմկիրեան), «Բժիշկին զերթն փրցուած էջեր եւ քերթաններ», Փարիզ, 1948, էջ 230:

(24) Նոյն տեղը, էջ 23:

հաստի է եւ տիրական, քան հային զօրութիւնը, թէ՛ կեանքը կրնան ըմբռնելն ունենալ միայն, որ քաջ են եւ զինուորին ուրիշի՝ մահով, թէ՛ դալը եւ դառնուելը չեն կրնար ներդաշնակուիլ խաղաղ դուստրոսութեամբ, եւ թէ՛ նորածին գաղտնիկը ապրելու համար քաջութիւնը Ե իր ակումն սրէ լուսնայն» :

Բանաստեղծը կը զգայ, թէ գանգալները համարացած ըլլալով՝ ա՛լ զբոսկրած են հայ հաւատացեալները աղօթքի հրաւիրելու իրենց օրհնադրանք առաքելութենէն. թէ՛ այսուհետեւ պէտք է դուժեն մա՛հը Աստուծոյ, որ չկա՛մեցու երկարիլ իր կենարար Ալը տանկալոծ հայութեան...

Եւ, մերջապէս, բանաստեղծը կը յորդորէ գանգալներուն, որ կատաղօրէն դուռն են տենդաշատոյց աղաղակներով խռովեն համատարած լռութիւնը եւ ապա, գահավէժ ընթացքով՝ խորտակուին եւ լռե՛ն յաւիտեան, որովհետեւ դարեր շարունակ փոխան ցեծախոհ երգերու՝ մահադոյժ սղքեր միայն հեռափոխեցին...

Իսկ «Անազանները» խորագրով բանաստեղծութեամբ, Թ. Սեւակ կըրկին կրօնացուի արեւնոտ յուշերու յանձնառնէն, իմանալով իր հողուն մէջ մահահնչող քարաքարի անհուն դողանքները, որոնց խռովայոյց թելադրաւ կանոնութեամբ՝ կը վերապատէ հոգեմարգային ապրումները նահատակ ժողովուրդի մը :

Սոյն բանաստեղծութեան արժանիքը կը հաստատուի ա՛յն առանձնաշատկութեամբ, որով Թուրքի Սեւակ փոխանցելով անդրադարձը ահագանգային միջանկնիքու՝ դուրս կը բերէ տուեալ արհաւիրք մը հապէս աղաղակ իր սահմանափակ շրջադիմէն եւ զայն կը վերածէ համաժողովային գիտակցութեան :

Ա՛յս բնորոշումով՝ «Անազանները» ժինկեւ այսօր դեռ կը պահէ իր աշխատանքանքութիւնը՝ զգացումի խորութեամբ եւ պատկերներու խորհրդանշական իր իմաստով :

Թուրքի Սեւակի հայրենասիրական քերթուածներուն տիրապետող տարրը տառապանքն է եղած եւ այս առնչութեամբ յատկանշական է ՀԱՅՈՒ ԱՅՍԻԿԻ Բանաստեղծութիւնը, ուր բանաստեղծը փոխանակ վերանայու գտակրան կենսախորհուրդ երգերով՝ կը կատարէ հեռահաս փոխդի մը տխուր մէկ յայանառնութիւնը :

Հո՛ս եւս, եկեղեցւոյ գանգերը փոխանակ թարգմանը հանգիստնայու օրուան հրաշափառ խորհուրդին՝ կը զօղանջեն ստուերայոյց կենութեամբ :

Եւ բանաստեղծը Յարութեան հրաշադրոծ խորհուրդէն աւելի՝ խայնելութեան տուալտանքովը կը տագնապի եւ դարնանային յարուցեալ շունչէն աւելի՝ հոգեբերու ճակատագրին մղուած իր կեանքի հողմակոծ նաւուն կորուստը կը հեռազգայ...

Բախտէն հալածական եւ թուստու պայմաններէ զրկուած աստանդական հայու ողջ գայրոյթը կայ Հայո՛ւ Այսիկէ՝ բանաստեղծութեան իւրաքանչիւր տողին մէջ եւ ուր կը տիրէ ահագանգային դրութիւն մը, որ ծընունդն է դէպի վտանգ ընթանալու Սեւակի դաժան մահազգացումին :

Ներդրօրէն կը զգայ արդէն ահագանգային այս գոյամիճակը պայմանաւորող հեռալայտ ախտանշանները շարի եւ նենգութեան, որոնց դիմաց ան չի վարանիր նորոգ կարգալու աշխարհին, ա՛յն նորոգը, որ չի բխիր ներանձնական աստապանքի մը ակունքներէն, այլ կը թելադրուի հայ ազգի հանդէպ ողջ մարդկութեան ցուցաբերած շահադիտական վերաբերութէն : Եւ կողմէ կ'ուղղէ գանգերուն, որ բարբառին միայն անէծքի՛ լեզուով եւ փոխան Յարութեան կենսահունչ երգերու՝ երգին մահուան երգեր :

Ստեփան երգեցէ՛ք, դուք զանգե՛ր հիւանդ .
 Ու դա՛ւք մոմաւանդ, Հայու հմուտանդ
 Զանգե՛ր, երգեցէ՛ք... Մենք քաժամ-քաժամ,
 Մենք Փրկիչ չունինք, մենք Մահն ենք դաժամ... :
 Այնկոծ նաւում զանգերը վտա՛նգ
 Կ'երգեն... երգեցէ՛ք, մենք մահուան կ'երթանք .
 Թի՛նկ, քա՛նկ... (25) :

Արդարեւ, 1914 թուին «Ազատամարտ»-ի մէջ ապրումն առին զերթուած ծին : Երբեք չէին հաղիւ տարի մը ետք, Սեւակի վերադիւնել մահազգացումը կ'իրականանայ, երբ տն դադարաւորապէս իր գրչեղբայրներուն հետ անհուն տանջանքով կը դիմագրաւէ մահը, նզովելով մարդկութիւնը եւ դաժան նաւատարները...

Առաւելաբար իր «Կարմիր գիրքը» զերթողագիրքով է, որ Ռ. Սեւակ կը ներկայացնէ Կիլիկիան Ադէտը համեմատաբար լայն ենթահողի մը վրայ, յատկապէս «Զարդիմ խեցքը» եւ «Թրքունիք» երկարաշունչ գործերով, ուր բանաստեղծը չի վաւերացրեր ջարդի մասին ականատեսի իրապաւնով կեանքի թիւններ, այլ կը փոխանցէ անկէ թելադրուած ցաւատանջ ապրումներու արժապանդը :

Այսպէս, «Զարդի խեցքը» բանաստեղծութիւնը բնական մենախօսութիւն մըն է, որ կը բաղկանայ հետեւեայ ենթախորագիրները կրող տասը զերթուածներէ— «Բրէկիլը», «Թափառումը», «Կարմիր դատաստանը», «Անճոնք» որ կու գան, «Եմիւր քանանք», «Գիտը», «Աստուածը», «Գիշերիմ մէջ երգ», «Ոնիրը» եւ «Յեղիմ ուխտը» :

Յիշեալ զերթուածները թէպէտ չեն թաւալէր հասարակաց թեմայի մը շուրջ եւ չեն շղթայուիր յայտնային ներքին յարակցութեամբ, այսուհանդերձ, կը պատկերացնեն ջարդէն վերապրած խելադար հայ երիտասարդի մը դաժնախոհ մտորումները հանդէպ նախադրին, Աստուծոյ եւ թուրք ջարդարի վրձնակներու :

Սոյն դործին հերոսը, հայկական կոտորածներէն ետք, զբաղդուած-մերու դաշտիմ վրայ» կը դառնէ դիակը իր ծերունի քահանայ հօր, որ պինջ իբրեւ խենթ արտաքսած էր առնէն :

Շրջապատուած դիակներով՝ հերոսը պահ մը կը ծիծաղի իր միամիտ հօրը բարեպաշտութեան վրայ, որով առ տարիներ շարունակ քարոզած էր սէր եւ ծոմապահութիւն իր հաւատացեալներուն, որոնք իրենց ցաւերուն մէջ քարացած՝ կը ննջեն հիմա զանգը—հեղեղեան անտառի մը պէս» ամէնուրեք փռուած...

Հերոսը կը ծիծաղի նաեւ այն նահապետի ու միամիտ հաւատացեալներու վրայ, որոնք կրօնական ծէսերէ եւ հարսանեկան խնճողներէ անդին չեն որդեգրած գործնապաշտ եւ խորագէտ մտատեսութիւն եւ ո՛չ իսկ խորհած սաղաքանքներով ծրարութեամբ աղէտալի ողբերգութիւններու շուրջ...

Թէպէտ թուրք ջարդարարներ խնայած են իր կեանքին, պինջ իբրեւ խենթ նկատելով, այսուհանդերձ, մենախօսութեամբ դրսեւորուած խոհական դատումները կը հաստատեն անոր բանականութեան տէր անձ մը ըլլալուն իրողութիւնը :

(25) Կարօ Գեորգեան, «Ամբիւսն աւերելիքը», Պէտք, 1955, էջ 64 :

«Ջարդիմ խեղճը» երկարաշունչ բանաստեղծութեան յարակից այլ բանաստեղծութիւններով, հերոսը մերթ էր տեսնէ տարազէր եւ ոտը ժանուկները եւ հ'ոգն- շնչուի ալիւ հաւատարմով, թէ անոնք բախտաւոր օր մը, իրենց հայրերուն նմա- խան անհիշներուն վրայ պիտի կանգնեն հալածիչ-Դատաստանը եւ լուծեն իւ- րենց օտարութեան վրէժը՝ արգարադատ օրէնք մը չեփորելով կեանքի հող՝ մերումը դիմաց...

Եւ մերթ էր յայտնաբերէ ուրուստիակները վրէժալաւ այն հողիներուն, որոնք էր դառնան անդրէրիմեան իրենց խորշերէն պահանջնու հասուցում մ'չ միայն թուրք հորդաններէն, այլեւ՝ եւրոպական ազգերէն, որոնք անա- մօթաբար դարձան մեղսակից կիլիկեան Աղէտին: Կու գան անոնք տարագրու- թեան նամբաներէն եւ մարդկութեան խուր խղճմանքին սեւեռելով իրենց վրէժարէր հայեացքը՝ անհղաձայն էր դռնէն:

Անա մեծք կու գամք ու մեծք ճգովքն հեծք,
Ու խաւարիմ մէջ միտած տեղը հեծք-
Վրէժներու հիդրամ եմք փայփայելի,
Մեծք, արքայապետք ու արքայապետք...

Մեծք հիմ ուխտերու հոգի ուխտագրեաց.
Մեծք Սուսերը բիրտ ու Գիւրգիւն օրիմաց.
Մեծք Յասման ջրվժընը տարի կողմաց.
Մեծք Ազատագրի ծընունդ լուսեղէն... (26):

Մենախօսութեան յաջորդ բաժինով, հերոսը էր յանձնէ գետի յորձան- ղին իր ծերունի քահանայ հօր ջարդուած մարմինը: Այն առիթով, դառնու- թեամբ էր վերակոչէ հօրը կրօնաշունչ այն յորդորները, որով ան էր թն- լաւորէր հաւատացեալներուն, թէ՛՝ զորախոս երթալու կարողութիւն Յասման լլլալուն է ելալ: Եւ հետեւիլ ինչի մասնաւորէին: Սակայն փառասանքով էր հաստատէ, թէ իր նահատակ հայրը բռնած էր դրախտի նամբան պարզապէս քիւրտի մը կողմէ՝ դաշտանահար լլլալով...

Եւ հերոսը մերթ էր մենախօսէ Աստուծոյ հետ եւ գլխին կ'արհամար- հէ, հայութեան տառապանքին նկատմամբ իր հայրական ողորմութիւնը զլա- ցած լլլալուն յանցանքով:

Ապա, ջարդակոտոր դիակներու հոյլին մէջ էր տեսնէ արեւմաթաթի մարմինը իր օրած աղջկան:

Եւ, վերջապէս, իր մենախօսութեան վերջին բաժինով հերոսը էր տա- րի փրկաթէ ջուշոյով մը ու երազին մէջ էր տեսնէ հայկական հին քաղաք- ներ, մոխրապատ սարեր, հինաւուրց բերդեր եւ ապաւնաքարեր: Գիտամու- թին մէջ էր տեսնէ շքերթը հայ իշխոսներու եւ թափօրը հայ ազգի ճիւղաթիւ անդրէրիմեան, որուն էր միանայ հաւատաւոր հայու անձնութեամբ: Կիլիկեան կոտորածներու ապաւորութեամբ դրուած երկարաշունչ քերթուած մըն է նաեւ զօրքունիք խորագրով գեղջկական եղերերգութիւն- նը, զոր էր ներկայացնէ Ռ. Սեւակ յարակից դրամադրեով շարահիսուած յաջորդական տասը հանգրուաններով:

Իր կէտնքին եւ դործերուն անդրադարձող հակիրճ ծանօթագրութիւն-

(26) Թուրքիոյ Սեւակ, (Ռ. Չիլիմկիւրեան), զբօսելիս զերջին փոքրած չլիւր եւ քեր- քուածները, Փարիզ, 1946, էջ 166:

հերէ(27) կ'իմանանք, թէ Սեւակ ողբերգական իրադարձութիւններէ ներշնչւած հայրենասիրական վերոյիշեալ եւ այլ բանաստեղծութիւնները ծրագրած է ամփոփել «Լեռնիկ հայերը» խորագրով հատորի մը մէջ: Թէ՛ այս ծրագիրը եղած է անմիջական ծնունդը այն տխուր գիտակցութեան, թէ՛ մենք ազգովին կը թեւակոխենք մեր նորագոյն պատմութեան վերջալուսային հանդերձանը, տակաւ ենթարկուելով սովի, տարագրութեան եւ ջարդի առհասարակ վտանգներուն:

Հետեւաբար, ժամանակակից այս եղերավիճակը յուսադրիչ երեւոյթներով բարեխառնելու եւ աղէտահար հայ ժողովուրդը բարոյապէս դատնելու ձգտումով, բանաստեղծը իր «Առաջին հայերը» գործով առաջադրած է ոգեկոչել դիցապնական սիրանքները հայոց հեթանոսական անցեալին, իբրեւ արշալուստային բնւեղ մեր պատմութեան դարաւոր հելոյոթին:

Կը թուի, թէ Ռ. Սեւակ այս յղացումով մարմնաւորած է իր «Առաջին հայերը» եւ «Լեռնիկ հայերը» գործերուն յղացեալին կառոյցը, հնազոյն եւ արդի շրջաններով սահմանուած իրբեւ զոյգ ծայրաբնւեղները մեր պատմական գոյութեան:

Յանկալի է, որ ցարդ անձանօթ մնացած վերոյիշեալ երկու գործերը զուգոյք դան իրենց ձեռագրային վիճակէն եւ վերջապէս հասնին մեր գիտակցութեան, իրբեւ հիմնական մէկ այլ արժանիքը Սեւակի հայրենասիրոհ ապրումներուն...

ՀԱՄԱՅՆԱԽՈՀ ԵՐԳԻՉԸ

Անկախ իր բնութեանապաշտ, փնտրչունիչ եւ հայրենասիրոհ ապրումներէն, Ռուբէն Սեւակ կը ներկայանայ իրբեւ հաւատարմօրէն երգչիլը նաեւ համամարդկային զգացումներու:

Ուսանողական տարիներուն ապրած ըլլալով հերոսական ուսանի մը մէջ, դարձած է հազորդ 19րդ դարու հարստարարութեան յեղափոխութեան արդիւնքը եղած գործարանային մեքենայացած կեանքին եւ այլ յեղափոխութեամբ յառաջացած բնկերային թէ անտեսական տաքնապներու:

Մօսէն հետեւելով անմիջական շրջապատի առօրեայ անցուղարձերուն՝ բանաստեղծը ցաւով նկատած է, թէ դրամատիքական անարդար սկզբունքներու բերումով ո՛չ միայն խախտած է բնկերային կեանքը իր բազմբնուէն ենթակառոյցներով, այլեւ բնապաշտական հին բարբերու հետ Մարդու բարոյական ջերմաստիճանը արձանագրած է անհամեմատ անկումներ՝ նիւթապաշտ դարուն որդիգրած նոր արժեքափերու հիմնաւորմամբ:

Աւելին. ան իրագրելի դարձած է անբարեհոյս գործարանատէրերու կողմէ կեղեքուած բանուորներու տառապանքին եւ դժնդակ պայմաններով դուրսցած այն շարադէս անդրադարձումներուն, որոնց թելադրականութեամբ յղացած իր շտրք մը բանաստեղծութիւնները Ռ. Սեւակ կը նպատակադրէր լսյո ընծայել «Փառսը» խորագրով հատորով:

Այս մտայնացքով երկնուած իր կարգ մը գործերը, ինչպէս, «Նարմիր գրօշակը», «Փռնոց ալուրը», «Դրամին աղօթքը», «Այս դամակը», «Պալատը արավայմին մէջ», «Շան հոգի», «Մարդերգութիւն», «Թրուպառուրները» եւ

(27) Եւ. Զրբաշեան, «Ռուբէն Սեւակ», «Միտք» հրատարակչատուն, Երևան, 1965, էջ 80:

այլ զերթուածները կը դիմազերծեն մարդու կողմէ մարդուն դէմ եղած անիրաւութեանց բնորոշ ծալքերը:

Այսպէս, յեղափոխական զգացումով պատկերացուած զործ մըն է Վեպր-Միք յիշատակը՝ զերթուածը, ուր Բ. Սեւակ կը վկայակոչէ մարտն այն գիշերը, երբ ննջարանին պատուհանէն կը դիտէ ամբոխը անդործ բանուորներու, որոնք ձիւնոտ եւ ցրտաշունչ փողոցներու մէջ կը շրջին բարձրացնելով իրենց չարագործ խռովքը՝ ի խնդիր հացի: Ո՛չ ձիւնը եւ ոչ ալ մարտն դաւադիր մթնոթիւնը կը յաղորդին կասեցնել յառաջիկայացող այդ զանդապարտ հէջ ամբոխին: Որ փոթորկած ովկիանոսի մը նման հեղեղային իր զայրոյթը կը պոռթկայ ամէնուրեք:

Նկարագրելով գիշերային հանդիսութիւնը իրաւագրկեալ այդ մարդոց՝ բանաստեղծը կ'անդրադառնայ այն տարեց բանուորին, որ, կանգնած սայլի մը վրայ՝ կ'ընդգլխէ մարդկային անարդարութեան դէմ, ա'յն պատճառաբանութեամբ, թէ ինչո՞ւ մենաշնորհալ անհատներ կը քնանան սեղուտ անկողիններու մէջ, մինչ իրենց դատապարտուած եւ պոռթկելու ձիւնոտ մայթերու վրայ: Ինչո՞ւ մենաշարուարը իր մահէն ետք կը հանդիպէ մարմարաձող զամբոններու մէջ, մինչ ընչապահիւր իր կենդանութեան իսկ գրկուած է խառնակի մը նուազագոյն բարիքէն: Ինչո՞ւ կը հրաշակերտութիւն բազմաթիւ տանաւորներ, մինչ անդին, կը տառապին հիւժախտաւոր բազում որբեր, զորոք կըւած՝ հոգածու խնամքէ եւ սեղուտէ: Եւ, վերջապէս, մինչեւ ե՞րբ մենաշարուարը եւ իր շուներ պիտի անանին բանուորներու արդար վառատակով, իսկ զայնխառող բազուկները մնան կարօտ պատառ մը շոր հացի:»

Տարեց բանուորին եւ պերճախու ու երկսեռ այլ աշխատուորներու եւ լոյթէն ետք, գիշերային այդ բողբոմարոյ ցոյցը կը հասնի իր խնդալուսառութեան գեղիթին, երբ վայրագ թնդիւններու եւ ողբիւմ ժայներու մէջէն կը ծածանի բոցերու պէս չընդ կարմիր դրօշակը յեղափոխութեան:

Թէպէտ չըսած երկրային բոլոր զատուածներէն, բայց յեղափոխութեան ոգեւունչ պատգամներով պոսեպենդ՝ բանուորները կ'ընթանան մթին փողոցներէն՝ «մեր օրէնքի մեր սմար մը կերտելու...»:

Եւ բանաստեղծը ննջարանին պատուհանէն հոգեպէս կը ձայնակցի պահանջատէր գործաւորներու պայքարի՝ կոչին, ա'յն խորհրդածութեամբ, թէ արդարութիւնը կարելի չէ կեանքի կոչել լոկ ճառերով եւ աղերսանքով, այլ անհրաժեշտ է անոր դիմել զէնքով ու արիւնով դաշնակցուած զոհողութեամբ...:

Թուրէն Սեւակ, «Այս դաճակը խորագրով բանաստեղծութեամբ՝ կը ներկայացնէ անգործութեան պատճառաւ ծայրագոյն թշուառութեան մատնուած եւ գետնափոր խուցի մը մէջ բնակող ընտանիք մը, որուն հիւանդ մէկ դստիկն հոգեվարձային վիճակը կու տայ եղբրակն յաւելեալ հանգամանք մը, ապրուստի հոգերով բեռնաւոր ընտանեկան անշնչի մթնոլորտին:

Գնոջը եւ զաւակներուն հաց ճարելու նպատակով ճամբայ կ'ելլէ բանուորը, հացի դանակը ձեռքին եւ, փողոցի կիսամութին մէջ պատահաբար հանդիպելով իր գործաբանատիրոջ՝ կը յարձակի անոր վրայ: Դործաբանատէրը զողանար արտով յանձնելէ ետք իր ամբողջ ունեցածը, հեւ ի հեւ կ'անհետանայ մութին մէջ: Բանուորը, ստկայն, անդրադառնալով իր կատարած սխալ արարքին՝ կը կշտամբէ ինքզինք այն ցաւատանջ մտածումով, թէ օճաղագործութիւնը չի կրնար ըլլալ ընտանիքի մը կարիքները զոհացնող օրինաւոր միջոց մը, դատնապէս կը խղճահարի եւ նոյն պահուն իսկ դանակի մահացու հարուածներով վերջ կու տայ իր սեփական կեանքին:

Ուշագրաւ է այն իրողութիւնը, որ Վեպրմիք գրողակը քերթուածին

գործաւորները չեն վայելարի՝ ճամբով կը ձգտին դարձանել ընկերային անհատականութիւնը, «Այս դամակը» բանաստեղծութեան անգործ բանուորը կը յայտնաբերէ նոյն իսկային ձգտող հիմնովին հակադիր գործելակերպ մը, որով կը հաւատայ, թէ Արգարութեան կենսագործ ուժը լոկ արհեստանոցութեամբ չի վերահաստատուիր, այլ կու գայ ան կեանքի բնական ընթացքով, փողազովեան ճամբուներուն կտրչած ունի երկար սպասումով, որ տարուէ տարի կը փորանայ եւ կ'արդիւնաւորուի, մասշեղի վայելքի մը վերածելով «զրկուած մարդկութեան նրազը բարի...»:

Այս պտմանաւ, բանաստեղծը ձիւնած օր մը ձեռած բանուորին քով գտած այդ արհեստած հացի դանակը՝ բացայայտ խնամքով կը պահէ իր մօտ, նկատելով զայն «խորհրդանշիչը՝ մուրիմ մէջ լսելիայն տառապող, մեղմող, այլ քան մարդկութեան»:

Ռուբէն Սեւակ կը շարունակէ ընկերային ապականուած քարքերու ախտաւտեալ մարմանը կ'օգտուի ալիքը՝ բանաստեղծութեամբ, ուր իր տան պտուղներէն կը դիտէ այս անգամ ծերունի աւելածու մը, որ անձրեւին տակ շուտած է փողոցի ցեխը մաքրելու աշխատանքին:

Բանաստեղծը այս առիթով եւս կը հատուակ որոշ աւելցութիւններ աւելածուին ժրջան գործունէութեան եւ կառավարութեան որդեգրած անարդար սկզբունքներուն միջեւ:

Կը գծայ աւելածուին, որ տարիներու իր ընտրիչ գործը անտրտուն կը տանի՝ որք թոյններուն հաց ապահովելու միակ մտահոգութեամբ:

Այս կոտորեցութեամբ, սեւեռնով մարդ էակի խառնուածքային կարգ մը ներհակ լատիւթիւնները՝ բանաստեղծը կը պարսուէ հարուստները, որոնք ճծեմով վայրկեանիմ իշխան են արդէն, կամ ոսկի ռմիմ, ու ազատիմ իսկու կը տնօրինեն...»:

Տնտեսական բարեկարգման գծով, աղքատներու նկատմամբ իր ցուցաբերած անփոքր վերաբերմունքին համար՝ կը պարսուէ կառավարութիւնը եւ կը դատապարտէ զայն իր կիրարկած անարդար օրէնքներուն կապակցութեամբ, որով, ընախ կը սպաննէ՝ իր որք քաղաքացին, եւ ապա՝ «կը թաղէ մրի...»:

Բանաստեղծը, զողորմելի էտք մեծահարուստներու կողմէ աղքատներուն դէմ սարքուած մաքրամէլեան դաւերը, կը յորդորէ ծերունի աւելածուին, որ չընկրկի իր տնտեսական մէջ, այլ ձմրան բուքին թէ ուման տաթին շարունակէ աւել մարդկութեան աղտու ցնցոտիները, քաջ դիտնալով, թէ անոնք զարձեւել պիտի աղտոտին, որովհետեւ մարդիկ զաղիր, կատարած է անարդիւն կենդանիներ են ի վերջոյ...

Պարզել էտք այն իրողութիւնը, որ ներկայ դարուն, զգալիօրէն նւազած է կրօնախորութեան զգացումը եւ անցաւոր կեանքի թէ անդնականի մէջ ո՛չ աղքատը կրնայ վարձահատոյց ըլլալ, ոչ ալ հարուստը կրնայ արժանանալ արդարութեան ահեղ դատաստանին՝ բանաստեղծը կը զգաստացնէ աւելածուն, որ ի տես անարդարօրէն իրեն պարտադրուած տաժանքին՝ լիփորձութիւն պարզապական ժոյնդիւթեամբ զոյններէ իր քաղքեան տէրերը, այլ շարունակէ՝ անխնայ կամքով աւել փարթամ այդ մարդոց կեղտ պերճանքներն ու սնորհ զարդերը, ա՛յն դիտակցութեամբ, որ իր համեստ երդիքին տակ կան անքուն որբեր, որ ակընդէս կը սպասեն իր քրտնաթոռ աշխատանքովը շահուած հանապազօրեայ հացին...

Համաժողովային նոյն ողբերգութեան մէկ այլ վիճակը կը պարզուի «Իրամին ազօրէք» քերթուածով, ուր Ռ. Սեւակ ճակատագրական դեր մը

կը վերադառնէ դրամին, իբրեւ տոաջին պատճառը մարդկային թշուառութեան:

Այս յղացքով՝ քանաստեղծը կը դատապարտէ դրամը հետքող այն տոաջին մարդը, որ անոր ցոլեկերուն մէջ չէ նախատեսած մարդուն բարոյական անկումը...

Պարեկցանքով կը նույն այն աղքատ մայրերուն եւ մայրապետիկ դրժախաներուն, որոնք ողորմութիւն կը հայցեն փոքոցներու մէջ կամ արցունքով կը սպասեն փարթամ տուններու սեմին...

Եւ քանաստեղծը իր ուղծածայն խօսքը ուղղելով դրամին, կը խնդրէ, որ խոնարհօրէն իջնէ իր ոսկեղէն քանդակներէն եւ վարնանային անձրեւներուն հետ:

«Պոստյ արվայնին մէջ» եւ «Պոստիկը» քերթուածներով, Թ. Սեւակ կը նկարագրէ ընկերային անարդարութեամբ յառաջացած բարոյական անկումը նոսա այն կիներուն, որոնք կտոր մը դրամի համար իրենց պատիւը կը վաճառեն մեղքի եւ անփանքի քառուղիներուն:

Բանաստեղծը մերթ քաշաւ զգացումով կը որոնապարտի հանդէպ թշուառ այդ էակներուն, որոնք իրենց անարդարութեամբ յառաջացած անարդարութեան յով՝ անկամայ կը դիմեն ապօրէն միջոցներու: Եւ մերթ, զը դատապարտել մարդկութիւնը, իբրեւ գլխաւոր պատասխանատուն՝ այդ կիներուն քառաւորական խաթարումին:

Նոյն մտաւանդութեամբ անդրադառնալով նոսա շնական բնագոյններու հետամուտ այր մարդոց բարոյական անկումին («Նամ ինգի»)՝ քանաստեղծը կը տառապի մարդկութեան հղկելի ճակատագրով ու կը դիմէ Աստուծոյ, որ պահ մը դիմէ իր ստեղծագործութեան պահը՝ հանդիսացող մարդ էակը, որ բնութեան զխորհրդաստուեր կամարներուն տակ եւ հենցայնի տըրտալտներուն՝ դիմաց՝ կը վարէ դեմնաքարը պոյնութիւն մը:

Հակադրելով մարդկային գոյալիմակը տիեզերական երեւոյթներուն՝ Սեւակ կը հաստատէ, թէ բնութիւնը արարչագործութեան օրէնքն ի վեր անփոխարին կը պահէ ծովածաւալ ցուրերուն, հեղեղային պոսթիկումներով, ստուեն բախիտ անտառներով, լախածիք դաշտերով եւ աստղախորհուրդ համառօնողութեամբ յատկանշուած իր բարեմասնութիւնները, մինչդեռ մարդկային էակը կ'ապրի շնորհապարհ եւ աստանդական էեանք մը, դառնալով բացարձակ ժխտումը աստուածակերտ իր պատկերին:

«Մեծք Աստուած» խորագրով քանաստեղծութեամբ կը պարզուի ա'յն համարումները, որ մինչ բնութիւնը աշխրհասակ ժամանակներէ ի վեր, կը դիտարկէ համաձայն տիեզերական անյեղլի սկզբունքներուն, մարդ անհատը զո'հն ըլլալով անբնական օրէնքներով պարաստերուած ընկերային անարդարութեանց՝ կը մնայ ննթակայ հոգեկան տագնապներու:

Մարդու գոյութեան այս հղեալիմակը աստուել խոր մտաւանդումով կը բացայայտէ Սեւակ, 1909ին Լոզանի մէջ գրած եւ իր կենդանութեան հրատարակուած միակ գործին՝ «Կարմիր գիրքը» քերթողաբարքի «Մարդերգութիւն» բաժինով:

Սոյն գործը կը ներկայանայ հետեւեալ ենթախորագիրները՝ կրող ծրագրաշունչ երեք քանաստեղծութիւններով՝ «Գիւղական կենդանութիւն մէջ» — «Գիւղական ճամբար» — «Գիւղական գերեզմանատան մէջ» — «Մահը»:

Ըստ էութեան, «Մարդերգութիւնը» խոհական յղացքով նրկեալները կրող մըն է, նուիրուած՝ Մարդուն եւ անոր ճակատագրին, ուր քանաստեղծը ի մասսատարական որոշ դիտանկիւնէ մը կը փորձէ մեկնաբանել Մարդուն դէմ

գործածուած անարդարութիւնները՝ ծնունդէն դէպի մահ երկարող անոր կենսական հոգովորթին ընդմէջէն:

Այսպէս, «Մարդեղութիւն» գործին առաջին բաժինով, «Գիւղական եկեղեցիք մէջ», բանաստեղծը երեւակայութեամբ մուտք կը դործէ հայրենի գիւղի մասուտը, ուր պահ մը պարզելէ ետք աստուածային գոյութեան եւ յաւերժութեան խորհուրդին հետ առնչուած կարգ մը բնականցական ժամանակներ, եւ յաբեմանելէ ետք հայկական եկեղեցւոյ մթնոլորտը՝ Ռ. Սեւակ կը նկարագրէ հայ հաւատքի աւանդներն ընծայարկութեամբ երկու նորածիններու կնուքի թափօրները: Եւ գաղտնիքով կը հաստատէ, թէ Աստուծոյ տան մէջ իսկ խոտոր համեմատութեամբ մը ի յայտ կու գայ այդ նորածիններուն միջեւ գոյութիւն ունեցող դասակարգային տարբերութիւնը: Որով՝ առաջին նորածինը, որ զաւակն է մեծահարուստի, կը քնանայ ոսկեզօծ ժանեակներէ եւ մետաքսէ հիւսկէններէ պատրաստուած խանձարուքի մէջ, իսկ միւսը, չբաւար ընտանիքի զաւակ՝ պատանդուած է ճորձերով:

Ի տես այդ նորածիններուն՝ բանաստեղծը կը խորացնէ այն համոզումը, թէ մարդիկ իրենց ծնունդովն իսկ նակատագրուած են ըլլալ մեծահասակուս կամ աղքատ: Թէ՛ գասակարգային խորութիւնը ժառանգական ախտ մըն է, որուն համաձայն կը ծնին եւ կը կազմաւորուին ապագայ ջողերը, որոնք իրենք խորհրդանշելու ուժի եւ բռնակալութեան՝ կիւրծին իրենց ընչապարկ եղբայրներուն վրայ:

Եւ բանաստեղծը համայն աշխարհի զրկեալներու հանդէպ իր կարեկցանքը կը դրսեւորէ այն տեսիլքով, որով կը տեսնէ բանակ մը ամբողջ ըմբոստացած սարուկներու, որոնք արդար զայրոյթով վերջ կու տան ընչապարկներու կեղծումներուն, կախալան բարձրացնելով զանոնք Ժ. Բանդեղովի միջեւ իսկ յետին անկիւնաքարը բռնակալութեան եւ, վերջապէս, կը տա գործուն Սրբաբութեան կենարար շունչով:

Բանաստեղծը, վերոյիշեալ տեսիլքով պարզելէ ետք նակատագրապաշտ այն յորձանմը, թէ զործնապէս անհնար է յեղաշրջել ընկերային անարդարութիւնը՝ ժամերգութեան աւարտին կը դիմէ ողջ մարդկութեան հասարակաց տեսլադատը հանդիսացող գերեզմանատան՝ անկարեկիւր իր զուգործ մը գտնելու յոյսով...

«Մարդեղութիւն» գործին յաջորդ բաժինով, գերեզմանատան ճամբուն վրայ՝ Ռ. Սեւակ կը խորհի կեանքի եւ մահուան առեղծուածին շուրջ: Կը դգայ, թէ մարդիկ զարհիւք ի վեր կենցաղագիտական յատուկ ըմբռնումով մեկնաբանած են կեանքը: Այսպէս, արեւելքի ժողովուրդը, հաւատալով Խորհրդանշական կեանքի իրականութեան՝ ծնունդ տուած է տեսլապաշտ ճամբարութիւններ պատգամող Նազովրեցիին եւ հեամուտ եղած ներվանայական ապրումներու, մինչ Սրբաբութեան, փորձած է յեղաշրջական սկզբունքներով հիմնաւորել գիտական փորձառութեամբ հարստացած կեանքի առարկայական իր գիտակցութիւնը:

Եւ բանաստեղծը գերեզմանատան ճամբուն վերցուցած ճափ մը փոխի ն կը յարակցէ բազում ազգերու գոյութեան հոգովորթին, հունաւորելով իր մէջ կեանքի ունայնութեան հետ զուգորդուած այն մտածումը, թէ որքան ազգեր եկած են աշխարհ, սերնդադարձած, պայքարած եւ փոխացած ի վերջոյ: Եւ սակայն, հակառակ կեանքի ունայնութեան՝ սերունդ առ սերունդ կը շարունակուի դարձեալ դասակարգային խորութիւնը, ուր Դրամն է միտահեծան բռնակալը, որ կը հարստահարէ աշխատող կենսունակ ուժը:

Արհամարհելով Երէնսիրական սկզբունքները բռնութեան եւ կեղծիքի՝ բանաստեղծը կը մտնէ գերեզմանատուն, ողջ մարդկութեան զհաւատարմութեամբ

Թեան դաշտը՝ խորհրդանշող ենթահողը, իր հսուգին դարձանք մը դտնելու տենալոյզ գգացումով։

«Մարդերգութիւն»ը գործին վերջին բաժինով՝ բանաստեղծը գիւղական գերեզմանատան մէջ մտածելով անդնականի մասին, պահ մը կը յուսաւորուի, որ Մահը հասարակաց Իրեւոյթ մըն է, եւ թէ՛ բնութեան կենդանական գոյութեան հետ տիեզերքի իրեն անգամ զմահուան զոհ կ'երթան։ Այս իրողութեամբ, անհեթեթ կը նկատէ ան ձգարի կրկնային անմահութեան, որուն կենսապարզ եւ խոստումներն իսկ չեն կրնար փրկել մարդկային էակը իր Իրկրային հոգեխոռով կացութենէն։

Եւ ապա, բանաստեղծը կը հոգեհիտիւնի իր տխրամած խոհերը պարծառացող անծանօթ յոյսի մը օտարաբար ա՛յն ճառագայթով, որ կը վարարեալով իր մէջ ապրելու, գործելու, դոյառեւելու եւ կեանքի գոյակից մէջ շնչառութիւնը ըլլալու անդիմադրելի ցանկութիւն մը։ Եւ յաւերժութեան իղձովը տարուած՝ ան կը բաղձայ կերպարանագիտութիւն մինչեւ իսկ զանարդ քարի մը, զանխօս ապառաժի մը, հնամենի զծառի մը կամ զմետաղի զգայազուրկ գիտակցութեան եւ կը բաղձայ տառապիլ եւ հիւծիլ անվերջ, բայց զժամանակին՝ ոչ ոք, ժամանակին մէջ՝ մշտնջենապէս ապրի՛ միայն...

Գերեզմանատան մէջ, անդրլիբիմեան խոհերու ճամբով, Բ. Սեւակ կը յանդի ա՛յն եզրակացութեան, թէ Մարդ որքան ալ փորձէ արհամարհել կամ ուրանալ մահը, ի վերջոյ, կեանքի դոյառարտին մէջ միակ յաղթականը առնիկա է դարձնալ, մարդու գոյութեան եւ կամքին հակադրուող գերբնական այն ուժը, որ ակնդերքին սկիզբն է ու վախճանը, Երան է ու արդանքը, անյատակ վիճէ է ու արգաստեղծողը։ Աստուածային ստորոգելիներով օժտուած տիրական, ամենայաղթ եւ ամենայայտ զօրութիւնն է մահը, որուն մագնիսական ցանցերէն ո՛չ ոք կրնայ խուսափիլ...

Արդարեւ, գերեզմանատունը այն մթնոլորտն է, որուն մենախոհ լռութեան մէջ բանաստեղծը կը բացայայտէ այն ճամբարտութիւնը, թէ մարդիկ է՛նչ հանգամանք ալ ունենան, ըլլան աւատապետ թէ՛ ճորտ, ժեմահարուստ թէ՛ աղքատ, ենթակոյն են հուսադաւաճ մահուան քայքայիչ ներգործութեան։

Գերեզմանատունը այն միջավայրն է դարձնալ, որուն ամայութեան մէջ բանաստեղծը հնարաւոր առիթը կ'ունենայ ոգնապաշտ ըմբռնումով մը բանածնելու մարդուն տառապանքին եւ մշտմոքմոք հակադրութիւն շուրջ իր կենսախոհական մտորումները եւ եղբրածայն լեռնով հաստատելու ա՛յն իրողութիւնը, թէ՛ հակառակ ժամանակի հոլովոյթին եւ ներկայ դարու իմացական յեղաշրջումներուն՝ ոչինչ փոխուած է մարդկային այլամեթ նկարագրէն։ Թէ՛ հակառակ մահուան դժնեմեմի մղձաւանջին՝ մարդիկ ո՛չ միայն կը շարունակեն ապրիլ նախամարդու նախնական բնազդով եւ ծանրաբեռնել աշխատանակ բանուորներու կեանքը ապրուստի տարապայման հոգեբով, այլեւ կը խնայթիւրեն կեանքի բնազդը ընթացքը, եղծանելով միեւնեւ իսկ համայնախոհ ձգտումներու հետամուտ արուեստի կալուածը։

Այս իմաստով, «Թրաւալատուրներ»ը բանաստեղծութեամբ, Բուրէն Սեւակ խոր համակրանքով կ'անդրադառնայ մեքենայացած դարու անարդարութեան զոհի՛ր դարձած այն խումբ մը երգիչներուն, որ կենսաբոլբ իանդով դեռ կը նուազեն հրակէջ հրապարակներու վրայ։

Տառապանքը յարափոփոխ հոգեխոսութեամբ մը դիմաշրջած է դանոնք, որ «կեանքը ճանչցողի ալիկո՛ծ ժպիտով» կ'երգեն քաղաքէ քաղաք, նոնք, որ «կեանքը ճանչցողի ալիկո՛ծ ժպիտով» կ'երգեն քաղաքէ քաղաք,

հեղինական իմաստութեամբ մը պիտիակաշիւով իրենց հանդէպ ցուցաբերուած անսարքեր վերաբերումը:

Բանաստեղծը յետագարձ ակնարկով մը կը վերաբերուի իր անհաշիւ-տիպ վաղը թրուպատուրներու նախահարերուն, որոնք ծնունդ առնելով միջնադարեան Փրովանս քաղաքէն՝ արուեստագէտի խոր նուիրումութեամբ կը չրջէին երկրէ երկիր, կախարչահոգեւոր իրենց մայնով նուաճելով հարաւս-յին Ծրանաստիճի գլխեկուարձ աղբահաւաններէն՝ մինչեւ ասթակէզ ջրափուկըը Նեղոսի եւ հեռանկաւ Ուրալներու: Եւ թէպէտ օտար հողին կը յանձնէին աբ-ւետի սիրոյն զոհարելու թագում բնկերներ, այսուհանդերձ, զոհ էին ա-նոնք ա՛յն զգացումով, թէ կ'արժանանային խանգաղորով զնահատանքե-րու:

Այդ անձնութեանց երգիչներու ժառանգորդներն են այս նոր թրուպա-տուրները, որոնք, հովտապալ արուեստի հանդէպ չըջապալել ընդհանուր ոն-տարբերութեան՝ կ'երգեն թշուառութեան մէջ, կը յօրինեն դժբախտ պայ-մաններու տակ, շարունակելով ճշտակական կենցաղը՝ իրենց հայրերուն, իրրեւ Վլադիմիր Բուրժուան արքային հարապատ:

Բայց մեծանձն են այս նոր թրուպատուրները, որոնք կ'ապրին գիտակ-ցութիւնը արուեստի կոչումին: Անոնք կը հաւատան, թէ նիւթապալա գարու-ըստանմանին եւ մահուան ոգեւորութիւնը ցնորքներէն ալ անդին արուեստն է միայն այն գործուն իրականութիւնը, որուն գոյութեամբ կը գերակշռուի կենսաբի գեղեցկութիւնը: Կը հաւատան արուեստի հրաշագոր ուժին, որուն շունչով գոտապնդ՝ կը գոչեն աշխարհի:

Զի մե՛նք ենք, մե՛նք ենք, քանաստեղծ, պոետ,
Մենք, պատառտունք քեկեղով վէտ վէտ
Երգի իշխաններ՝ իսպառ հալածուած,
Մենք, Գօթի՛, հալարա, երբեմնի աստուած,
Մենք, չը հասկըցուած, մե՛նք, եղբարկա՛մ,
Մենք, քանաստեղծներ, մե՛նք ենք իրական
Թրուպատուրները (28):

Թէ իրենք են «Հիմ Մարդկութեան ո՛ւշ ծննած» երգիչները, որոնք ի-սկեց վէրքերէն երգեր կը յօրինեն թէ՛ հարուստին եւ թէ՛ աւաճիկին. թէ՛ իրենց կը պատկանի բնութիւնը համակ՝ վերջալուսային բոսորաշուրթ իր քաղցրու-թեամբ եւ առուններու ծնոցամայն ցնարերգութեամբ. թէ՛ իրենց կը պատ-կանի մինչեւ իսկ Թախտաճմունքի գեղեցիկ գերեզմանի:

Թէ, վերջապէս, իրենք են, որ ի տես մարդկութեան աշխատած ըս-բընումներուն՝ կ'ազազակեն ցաւատանը եղբարկանութեամբ:

Այս իմէ գարբու հասեր ենք, Աստուած,
Փշրեցի՛մ ինչ՝ որ կար վսեմ կերտուած,
Թէ գեո սիրտ ունի՛ք՝ քաղցր ուտաբէ,
Ոսկիին մեկ օայնն է ամենաբէ:
Մի՛ միայն մե՛նք ենք որ գծա անարգի
Սիրելի կ'երագնենք. ո՛վ կ'ուզէ սիրել
Թրուպատուրները (29):

(28) Բուրժու Սեւի, «Երգեր», Հայպետհրատ, Երևան, 1955, էջ 282:

(29) Բուրժու Սեւի, «Երգեր», Հայպետհրատ, Երևան, 1955, էջ 284:

Բանաստեղծը դիտելով զանոնք իր պատուհանէն, պահ մը կ'ափսոսայ թրուպատուրներու անցելայուշ կհանքին, երբ անոնք զիրենց ծիրանի լայն կրկնոցներով մուտք կը գործէին դղեակէ զղհակ, ուր կ'երգէին գինո՛վ ու երջանի՛կ, դառնալով արժանի իշխանավայել ընդունելութեան:

Կը մտածէ թրուպատուրներու նախահոր՝ Հոմերոսի մասին, որ կը չրջէր քաղաքէ քաղաք, խանդավառելով զինք ունկնդրող հանդիսատեսները՝ զատուածներու ակէնք բերած իր քաղցրահոտնէ երգերով:

Կը մտածէ Գողթան երգիչներու մասին, որոնք հայոց արքաներու գովաբան կը փառաբանէին՝ յաղթական նուագներով:

Սէ ի տես նոր օրերու թրուպատուրներուն, որոնք պատահական անցորդներու նայուածքին տակ կ'երգէն բունագրօք ձեւերով՝ բանաստեղծը ցաւով կը հաստատէ, թէ՛ «Հիմ աստուածաբնակ վարերը մեռան», եւ թէ՛ նիւթապալտ գարու արձակած մահալճիւրով, նուիրական կարգ մը երեւոյթներու հետ արուեստը եւս բարձրացաւ կախողան...

Արդարեւ, ճարտարարուեստական յեղափոխութեամբ յառաջացած տնտեսական նոր պայմաններու հետ քայլ պահելու հարկադրանքով՝ մարդիկ տուրք տուին արծաթին եւ ոսկիին, տակաւ կորսնցնելով իրենց երբեմնի սէրը արուեստի հանդէպ:

Եղբրականը ա՛յն երեւոյթն է, որ թրուպատուրներու զեղապալտ առաքելութիւնը եւս մատնուեցաւ իրողական նոյն կացութեան: Ա՛յ զրկուած արուեստի իրենց կենարար ենթահողէն եւ պայմանադրական նոր օրէնքներու յորհմարելու ձգտումով՝ թրուպատուրները եւս հարկադրուեցան երգել ու պարել, պարզապէս մարդոց խնդրք պատճառելու ստիպողական յանձնառութեամբ:

Զարմանալի չէ, թէ ինչու այդ երգիչներու ալեւոր նահապետը, քաղաքի հրապարակին վրայ, կտրկառնի իր գլխարկը անցորդներուն, ոգորմուքիւն կը հայցէ եւ ներանձնօրէն կը տալնուպէ՝ խորշակահար իր հին փառքին մօրմոքը ուլջերուն...

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

(Շար. 2)

ԶԱՆԳԱԿՆԵՐ ԶԱՆԳԱԿՆԵՐ

Զանգակներ, բարի՛, բարի՛ զանգակներ,
ի՞նչ քան կասեցուց ձեր գուժկան լեզուն.
Խօսք ելլել կ'ուզէ արիւնը վազուն...
Կը լռե՛ք, բարի՛, բարի՛ զանգակներ:

Արդեօք ձեր միտտիք հագագն արոյրէ,
Ուր կեղե՛ւ կապեց աղօթքի փռչին,
Եւ ուր կ'երազէ՛ր խունկի գոլորշին,
Յեղակարծ ցաւե՛մ՝ անգո՛ր, կը լռե՛:

Ո՛չ: Ձեր դարաւոր հոգին պղծման
— Որ շատ, շատ յաճախ տեսեր է թարին
Յաղթըւած Ձարէն — այժմ իր բարբառին
Ու իր Աստուծոյն վրայ կը կասկածի...

Արդ, ո՛ր էք չքնաղ խոստումներ խաչին,
Եղբայրութեան գո՛ւր բարբառներ, ո՛ր էք:
Կրթակ կը փսխէ հոգն ամենուրեք...
Գետերն արիւնո՛վ, դիակո՛վ կ'ուռչին...

Ու կ'իյնայ այն որ կը ծնկէ վախով.
Ջի թուրն աւելի արդար է հաչէն.
Ջի կեանքն անոնց է միայն որ քաջ են.
Անոնց որ կ'ապրին ուրիշին մահով:

Լո՛ւր էք, զանգակներ: Աստուածն է մեռեր:
Գո՛յժ տուէք վազումն. իր հա՛սկը մեռաւ:
Գո՛յժ տուէք Հայուն. գի ա՛զգը մեռաւ:
Զանգակներ, ծերմ՛ւկ, բարի զանգակներ...

Ինչպէ՛ս կ'ուզէի ձերին պարանին
Կախուիլ ու ցնցել երկա՛թ բազուկով:
Անո՛նք որ ինկան բիրտ՛վ, քովէ քով,
Ձեր զօղանջին հետ, լալու պէտք ունին...

Հոգիիս հազա՛ր խուլ զօղանջներով
Գոռացէ՛ք, զա՛նգեր. ու կատաղօրէն
Գանա՛վիծեցէ՛ք ձեր երկաթ քառէն,
Ուրկէ միայն լալ գիտցա՛ք դարերով...

Օ՛, զօղանջեցէ՛ք, Աստուածն է մեռեր...

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿ

Մ. Մ Ի Ն Ա Ս Ե Ա Ն

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱԾԱԿՆԵՐԸ

ՎԻՆԵՆԱՅԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐՈՒՆ

24.

[26 ղեկ. 1928, Երևան]

Գերազանդեմ

Հայր Թմբազի

«Հանդէս» ուսումնաթիւթի.

Մեր ժամանակահատուկ եղբայրական յարաբերութիւնները՝ որոնք սկսեալ 1896 թուին(2), ախ է 32 տարի է ի վեր կարողնակուէին, Հ. Ալիքեանի բացակայութեան պատճառաւ ընդհատուեցան, Մէկ տարիէն աւելի է որ Հանդէս ստացած չեմ. եւ ասիկա մտաւոր որբութիւն է մեզ համար, որովհետեւ Հայագիտութեան միակ ուսումնաթիւթը Հանդէսն է: Կփափաքէի որ նոր տարիէն սկսեալ նորէն սկսէինք մեր թղթակցութիւնները: Ամէնէն առաջ օրինակ կողմունեմ զվերապատուելին Հայր Տաշեան եւ զՀ. Գ. Մէնէ-վիչեան եւ զայլս յեղբարց, որք իցեն ի ժամանի:

Երկրորդ՝ կիսնդրեմ որ Հանդէս Ամսօրնայի 1927, թիւ 9-12 եւ 1928, թիւ 1-12 համարներէն մէյմէկ օրինակ լաւ ծրարած եւ ապահովեալ զրկէք իմ հասցէով՝ H. Adjarian, Université armén. Erivan (Arménie):

Երրորդ՝ լսեցի որ իմ «Հայոց գրեր» վերջացած է. կիսնդրէի որ 3-4 օրինակ անկազմ ուղարկէիք նոյն հասցէով:

(Լսած եմ նոյնպէս որ Միարանութիւնդ Monumenta անունով(3) խորհուրդ հաւաքածոյ մը հրատարակած է. արդէն գրեցի Լայփցիկ Լորենցին եւ օրինակ մը պահանջեցի. շուտով կատանամ):

Չորրորդ. Վիեննայի Միարանութիւնդ չորս օրինակ բաժանորդ գումար էր իմ Արմատական քառաբանիս, որմէ գատ օրինակ մըն ալ ինձմէ Հրեաբար նուէր կատարար: Հ. Ալիքեանը ստացած Բ Հատորի մինչեւ 10րդ պրակը, որ է 1000 էջ. անկէ ապին մնաց: Հրատարակուած է Բ Հատոր մինչեւ վերջ եւ Գ Հատորէն 6 պրակ, ընդ մէջնը՝ 9 1/2 պրակ (950 էրես), որ արմէ 9 1/2 ռուբլի. — 4 օրինակի համար 38 ա., չհաշուելով անծանօթ ճամբու Ծախքը: Խնդրեմ ստացման համար կարգադրութիւն մը ընէիք:

Հինգերորդ. Հ. Ալիքեանը Ձեզի գրած պետի ըլլար իմ «Պատմութիւն Եզրիս քահանայի» աշխատութեան արտատպութեան մասին՝ յԱրարատ ամ-

Վիեննայի Միջինարեանց սոցարանին համար շատ ստորացուցիչ է այսօրան տխուր ազգագրութիւններ ըստ ընծայելը:

Արմատակամի(8) Բ հատորին 1-1000 էջերը ձեռք բերելու համար հեռուէտը ձեռքը կան:

1) Պետհրատի(4) կազմաւան մէջ Բ հատորի տմբողջական օրինակ մը կայ (միայն Բ հատոր), չքեղ կաղմած, կաշեկազմ, որ արժէ 25 ռ.: կուզէք, առնեմ զրկեմ Ձեզ՝ Ձեր հաշուին:

2) Մարքվարթի Բ հատորը եթէ ձեռք բերէք, պահեցէք Ձեր քով, նոյնպէս Ձեր հաշուին:

3) Եւ այստեղ իմ աւելորդ օրինակներս պրպտելով դուայ 1-1000 էջերը, միմիայն կպակսի 16 էջ. եթէ գտնեմ մեր արխիւին(5) մէջ նաեւ այս 16 էջը, կուզէք զրկեմ (ներողութիւն՝ խաւրեմ) Ձեզ, թայց ապուր համար քիչ մը ժամանակ սոցասել պէտք է:

4) Եթէ կուզէք, դիմում բնենք փոստի վարչութեան. ես Ձեզ զրկած էի քանի մը կապոց. եթէ պահած էք առնոց երեսները, նայեցէք եւ գրեցէք ինձ փոստային համարները, գրուած կըլլայ կարմրատառ 3(7), քովն ալ թղթաւան մը: Ձեր համարները թուրը գրեցէք զրկեցէք (խաւրեցէք), ես ստացականներուս հետ կհամեմատեմ, որը պուլսու է, կպահանջեմ. կամ կգտնեն կվերադարձնեն կամ 25 ռ. կուտան, որով Պետհրատի օրինակը կգտնենք:

Դ հատորի պակասները կղրկեմ ի մօտոյ:

Հատորներուն հակառ դնել աւելորդ կը համարեմ. թուրին ալ առաջին հատորի ճակատը բուսական է. կուզէք, քանի մը օրինակ խաւրեմ:

Բառադրքին վրայ Ձեր քննական(8) չեմ կարդացած. չեմ ստացած որ կարդամ. ինչքան ալ զէչ գրուած ըլլայ, չպիտի նեղանամ. երբ Meirlet մը դրած է գրուածի մը(9), ու ոչ մի գրքի համար տրուած է, ալ ինչու պիտի նեղանամ ո՛չ մասնագէտի մը խճճանքէն:

Katst-ի նոր աշխատութիւնն ալ ստացայ (բանասիրութեան պատմութիւնը)(11). շատ անպիտան դործ. կարդացի եւ նուիրեցի մեր դրադարանին: Նման դործեր եթէ հրատարակուին, կննդդեմ որ ուղարկէք: Գինը միշտ վրատ հաշուելով:

Հանդէսէն ստացայ 1923-9, իսկ 1930 թուէն միայն յիմ.-փեմբով: Գրապաշտին խօսեցայ, քսին որ ո՛չ միայն իմ անունովս որեւէ բան ստացած չեն, այլ առհասարակ որեւէ Հանդէս ստացած չեն եւ Ձեզի նամակ են գրեր, առտու ալ պատասխանը ստացած չեն: Հանդէսի յաջորդ թիւերը կինդրէի որ առաջվան(129) պէս ի մի հաւաքելով, ուղարկէիք լուսթողկոմ(13) Արտու Եղիշարեանին(14). անիկա կյանքն ուր որ հարկ է:

Կապահեմ փորձերուն եւ պատասխանի:

Ձերդ Հ. Աճառեան

[ՀԱՅԿ ԼԵՍՏՈՂԻԱՆՍԻ ԿԻՐ ԿՅԻՔ՝

հայերէն եւ ռուսերէն]

26 նոյ.

[Յ. Գ.] Քանի մը անգամ պատահեցայ Աղբալեանի(16) լեզուաբանական յօդուածներուն Հանդէսի մէջ. ատկէ աւելի ազուշ բան կարելի՞ է գրել. ամօթ է Ձեզի ալ, Ձեր Հանդէսին ալ, որ այդքան տգիտական բաներ գրուին

գիտութեան անունով դիտական Հանդէսի մը մէջ: — Մանանդեանը(17) շատ կրթուէ 2-եզ եւ կ'ընդրէ որ իրեն ուղարկէք մէկ օրինակ Մարգարթի *Südarmanien und Tigrisquellen* գիրքը(18): Փոխարէնը կուղարկէ իր նորա-տիպ «Երկակացւոյ շափ եւ կշեռք» լեւրնագրով ուսումնասիրութենէն քանի օրինակ որ համարժէք կըլլայ կամ քիչ մը աւելի:

ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱԽԵԱՆ

(Շար. 8)

- (1) Տէ'ս նամակ 24, Ժանթագրութիւն 4:
- (2) Ինքնագրում՝ այսպէս. գուցէ արեմոյքիւն էր:
- (3) Այն է՝ «Հայերէն արմատական բառարան»:
- (4) Պատահան հրատարակութիւն Նշանակող լազաւում:
- (5) Ե. Մարգարթ (J. Marquart, 1864-1930), գերմանացի արեւելագետ եւ հա-յագէտ, րոնտէր, լեզուաբան աշխարհագէտ: «Մարգարթի Բ հատորը», այսինքն՝ «Հայ-արմ. բառարան հատորը», որ նրան էր վերապահուած:
- (6) Արիւի (սուս.), հայ. գրիւն:
- (7) Այդ ոտու. գրիւնը, որ նման է հայ. 3ին, ոտու. զարգացող պատմութեան, լանձնաբերուած բառի 1ին գրիւն է, որին յաջորդում է պատմութեան նամակի փոստա-յին թիւը:
- (8) Հ. Ն. Արեւեան, զրախոս.՝ «Հ. Անտեան, Հայերէն արմատական բառարան» «Հանդէս ամսօրնայ», 1930, էջ 483 եւ յաջ. Կրթաբարձրութեան ամբողջ բառարանի մասին էն. քանի որ այն ժամանակ դեռ չիւր լոյս չէր տեսնուի:
- (9) Անտուալ Մէյլէ (Antoine Meillet)՝ իտալացի արեւելագետ հայ. թարգմա-նութեամբ տե'ս նուա մեր կարգում եւ թարգմանած «Հայագիտական ուսումնասիրութիւններ» հատորում (Երեւան, 1978), էջ 690-694: Անտեանն այստեղ նկատի ունի յատկապէս հե-տեւեալ տողերը. «Այն լեզուի համար յիշյալ այնքան ճշիւ, այսքան կատարեալ ստուգաբա-նական բառարան: Հարկւոյն եմ. որ աւելցի եմ պր. Անտեանին երկար տարիներ իմ աշա-կերանքի թուում. մա մեկն է նրանցից, որոնք պատիւ են բերում այն դպրոցին, որից անցի եմ» (հ. տ., էջ 693):
- (10) Հ. Ա. Վարդանեան, «Մատենագրութիւն» Եւքալի: Փննութիւն եւ քննարկ: Վրեւան, 1930:
- (11) J. Karst, *Geschichte der armenischen Philologie*, Heidelberg, 1930.
- (12) Ինքնագրում՝ այսպէս, այն ժամանակ գործող ուղղագրութեան ազդեցութեամբ:
- (13) «Լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիտէ», հիմնադրել՝ «Կոմիտայիտ», այժմ «Լուսաւորութեան միմիտ» եւ «Երկաւորութիւն»:
- (14) Արտաւազ Եղիազարեան (1899-1974), լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիտէի է հոգի 1929-1931 եւ 1934-1936 թթ.:
- (15) Տէ'ս Ժանթագրութիւն 13:
- (16) Նիկոլ Աղայեանի մասին տե'ս նամակ 18, Ժանթագրութիւն 37:
- (17) Յակոբ Մամանդեան (1873-1953), սովորել է Վրեւանում, Երեւանի համալսա-րանի 1ին ունիտորը, լեզուաբան եւ պատմագետ:
- (18) J. Marquart, *Südarmanien und Tigrisquellen nach griechischen und arabischen Geographen*, Վրեւան, 1930, 648 էջ:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ԱԱՀԱԿ ՊԱՐԳԵՒԵԱՆ

Վ Է Պ

- Համազգայինի վահել Սեբեան տպարան, 468 էջ, Պեյրուք, 1985:

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ

ՀՐԱԶ ՏԱՄՆԱԳԵՏԵԱՆ

ԻՆՆՍՈՒՆԱՄԵԱՅ ՀԱՅՈՒԵԿԺԻՌ

Լաւորակ թուղթ, գեղատիպ, 128 էջ

« Դ Ր Օ Ժ Ա Կ »

Օրգան Հ. Յ. Դաշնակցութեան

1905, 1906, 1907

տարիներու վերհրատարակութիւն

- Անձնանուններու, տեղանուններու եւ հաւաքական անուններու ցանկերով,
- Վերլուծական բովանդակութեամբ

692 մեծադիր էջ, լաւորակ թուղթ, գեղակապմ

Համազգայինի վահել Սեբեան տպարան

ՀԻՔԱՆԱՆ

Հատկապես 12 Լ. Ո.
Տարեկան բաժնեգին 125 Լ. Ո.

ՍՈՒՐԻԱ

Հատկապես 15 Ս. Ո.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տոլար

بَاكِينُ
مجلة شهرية ، أدبية وفنية علمية
المدير المسؤول
السيد ارثين كازنيك قزانيان
PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN
•
ԲԱԿԻՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ
Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ
Խմբագրության անդամներ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
Վարչական պատասխանատու
Ս. ՏԷՐ ԽԱՉԱՏՈՒԹԵԱՆ
B. P. 11 - 8404 - Beyrouth - LIBAN
Tel. 296898

تشرين الثاني ١٩٨٥

digitised by A.R.A.R.@